

พระราชนิพนธ์

และ

พระราชนิพนธ์บางเรื่อง

ใน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้พิมพ์พระราชนิพนธ์ในงานพระศพ

ข้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประติงอสูร

พระเมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๕

358

ทช.
923.1593
ค196 มพ

เลขหน้า

พระราชประวัติ

และ

พระราชนิพนธ์บางเรื่อง

ใน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

[ปร. ๑๙๑๖-๑๙๑๗] สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว [กรมพระยา]

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

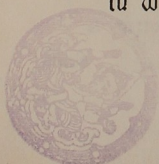
ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

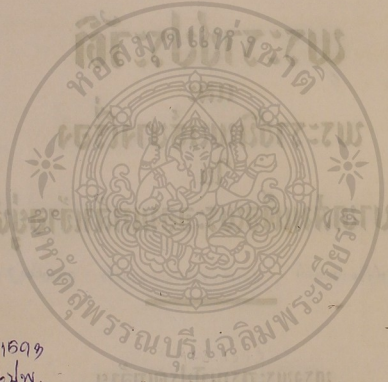
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประติษฐาสารี

ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๕

๗๖.

เลขหมู่ 923.169๑
๗๑๒๗๗.

เลขทะเบียน ๕15 5 013 (คพ.๕๕)

๒๑๖๒

คำนำ

เลขาธิการสำนักพระราชวังรับกระแสพระราชดำรัสได้เกล้าฯ แจกความมายังกรมคิดปกครองว่า ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประติษฐาสารี ซึ่งกำหนดในวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๕ จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์หนังสือพระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่อง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับพระราชทานแจกเป็นอนุสรณ์

กรมคิดปกครองจึงจัดหาต้นฉบับให้สำนักพระราชวังนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์เรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งได้คัดจากหนังสือชีวพรรณ เล่ม ๒ ฉบับที่ ๘ ประจำเดือน ๗ จ.ศ. ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘)

๒. เรื่องปฐมวงศ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงพระประวัติของพระปฐมบรมราชวงศ์จักรี หอพระสมุดฯ ได้ต้นฉบับมาจากหม่อมเจ้าประภากร ซึ่งเคยพิมพ์มาแล้วครั้งหนึ่ง รวมอยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

๓. พระบรมราชาธิบายและคาถาดำเนินพระแก้วมรกต พร้อม

คำแปล

พระบรมราชาธิบายและคาถาดำเนานพระแก้วมรกตนั้น พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗
เป็น ๓ ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และเป็นคาถาภาษามคธ
โดยเฉพาะคาถาภาษามคธนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อพระราชทาน
ไปยังประเทศลังกา ส่วนภาษาอังกฤษนั้นพระราชทานแก่ เซอร์ยอน
เบาวริง ราชทูตอังกฤษที่เข้ามาทำสัญญาทางพระราชไมตรี และเซอร์ยอน
เบาวริง ได้พิมพ์ไว้ในหนังสือที่แต่งถวายประเทศสยามแล้ว

สำหรับคาถาภาษามคธนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพ ได้โปรดให้พิมพ์มอญราช (ดิน) แผลออก
เป็นภาษาไทย และตีพิมพ์ครั้งแรกในงานศพเจ้าจอมมารดาเที่ยง
ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗

๔. ดำเนานพระแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์ สำหรับอาถกษณเอนา ในฉนวนลุดมณฑลเขินในพระราช
พิพิธธนาพระพิพัฒน์ธดยา ทรงเลาตามเคาเวองในหนังสือรัตนพิมพ์องค์
โดยตั้งเขป และทรงพระราชธวจารณเกยดกบฝมอชางคดย

ขอพระราชกฤศตราศททรงบำเพ็ญพระราชทานเป็นลื่อนอปลายน-
ชรวรมัน จงเป็นผลล้าเร็วแด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ประดิษฐาสารี ซึ่งเสด็จลุดสุวรรณคาลัย ตามคควรแกกคคดียในดัมปรายภพ
ทุกประการ.

กรมศิลปากร

๕ กรกฎาคม ๒๕๐๕

พระประวัติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีเป็นพระราชธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาดวงคำ
ประสูติในพระบรมมหาราชวัง ณ วันพุธ ที่ ๑๕ กรกฎาคม ปีฉลู พ.ศ.
๒๔๐๕ สิ้นชีพิตักษัยณพระตำหนักพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน พร้อมด้วยคาถา
ซึ่งมีคำแปลดังต่อไปนี้

“กุมาริกาธิดาของเรา เกิดในวงศ์พระเจ้าแผ่นดินใหญ่ จง
ปราถนาโดยพระนามว่า ประดิษฐาสารี จงเป็นผู้มีอายุยืนยาว ปราศจาก
โรค มีความสุข นฤทุกข์ ไม่ม่อหวนตรวย และจงมีศรัทธาเชื่อถือเต็มใจ
เด็ดขาดในสรวการงานต่าง ๆ และจงมีศรัทธาเชื่อถือเต็มใจ
ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ รตนะ อันเป็นแก้วอย่างบริสุทธิ
ขอให้อำนาจพระไตรรัตนนูปการของรักษาราชธิดาของเราจงทุกเมื่อ
เทอญ”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีมีพระเชษฐภคินี
รวมเจ้าจอมมารดาพระองค์ ๓ คือพระองค์เจ้านารีรัตนา

จะขอกล่าวถึงบรรพบุรุษของเจ้าจอมมารดาดวงคำ ได้ในทันที
คือท่านเป็นหลานปู่ของเจ้าอนุวงศ์ผู้ครองนครเวียงจันทน์ และเป็นหลาน
ตาของเจ้าอุปราช เมื่อเจ้าอนุวงศ์ก่อกองกบฏขึ้นในตอนต้นรัชกาลที่ ๓
นั้น เจ้าอุปราชมีได้เขารวมด้วย ในที่สุดจึงได้พาครอบครัวเข้ามา

อยู่ในกรุงเทพฯ ๗๐ ๗๖ เจ้าจอมมารดาองค์นี้ได้มาเกิดในชนมนามว่า เจ้าหม่อม กรมหมื่นอดิศัยดิศกุลเป็นพระสนมในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามใหม่ว่า ดวงคำ ด้วยความดีมีพรหมคุณเกิดชด้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงต้องพระองค์จึงเป็นที่เคารพของชาวเวียงจันทน์ตลอดมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ พระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์พระชนนีได้เพียง ๓ ปีถึงกระนั้นทรงจำได้ว่า ครึ่งหนึ่งได้เสด็จชนเฝ้าสมเด็จพระบรมชนกนาถมีพระราชดำรัสเรียกท่านว่า "ลูกดาวเล็ก" และทรงป้อนนมจับพระ-
ราชทาน

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงพระเจริญวัย พระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์ได้ทรงเรียนหนังสือไทยจากพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เจ้าจอมมารดาได้สอนให้ตรัสภาษาชาวเวียงจันทน์ได้ดีเพียงทรงพระเยาว์ด้วย บางเวลาก็ได้อุบายเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่าง ๆ บ้างกรมหมื่นไศกันต์เสด็จมิได้เสด็จออกไปโดยเสด็จออก แต่เสด็จชนเฝ้าพร้อมกับเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ที่ "ห้องนางเงิน" (คือสวนด้านตะวันออกของพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ซึ่งเป็นที่ประทับเล่นของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ) ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมือง เจ้านายพนางนองนางเธอเสด็จชนไปบรรทมบนพระที่นั่งมถสถานบรมอาศน์บ้าง ท้องพระโรงในบ้าง เป็นทำนองช่วยดูแลรักษาพระราชฐาน ทุกพระองค์จัดเครื่องทรงใช้สอยชนไปเอง เช่นพระวิสุทธิวงศาจารย์ (มิ่งประทุม) อ่างสร้างพระพัสดุเงิน และพวงเครื่องพระตำรางนาก เป็นต้น เมื่อมีงานเฉลิมพระชนมพรรษาพระเจ้าบรมวงศ์

เธอ กรมหลวงธมมวรัตนศิริเชษฐทรงมีหน้าท้อออกไปเกณฑ์ดอกไม้พวง
จากเจ้านายฝ่ายในทักๆ พระองค์ ถ้ามีการเลี้ยงพระราชทานแขกเมืองต่าง
ประเทศก็เสด็จฯ ไปทรงช่วยกัน ในกิจการต่างๆ เช่น จัดดอกไม้ เป็นต้น
ที่ห้องนางเงิน และในงานฉัตรมงคล ซึ่งครั้งหนึ่งยังเป็นการทพระบรม
วงศานุวงศ์กับข้าราชการทั้งหลายรวมกันทำถวาย เจ้านายก็มดลเปลี่ยน
กันทรงจัดถวายเลี้ยงพระบ้าง จัดเครื่องไทยธรรมบ้าง พระองค์เจ้า
ประดิษฐาฯ ก็ได้ทรงมีเสด็จด้วยเสมอมา

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์
เวลาเย็นมักเสด็จลงสวนศิวาลัย เพื่อดูความพร้อมเพรียงกันในหมู่เจ้านาย
และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในมีการรณรงค์ในสระ และฉายพระรูป
กันบ้าง ครั้นจนเวลาเสด็จพระราชดำเนินคืนสู่พระนครก็เตรียมการ
รับเสด็จกันอย่างมิโหวารวดไป เจ้านายฝ่ายในได้ทรงล้อมตะกอนเรือ
ตั้งช่ของ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีทรงเป็นพระตั้งช่ พระองค์เจ้า
แชไขดวงทรงเป็นนางจรงนา พระองค์เจ้าบุษบันบัวผันทรงเป็นพระอินทร์
ฯลฯ คนร้องใช้หม่อมเจ้าหญิงทรงฉิ่ง หม่อมเจ้าชายท้อยในฉิ่งเป็นมา
ดำหรับตอนนคคิด แต่การเล่นช่หนึ่งงดไป ดำหรับในพระบรมมหาราชวัง
นั้นมีตะกอนแต่เฉพาะของข้าราชการในรัชกาลที่ ๔ ร่วมกับเจ้าแก้วพนักงาน
ในสมัยนั้น ซึ่งล้วนมากก็ได้เคยเล่นกันมามากแล้ว

เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปแล้ว โปรดให้เริ่มสร้างพระราชวังดุสิต
ดำหรับแปรพระราชฐานเพื่อดำรงพระราชาธิริยาบถ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓
เป็นต้นมา ในตอนแรกมีแต่พลับพลาเป็นที่ประทับ ฝ่ายในจึงมีแต่
พระมหีลับกับเจ้าจอมบางคน ทตามเสด็จไปประทับที่พลับพลา และพระ

เจ้าลูกเธอท้าวตาดำหนักทศดอนของพระองค์ท่านเสร็จแล้วก็เสด็จไปประทับ
บางครนเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประทับพระที่นั่ง
วิมานเมฆแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้านายพินางน้องนางเชอ
เสด็จมาประทับที่พลับพลา ภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตำหนัก
พระราชทานเจ้านายพินางน้องนางเชอรวม ๖ ตำหนัก มีพิธีขึ้นประทับ
วันเดียวกันหมด และเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานน้ำพระมหาสังข์
ทุก ๆ พระองค์ ในการนี้โปรดให้มีละครนอกพร้อมกัน ๖ เรื่องด้วย
พระองค์เจ้าประดิษฐ์ธำมรงค์ทรงเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่ได้ประทับที่
พลับพลา และที่ตำหนักหลัง ๑ ใน ๖ ตำหนักนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงแต่งตั้งพระเมตตาคุณแก่พระราชองค์โดยกว้างขวาง เจ้านาย
ฝ่ายพระราชวังบวรฯ บางเวดาก็ได้เสด็จมาประทับที่พระราชวังดุสิตบ้าง
และได้ทรงมีสวนรวมด้วยในงานหลายอย่างที่โปรดให้จัดขึ้น

ในโอกาสที่งานนี้ใหม่ วันที่ ๓ เมษายน มีมีการแต่งแพนซี
และพระราชทานของปีใหม่มแก่ทุกท่านที่ได้อวมในงานนั้น ในตอนปลาย
รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้สร้างตำหนักพระราชทานพระองค์เจ้าพวงสร้อย
สังข์องค์หลัง ๑ ในสมัยนั้นโปรดทอดพระเนตรละครนอกของกรมพระ
นราธิปประพันธุพงศ์ เล่นเมื่อเสด็จพระกระยาหารค่ำแล้ว ที่โรงหน้า
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อละครจบเรื่องแล้วตวจละครนอกพร้อมกัน
ร้องเพลงถวายพระพรเต็มอมา เนื้อเพลงทรวงเป็นพระนิพนธ์ของกรม
พระนราธิปฯ ทรงไว้ดี ๆ ทุกคราว ในการขนตำหนักครั้งนั้นเนื้อความ
แห่งคำร้องในตอนต้นมีดังนี้

“พระเป็นเจ้าชัษบเกล้ากนิษฐน้อย

พระองค์เจ้าพวงสร้อยสังข์ประสงค์

ให้เสวยสุขค่านัดสรวาญองค์
 จึงโปรดทรงสร้างนิเวศพระราชทาน
 นำขึ้นชอบชอบพระคุณการุญรัก
 โปรดอนุถุคประยงค์กัศม์ครศมาน
 ดักปลอบมิชอบกปรามทราบพระญาณ
 ชุบชนมานถนอมเตยง โดยเที่ยงธรรม
 สุตหานายหรือหมายจะหาพิ
 เช่นชุตบาทงตุ้ทรงอุปถัมภ
 ยอดมมนุษย์ตุ้จะชม ให้ตุ้มค้ำ
 ตุ้แต่ตุ้หนักเห็นเป็นพยาน

ถึงแม้ว่าเพลงบทนี้จะเกิดขึ้นสำหรับงานขึ้นตำหนักพระองค์เจ้า
 พวงสร้อยดอกไม้ไม่เกี่ยวกับพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี โดยเฉพาะก็ตาม
 แต่ใจความนั้นเป็นเรื่องบรรยายพระมหากษัตริย์คุณทศพระราชทานแก่
 พระเจ้าพนางนงนางเธอทว ๆ ไป ซึ่งพระมหากษัตริย์ประจักษ์แก่
 พระหฤทัยเจ้านายทุกพระองค์อยู่แล้วเป็นอย่างดี จึงเป็นเหตุให้น่า
 พระเนตรไหลไปตามกันเมื่อได้ทรงฟัง

ต่อมาได้โปรดให้สร้างวงษ์พญาไทขึ้นเป็นที่เสด็จไปประพาสเพื่อ
 พระราชสำราญ ในทณนมัสถนฝัก และทรงไ้พินชู้ใช้ดกตั้งมาแต่
 ต่างประเทศ เป็นการแรกเริ่มทีเดียวไ้แบบนั้นในประเทศไทย ส้มเด็จ
 พระบรมราชินนาถเสด็จไปดำเนินาในทุ่งพญาไท พระเจ้าพนางนงนางเธอ
 ก็ไ้โดยเสด็จไปหลายพระองค์

ในเวลาทีเสด็จประพาสบางปะอินหรือเพชรบุรี บางคราวโปรดให้
 พระเจ้าพนางนงนางเธอ โดยเสด็จพระราชดำเนินดวย ทบางปะอิน

ประทับที่ตำหนักวรรณเกษมค่านัด เพราะมีหลายห้อง ที่เพชรบุรี
มักประทับในเรือพระประเทียบ ในการเสด็จประพาสเพชรบุรีครั้ง
สุดท้าย ณ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๘ นั้นพระองค์เจ้าประดิษฐาสารีได้
โดยเสด็จด้วย เมื่อคนผู้พระนครแลดวงวันที่ ๒๓ ตุลาคม พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต

ทรงนบนเจ้านายและข้าราชการฝ่ายในเสด็จกลับจากสวนดุสิตเข้ามา
ประทับในพระบรมมหาราชวังทั้งหมด จนเมื่อถวายพระเพลิงพระบรม-
ศพแล้วแล้ว กรมเด็จพระพันปีหลวงจึงมีพระราชเสาวนีย์ให้คนไปประทับ
ที่สวนดุสิตตามเดิม พระเจ้าบรมวงศ์เธอบางพระองค์เสด็จไปประทับที่
พญาไทกับสมเด็จพระพันปีหลวง

ตอนนั้นเจ้านายบรมวงศ์คงประทับต่อไปในพระบรมมหาราชวัง
เสียมากเว้นแต่พระองค์เจ้านภาพรประภา (ในรัชกาลที่ ๗ ได้รับทรง
สถาปนาเป็นกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลีนี) เพราะทรงเป็นอธิบดี จึง
เสด็จไปประทับที่สวนดุสิต

ส่วนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา กับพระองค์เจ้า
ประดิษฐาสารีนั้น ได้ย้ายจากตำหนักเก่ามาประทับที่ตำหนักพระ-
ราชชายา เจ้าดารารัศมี ผู้ใดทราบถวายเป็นมงคลไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่
ตำหนักนี้ใหญ่โตมาก มดงด้ามชัน ทงต้องพระองค์ได้ประทับอยู่น
ตลอดพระชนม์ชีพ

พระองค์เจ้านารีรัตนา กับพระองค์เจ้าประดิษฐาสารีทรงเสด็จ
หลาน ๆ ไว้หลายองค์ เช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลลดาเทวี
และหม่อมเจ้านันทนามารศรี ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
นราธิปประพันธ์พงศ์ ก็ยังมีหม่อมเจ้าในราชสกุล สุธรรมา ท้องค์

เกษมสันต์ และเกษมศรี อีกด้วย รวมหลายองค์ด้วยกัน ทางฝ่ายพระราชวังบวรก็เคยมี หม่อมเจ้านันทามารศรีนั้น ได้ติดต่อเฝ้าแทนถวายอุปการะตลอดมาจนวาระสุดท้ายของพระองค์ท่าน

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ และที่ ๗ บางคราวก็ทรงลำบากบ้างในด้านเศรษฐกิจ ต่อมาถึงในรัชกาลปัจจุบันพระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์ทรงแก้ไขด้วยดำฟังพระองค์เองจนทรงพระดำราญเมื่อพระชันษา ๗๐ เศษ ครั้นเมื่อพระชนมายุ ๘๐ ปี ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลทอดบวร นิคเคอย่าง มาก ทางพระคำสอนได้ทรงบำเพ็ญเต็มอมาทอวราชประดิษฐ บางทีก็เสด็จในวันธรรมสวนะ ทรงสดับพระธรรมเทศนา และทรงบริจาคเงินถวายวัดราชประดิษฐมาก ครองหนั่งเมือคณะสงฆ์และอุปถัมภ์การศึกษาต่อไคการาม บางบง มาบำเพ็ญการกุศลถวายพระมหากษัตริราช แห่งพระราชวงศ์จักรทอวัดพระศรีรัตนคำศจาราม พระองค์ก็ได้ทรงร่วมในกรณนี้ด้วย เป็นส่วนทอถวายส้มเด็จพระบรมราชินีทุกพระองค์

เจ้าเพชรราชแห่งประเทศลาว ซึ่งมาอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยมหาสงครามครั้งที่สองและต่อมากอหลายบงน เมือได้ทราบอามงานของสมเด็จพระองค์ประดิษฐาจารย์ คราวใดก็มาเฝ้าเสมอ และบางทีพระองค์ท่านก็เสด็จไปเยี่ยมเจ้าเพชรราชที่บ้านเจ้านายอน ๆ ทางหลวงพระบางก็ถอยความเคารพ เมือพระเจ้าสว่างวัฒนา (เจ้ามหาชีวิตแห่งประเทศลาว) กับพระมหเด็จพระเจ้าเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ยังได้ขอเฝ้าพระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์ ทพระที่นั่งบรมพิมาน

เมื่อพระองค์เจ้าประดิษฐาจารย์มพระชนมายุครบ ๘๐ ปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานทอด

พระศรีรัตนคำสดคาราม และได้พระราชทานดอกไม้รูปเทียน ภายหลัง
ที่พระชนม์ได้ ๘๐ ปีแล้วไม่ค่อยได้เสด็จไปข้างไหน ได้รับพระมหากรุณา
จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถทุกอย่าง
แพทย์หลวงเข้าเฝ้าตรวจพระอาการเสมือ เครื่องเสวยก็ได้รับพระราช-
ทานรวมทั้งเครื่องโทรทศน์ขนาดใหญ่ซึ่งยังทอดพระเนตรได้อยู่นาน
ทางฝ่ายในมีคุณท้าวไฉ่ภานีวงศ์เป็นผู้ดูแล

เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ พระชนมายุครบ ๘ รอบ
(๘๖ ปี) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับในห้องพระบรรทม พระราชทานดอกไม้
รูปเทียนและเงิน ๘๘ ซึ่งพร้อมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ได้ไปเฝ้าถวาย
ดอกไม้รูปเทียนและเงินตามสมควร เสด็จแต่พระองค์ทรงทพพลาพมาก
หาทรงทราบว่าเสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นเวลาเกือบ ๒ ชั่วโมง
ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นหนสุดท้ายที่ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยม พระอาการ
ก็ไม่มีอะไร นายแพทย์ของสำนักพระราชวังได้เข้าไปถวายตรวจทุกวัน
ครั้นถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ เสด็จพระราชดำเนินไปประเทศ
ปากีสถานได้ไม่กี่วัน พระองค์เจ้าประติษฐาสารีมีพระอาการพระองค์
รอนน็ดน้อย และสิ้นพระชนม์เมื่อเวลา ๑๓ นาฬิกาเศษ วันที่ ๑๘
มีนาคม พระชันษาได้ ๘๗ ปี สูงกว่าเจ้านายทุกพระองค์ในพระบรม
ราชวงศ์จักรี

วันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๐๕ เชิญพระศพออกมาตั้งรางนำที่หอณิเพท
พิทยา ได้รับพระราชทานโกศกุดั่นน้อย พระเจ้าอรรดวงศ์เชอพระองค์
เจ้าภาณุพันธุ์ยุคลทรงปฏิบัติพระราชกิจแทนพระองค์

เมื่อข่าวการขึ้นพระชนม์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ประดิษฐาสารี ทรงทราบถึงเจ้ามหาชีวิตประเทศลาว ซึ่งเป็นพระ
ประยูรญาติทางเจ้าจอมมารคางคำ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประธานสภา
ของประเทศลาวเข้ามาเฝ้าถวายความเคารพพระศพ

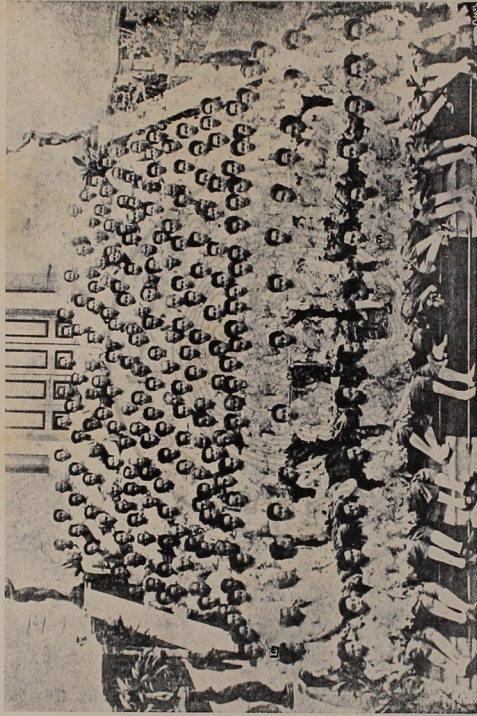
เมื่อกำหนดการพระราชทานเพลิงพระศพ เอกอัครราชทูตลาว
ประจำประเทศไทย ได้แจ้งแก่สำนักพระราชวังว่า เจ้ามหาชีวิตจะโปรด-
เกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าวงศ์สว่าง พระราชโอรส เสด็จมาในงานพระ-
ราชทานเพลิงพระศพแทนพระองค์ ถ้าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ประดิษฐาสารีสามารถจะทรงทราบด้วยพระญาณวิถิต่างใด จะทรง
ขอบพระพุทไธย พระเจ้าแผ่นดินประเทศลาวและเจ้าฟ้าราชโอรส ซึ่งเป็น
พระประยูรญาติของพระองค์ท่าน ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสเขียนไว้ในท้าย
พระประวัติด้วย.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีเป็นเจ้านายที่มี
พระชาติดีมากในตอนทรงพระชรา ได้ทรงรับพระมหากรุณาธิคุณจาก
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ตลอดจนมา
จนเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วจนถึงงานพระเมรุณ ถ้าสามารถที่จะทรงทราบ
ได้ด้วยญาณวิถิต่างใด คงจะถวายพระพรชัยแต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
ทั้งสองพระองค์ พร้อมทั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไท่ทรงรับพระราชทาน ในวันที่ ๕
วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๓๖ ทูตยจุลจอมเกล้า
วันที่ ๓๖ พฤศจิกายน ๒๔๔๒ ทูตยจุลจอมเกล้าพิเศษ

ในรัชกาลปัจจุบัน

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๔๘๓	ปฐมจุดจอมเกล้า	
วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๔๘๓	มหาจักรีบรมราชวงศ์	
วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๔๔๗		
	เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๔	ชั้น ๓
วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๑		
	เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕	ชั้น ๓
วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๘๑		
	เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๘	ชั้น ๑
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๖		
	เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลปัจจุบัน	ชั้น ๑
	เหรียญงานรัชกาลิเชก	พ.ศ. ๒๔๓๖
	เหรียญเสด็จประพาสมาดา	,, ๒๔๔๐
	เหรียญงานทวรัชกาลิเชก	,, ๒๔๔๖
	เหรียญงานรัชมมงคล	,, ๒๔๕๐
	เหรียญงานรัชมมงคลรัชกาลิเชก	,, ๒๔๕๒
	เข็มครุฑงานพระชนมายุถัมมงคล	,, ๒๔๕๒
	เหรียญบรมราชาภิเชกรัชกาลที่ ๖	,, ๒๔๕๓
	เหรียญบรมราชาภิเชกรัชกาลที่ ๗	,, ๒๔๖๘
	เหรียญงานถัมโภชพระนครครบ ๑๕๐ ปี	,, ๒๔๗๕
	เหรียญงานบรมราชาภิเชกรัชกาลปัจจุบัน	,, ๒๔๘๓

สมาชิกเครื่องดุริยางค์วงมโหรีใน ที่ใต้พระราชทานที่แรกทรงสถาปนา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒

๑. เจ้าจอมมารดาวังคำ ๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตน์

หม่อมท้าววงศ์ถวัลย์ศักดิ์ เดชาธิการดำนักพระราชวัง ขอให้
ข้าพเจ้าเรียบเรียงพระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐา-
ดารี ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามันลำบากจะเขียนให้ได้ดี แต่เมื่อนึกว่าพระองค์
ท่านเป็นเสด็จอาพระองค์สุดท้ายของหลาน ๆ ในรัชกาลที่ ๕ จึงกล้าดอง
เขียนถวายฉลองพระเดชพระคุณ

จงจิตรถนอม ดิศกุล

วันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

เรื่องราชประวัติในรัชกาลที่ ๘

ตั้งแต่แรกทรงพระผนวชตลอดสวรรคาลัย

โดยความย่อ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
ทรงนิพนธ์

เริ่มความ

แรกทรงพระผนวชตั้งได้ทราบมานั้น

ดึกกว่า ๑๑๘๖ ปีออก นศก เป็นปีที่ ๑๖ ในรัชกาลแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครองนพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระนามปรากฏว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ ราชภู
ระมุขีเรียกว่า ทูลกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่ ๆ ได้ใจออกทรงผนวช ณ
วัดพระศรีรัตนศาสดารามภายในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระ
ตั้งพระราชวัดมหาธาตุเป็นพระอุปชฌาย์ เรื่องที่ยากในราชการจักยกได้
ตัดความว่าแต่สิ่ง ๆ ครั้นทรงผนวชแล้วจึงได้ตั้งมาประทับแรมอยู่วัด
มหาธาตุตามฉันทปฏิบัติพระอุปชฌาย์วัดตามควรแก่ฉันทนิยมนั้นแล้ว
จึงลาสมเด็จพระตั้งพระราชอุปชฌาย์ตั้งฉันทไปจำพรรษาอยู่ ณ วัดส้ม
ทราย ด้วยถือตามคติไปราณาจารย์ว่า วัดส้มทรายเป็นที่สถิตของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นทรงผนวชนั้น ครั้นประทับ
ในวัดส้มทรายช้านาน จึงทรงทราบว่าดีที่สมเด็จพระตั้งพระราชอุปัชฌาย์

วยมากมายไปด้วยดีมิหนว่หนำ เปรียบเหมือนยมจุมขของท่านผู้
 มาหายใจ ท่านซึ่งเป็นพระอาจารย์นี้ จะพูดจาสั่งสอนในทางพระ
 ชรรวมอันใดก็มุ่งบึงบอมน้อมไม่อธิบายให้กระจ่างสว่างให้ได้ความเต็ม
 ใสศรัทธาแก่ผู้เล่าเรียน ครนศิษย์พวกใดได้ตามบ้างก็โกรธ พูดอ้าง
 คดีไปราณาจารย์ เช่น อาจฉนกับปีกา ว่าท่านผู้ใหญ่เคยทำมา
 อย่างนี้ เป็นการเอนอ้างงมชอนเงอน ไม่ชัดเจนแต่เหตุให้ผู้ศึกษา
 เห็นจริงด้วยปัญญาผู้อนบาง ถอแต่ลทธิคตของพวกตนน คนคไป
 มิได้รู้ความผิดและชอบ ลทธิชนไม่เป็นທငးแห่งมุลกรรรมฐาน บ่อยการ
 บัญญา หนึ่งหลบตาทภาจนาคเจ็บหลังทรงพระดังแฉในคตนั้น ครนมี
 ความเหนื่อยหน่ายในดำนำกัสมณะนแล้ว จึงได้เด็ดจกดับลงมา
 ประทับอยทงคตมหาชาติ ปวารณาจะทรงเล่าเรียนพุทธวจนะพระไตร
 ปฎิก ครนทรงได้ตามศึกษาถึงขอตบฏบัตต่าง ๆ ทัมมาแต่โบราณ
 ก็ได้ทรงทราบวาคำสั่งนงคตนั้น อนตวชานมาแต่กรงเกาแตกแก
 พมานแล้ว กับได้ทรงเห็นอาจารย์บตของดัมณะเหล่านี้ ไม่เป็นทนา
 มาซึ่งความเต็มใสศรัทธา จึงได้ทรงพระปรารภ ตั้งแฉดลตพระทัยดอย
 พระพุทธคำสอนและสั่งขบรพรษาอุปสัมบท เห็นปรากฏเปรียบเหมือน
 ตนไม่ มีรากเงาอันเนาผู้ยงยนิคตมณาถาวรอย่างไรได้ ไม่มีมุล
 คตที่จะตงความเพียรเต็มใสศรัทธา ครนทรงระลคตงน แฉดลตล
 พระทัยในการที่จะทรงรักษาลักขาบทเพศบรพชิต ทรงเห็นว่าเป็นกิจ
 อันหลอกลวงฆราวาคดำเพียงชีวิต ตูไม่ตมคควรจะอยู่ในตมถเพศ
 ด้วยหาประโยชน์เนอานาบุญมิได้ ณ กาลครั้งนั้น เล็ดจเขาไปบรพท
 กลางวันในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ จึงทรงตงตั้งจกกิจวัชชฐานบุชชา
 แก่คำสอนนุรักษเทพยุดา ด้วยเครื่องลักการบุชชาเป็นตนาจ ชูบ เทียน มาถา

ทง ๘ ทศ ทรงตรัสว่าข้าพเจ้าอุทิศถวายต่อพระผู้มีพระภาค ด้วย
 ข้าพเจ้าออกบวชครั้งนั้นเพราะมีความเลื่อมใสเชื่อในพระรัตนตยาธิคุณ
 มีได้เพ่งต่ออามิสสังฆสังโค มีลาภยศ ความสรรเสริญเป็นต้น ถ้างค์
 บรรพชาอุปสมบทที่เฝ้ามาแต่องค์พระสุคตทศพล ยังมีปรากฏเหลืออยู่
 ณประเทศใด ตำบลใด ทิศใด ขอให้ไปประสพหรือให้ศิษย์ชาวเถาเถา
 มาในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่สัมถังความอธิษฐานไม่เป็นดั่งนั้น ข้าพเจ้า
 ก็จักเข้าใจดำคัญว่า พระพุทธศาสนวงศันนั้นหมดสิ้นเลื่อมลุ่มอยู่แล้ว
 ข้าพเจ้าก็จักจะเพศบรรพชิตออกเป็นฆราวาส ไปรักษาเบญจศีล ๕
 ประการตามสมควรแก่ศรัทธาข้าพเจ้า ครั้นล่วงไปประมาณสองวันหรือ
 สามวัน ครึ่งนักษัตรเป็นมหัศจรรย์ประจักษ์ถังความพระอธิษฐาน มีสังฆ
 ฆราวาสเดรองค์หนึ่งเป็นผู้ฉลาด ในวินัยจักเป็นผู้พุทธวจนะชำนาญ
 ในวัดปรจารย์ มาสู่สำนักแห่งพระองค์ท่าน ดุจดังเทพยดาตั้งใจให้
 มาประสพพบถังความประสงค์ เพื่อพระองค์มีความมุคตสังสัยด้วย
 พระบรรพชิตาสนา ซึ่งวิปลาสคลาดเคลื่อนไปหลายประการ รวณะ
 เทพยดาบาดาลให้รัตนวรรษาขาวห่าฝนแก้ว ตกลงมาให้นมนุษย์ใน
 ชมพูทวีปชุ่มชื้น ดั่งพระเถรรามัญมาพบพระองค์เพื่อจะได้ทรงรับปรน
 นิบัติตามพุทธวจนะโดยสุชมภาพ ทางคิทธิกรรมยุดิกนิกายเป็นประณม
 เหตุตั้งนั้น ในครั้งนั้นพระเถรรามัญมากล่าวสุนทรกถาอรรถธรรม
 ด้วยข้อวินัยบัญญัติอันละเอียด ชัดแจ้งแต่ดั่งโดยพิสดาร พระองค์ท่านมี
 ความประสาธเลื่อมใส จึงได้รับเอาข้อวินัยไว้ปรนนิบัติสืบมาเป็นต้น
 คิทธิกรรมยุดิกนิกาย ในคักราช ๑๒๘๗ ปีระกา ลัปศคก ก็ตั้งจิตประทับ
 แรมอยู่ที่วัดมหาธาตุทรงเล่าเรียนศึกษาพระพุทธวจนะปริยัติธรรม
 แดกฉานจนตั้งวิชาอาจารย์ จะพึงแสดงไปไม่ได้แล้ว แต่นักทรง

มนตรีกำหนดจุดจำตามพระอรรคณาฎีกาบาติด้วยพระองค์เอง
 ยิ่งปราศเปรื่องแตกฉานพิสดารจะหาผู้เสมอมหาโมได้ พระองค์ทรง
 อนุเคราะห์ตั้งสอนกุลบุตรผู้มีศรัทธาให้เล่าเรียนศึกษาทั้งกลางวงกลาง
 คณมิได้ยอหย่อนพระทัย ทรงตั้งสอนในข้อวินัยวัตรและสุตตันตปฏิบัติ
 ต่าง ๆ ให้ถูกต้องสมธรรมวินัย เป็นข้ออ้างแห่งธรรมของพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ครั้นนี้เป็นมหามหัศจรรย์ประจักษ์แก่ตาโลก ด้วย
 มีกุลบุตรซึ่งมีศรัทธาเลื่อมใสเข้ามาสู่สำนักพระองค์ท่าน ขอบรรพชา
 อุปสัมบทประพฤติตามลัทธิธรรมยุติกนิกาย มีปรากฏชนเป็นวงประดม
 หลายองค์ โดยไม่ได้ชมเชยตลอดจนหลุดออกหลอนหาโมได้

ครั้นที่กราช ๑๓๘๑ ปีฉลู เอกศก พระองค์ท่านทรงพระปรารภ
 ด้วยพระวินัย ทรงพระดำริเห็นว่า ในวัดมหาธาตุนี้ไม่เป็นที่สบาย
 พระทัย เพราะเจือปนระคนไปด้วยพระสงฆ์ตามกอลัทธิ ไม่เป็นที่สมควร
 จะสถิตอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ให้เป็นไปกิจวินัยธรรมนได้ไม่ ครั้น
 ทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จกลับชนไปประทับแรมอยู่ ณ วัด
 สัมมอราย ดังคณะธรรมยุติกนิกาย ให้บรรพชาอุปสัมบทแก่กุลบุตร
 ที่มีศรัทธาเลื่อมใส ก็ทรงตั้งเคราะห์แก่กฤหัตถ์ด้วยธรรมกถาอนุสาธ-
 โนวาทในธรรมวินัยสังฆการ ประดิษฐานธรรมยุติกนิกายให้
 รุ่งเรืองแพร่หลายยิ่งขึ้นไป ในครั้งนั้นหลายองค์พระภิกษุสงฆ์ในพรรษา
 นั้น ๓๐ เศษ โดยชุกชุม ครั้นภายหลังทรงพระปรารภด้วยเรื่องพัช-
 ฐ์มาฉภาวาทผูกพัชฐ์มานิมิตนิน ท้ากันทุกฉวันนิกเป็นการทำ โดย
 หยาบๆ ไม่มั่นคงไม่สำเร็จด้วยอำนาจสงฆ์ เป็นการเนื่องด้วยฆราวาส
 ไป ด้วยกุลบุตรทุกฉวันนิกไม่มีใครจะรูถักษณะพัชฐ์มานิมิตโดย
 พิสดารซึ่งท่านไปราณาจารย์ทำอย่างไรก็ไม่รู้เข้าใจเพราะไม่เล่าเรียน

ศึกษาพระบาลีสมาถกษณะ ครั้นเมื่อจะผูกโบสถ์ฝังตูกนิมิตส์มานัน
 ก็ทำเอาตามลัทธิตถาจารย์ต่อ ๆ กันมาไม่ได้ ไตรวราตตรวจดวงตรงตาม
 บาลีสมาถกษณะนั้นไม่ การตั้งนิมิตหนักเป็นรอกเงาเค้ามูลแห่งพระ
 คำตมา ถ้าทำไม่ตักไม่เป็นเนอนาบุญได้บ่อยการเปล่า ครั้นทรง
 รงเกยจดังน จึงมรับสั่งให้ชดกอนคิตานิมิตในวัดส้มอรายนชนดู
 ก็เห็นว่าเล็กยอม ไม่ควรจะเป็นนิมิตได้ เพราะไม่เท่าแบบอย่างตั้ง
 พระพุททกถานน ครั้นทรงทอดพระเนตรนิมิตนั้นแล้ว ก็ทรงพระ
 ดั่งเวชสดลพระทัยด้วยดีมาฉิบตี จึงตรัสสั่งหาพระตั้งขเถราณเถระ
 ทอปล่มบพมาในวัดส้มอรายแต่โบราณมาหลายองค์แล้วแจ้งความว่า
 สี่มานิมิตน มีท่านผู้เถาเถาต่อ ๆ มาว่า พระอรหันต์ ๑๘ รูปปลุกสี่มานัน
 เป็นคณะปรุกการกถังฆให้ขอปล่มบทกรรมชวอกทรงหนงในทอดส้มอ
 ราย เมื่อศักราช ๑๑๕๒ ปีชวดโทศก อีกทรงหนง ในปีชวดนหมรับสั่ง
 ชุนอินทพินิจเจ้ากรมช่างหล่อ ให้ทำหุ้มรูปพระพุททปฏิมากรหน้าตัก
 คอกเค็ช หล่อองค์หนึ่งมีพระนามว่า (พระสัมพุททพรพณ)

ครั้นศักราช ๑๑๕๓ ปีเถาะ ตระศก เป็นเวลาเนาทอมพระมหานคร
 ได้เสด็จไปรับพระเจดียฐานหล่อด้วยทองเหลืองเป็นของโบราณ ซึ่ง
 เจ้าชการวัดศาลาปูนถวย แล้วมีรับสั่งให้ชุนอินทพินิจช่างหล่อ
 เอาเงินช่าหลวงเดิมมาหล่อส้มพระเจดียลงชนนอก สูงคอกเค็ช นำไป
 ประดิษฐานไว้ในตำหนักเก่าวัดมหาธาตุ

ครั้นฤดูแล้งเสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พระสงฆ์อันเดอดจิก
 ดัทธิงอิหริกกได้ตามเสด็จไปหลายรูป ครั้นเวลาศาเสด็จชนไปบนชน
 ทักษิณทรงสดมมนต์จบแล้ว จึงทรงตั้งอธิษฐานด้วยภาษามคช ความ
 ว่าทพระมหาเจดียฐานน ข้าพเจ้ามีความเชื่อถือเสมอมาได้ว่าคงเป็นของ

เก้าแท่งใหญ่ยิ่งกว่าพระเจดีย์ฐานในเขตแดนสยามประเทศ ไม่มีพระ
 เจดีย์องค์ใดที่จะเก้าจะใหญ่ยิ่งกว่าองค์นี้แล้ว เพราะตลอดสายบัน
 ดายจำหลักกันก็ประหลาดผิดกันกับฝีมือช่างทุกอัน ด้วยเป็นของ
 โบราณหลายต่อมาก จนหาจดหมายไม่ใคร่จะเป็นแน่ดังว่าสร้างครั้งใด
 ไม่ ถึงคนทุกอันเห็นพระเจดีย์องค์นี้ เมื่อแรกเห็นยังไม่มีใครแนะนำบอก
 ก็ไม่รู้จก ว่าเป็นเจดีย์ฐานไม้ เพราะโตใหญ่ไม่เคยเห็นเป็นการสำคัญว่า
 ภูเขาบ้าง อะไร ๆ ไปต่าง ๆ บ้างขณะนั้น ชาวเขามาเกิดก็ประการหนึ่งว่า
 ผู้ที่ทานก่อสร้างลงไว้แต่เดิมนั้น เห็นทานจะได้บุญชียอดอุชของประณต
 อุดมคติควรจะเชื่อ จะเลื่อมใสเป็นมหัศจรรย์ ทานจึงบริจาครพย
 เป็นอันมาก มาก่อสร้างพระมหาเจดีย์ฐานลงไว้ให้ เป็นดั่งซึ่งดาว
 โตใหญ่มั่นคงดำรงอยู่สืบกาลนาน ถ้าพระบรมธาตุของสมเด็จพระ
 พระภาคหากจะยังประดิษฐานเหลืออยู่ในโลกนี้ ก็คงมีอยู่ในที่เช่น
 เป็นแน่ไม่สงสัย ถ้าในพระมหาเจดีย์นี้ มีพระบรมธาตุซึ่งท่านแต่โบราณ
 บรรจุไว้ในภายใน ขอเทพยดาผู้ใหญ่ทรงรักษาพระมหาเจดีย์
 ฐานองค์นี้ จึงมีเมตตากรุณาแบ่งพระบรมธาตุให้สักสององค์ ๆ ซ้ำ ๆ จะ
 นำไปบรรจุไว้ในพระพุทธรูปที่หล่อใหม่ มีพระนามว่า (พระสัมพุทธ
 พรวรณ) นนองค์หนึ่ง จะบรรจุไว้ในพระเจดีย์ทองเหลืองหุ้มเงินองค์หนึ่ง
 จะได้ไว้เป็นที่เคารพบูชาให้อกราบในกรุงเทพ ฯ ให้สักควร เพราะว่าที่
 ปฐมเจดีย์บัดนี้ก็เป็นป่าแล้ว ไม่ควรจะเป็นที่บูชาแห่งมหาชนบท
 เพราะผู้คนจะไปมากียากลำบากด้วยทางรกเป็นป่า ขอเทพยดาจงแบ่ง
 พระบรมสารีริกธาตุให้ ๆ ซ้ำ ๆ สัก ๒ องค์เทอญ แล้วมีรับสั่งให้พระ
 มหาคุช เปรียญเอก (คือพระธรรมการคุช) กับนายรัตนมหาเด็กเชิญ
 ผอบแก้วตงบนพานแก้ว ขึ้นไปตั้งไว้ในโพรงพระเจดีย์ฐานด้านตะวันออก

ออก ครั้นเวลาบ่ายจะเสด็จกลับลงมา จึงรับสั่งให้ไปเชิญมอบลงมา
หาได้อะไรไม่ ก็เสด็จกลับยังกรุงเทพฯ

ครั้นเสด็จกลับจากปฐมเจดีย์ ประมาณได้เดือนเศษ หนึ่งพระ
พุทธเนาวรัตน์องค์ ๑ ทรงสร้างไว้แต่ก่อนยังอยู่ในหอพระวัดมหาธาตุ
วัดหนึ่งเวลา ๕ ทุ่มพระสังข์เข้าไปเสด็จมนต์อยู่ในหอพระนั้น เสด็จมนต์
ไปได้ครึ่งหนึ่งจึงเห็นเป็นค้อนกลมชนบทพระพุทธรูปพระเนาวรัตน์ สีแดงและมี
กลิ่นหอมเหมือนค้อนรูปเทียน ชนบทหอพระพุทธรูปอยู่นั้น ค้อนหนัก
พลุ่งขึ้นมา จนพระพุทธรูปเนาวรัตน์นั้นแลดูพระองค์แดงเหมือนสีนาก
พระสังข์ทรงปวงกตใจ ตกไปตกสำคัญว่าไฟไหม้ชนบทนั้นดูหาเห็น
ไฟอะไรไม่ จึงกลับมางเสด็จมนต์ต่อไปจนจบ ค้อนหนักจึงหายไป
ครั้นเสด็จมนต์แล้วออกมาค้อนดู ว่าใครจะดื่มน้ำไฟได้ก็ห้ามไม่ ครั้น
เวลารุ่งชนพระสังข์ในวัดมหาธาตุนำความขึ้นไปกราบทูลให้ทราบ จึง
เสด็จลงมาทอดพระเนตรพระพุทธรูปเนาวรัตน์ จึงทรงเห็นพระบรมธาตุ
ชาติที่บรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูปนั้นมากกว่าเก่า ๒ องค์ จึงรับสั่งถาม
พระสังข์ทั้งหลายก็ไม่มีผู้ใดทราบเหตุการณ์ แลดูมรับสั่งถามนายช่าง
ผู้รักษาบุญเจหอพระนั้น ว่าใครเอาพระธาตุมาได้ไว้ในพระพุทธรูป
องค์นี้บ้าง นายช่างกราบทูลว่าหอพระนั้นเปิดแต่เวลาพระสังข์เสด็จมนต์
เวลาเดียวเท่านั้น จะได้มีผู้ใดมาเที่ยวละเลาะละลูมหามิได้ จึงพระสังข์
พระเดียงให้กราบทูลว่าที่ฐานพระพุทธรูปซึ่งบรรจุพระบรมธาตุนั้น จะ
ได้มีรอยคนเปิดหามิได้ยังเป็นปกติอยู่ ครั้นได้ทรงดับเหตุการณ์
ต่างๆ ตั้งนั้นแลก็รับสั่งให้ประชุมพระสังข์เถรานุเถระ ในหอเสด็จมนต์
วัดมหาธาตุ พระสังข์ที่ประชุมนั้นลงเนื้อเห็นพร้อมกันว่า พระ
บรมธาตุใหม่ต้ององค์นั้นเสด็จมาเอง ด้วยพระบรมธาตุที่เสด็จมาใหม่นั้น

มีพื้นฐานแปลกกันกับพระบรมชาติ^๒ ๒ มียอดด้วยกันเป็นอันมาก พระ
 บรมชาติ^๑ ที่เสด็จมาใหม่ นนเด็กท่าเมลดพัน^๑ ชุฝึกกาด มีสีขาวคล้ายดีดอก
 พิกุลสดกับมีสีขาวดุจดังสังข์ เป็นจุดอยู่ ๒ แห่งตรงกัน บางคนเห็นว่า
 ตรงจุดนั้นดำเข้าไปเหมือนกระดูกปลา บางคนเห็นว่าเป็นแต่จุดกลม
 เป็นแฉกอยู่อย่างเดียว พระบรมชาติ^๒ พระองค์นั้น ได้ทรงบรรจุไว้ใน
 พระพุทธรูปสัมพุทธพรต^๑ ของคหิง กับบรรจุไว้ในพระเจดีย์สุพรรณ
 ผลึก^๑ ทรงปฏิญาณไว้ที่พระปฐมเจดีย์^๑ นนของคหิง

ครั้นคักราช ๑๑๙๕ ปีมะเส็ง เบญจศก พระบรมมิโรจ พระราชา
 คนะอดดมอราย มักจะจจะชนไปทำการฉลองวัดเขาลูกช้าง บ้านราย
 แขวงเมืองพิศตรฝ่ายเหนือ ได้กราบทูลเชิญเสด็จ^๑ ครองนทรงพระศรัทธา
 จะเสด็จชชนไปทรงนมัสการ บูชาพระเจดีย์ฐานต่างๆ ณ เมืองฝ่ายเหนือ
 และจะได้เสด็จชชนไปประพาศทอดพระเนตรภูมิดำเนินาถนบ้านเมืองแต่
 ไบราณชาติดิยราชดำรงนนด้วย

ครั้น ณ วัน ๗ ๑ ๒ ค่ำ ปีมะเส็งเบญจศก คักราช ๑๑๙๕ เวลา
 บ่าย ๔ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งออกจากวัดมอรายได้ประทับกรุงเกา
 ถวายนมัสการพระพุทธรูปวัดพระนางเชิงแดง เสด็จไปทอดพระเนตร
 ภูมิดำเนินาถนกรุงเก่า ทั้งในกรุงนอกกรุงจึงเสด็จชชนไปตามดำเนินาถนเป็น
 ลำดับ ณ วัน ๓ ๑ ๒ ค่ำ ประทับแรมที่หาดหน้าวัดมหาธาตุ เมืองชัยนาท
 ในเวลา ๕ ทุ่ม ได้ยินเสียงดังร้องเป็นเสียงก้องใหญ่คล้ายกับเสียงช้าง
 ครอง ๑ ปากกฐนทลงฟากข้างโน้น ตรงเรือพระที่นั่งประทับอยู่นน ครน
 ดันเสียงร้องใหญ่นนแล้ว นำในแม่น้ำกบฉนวนเป็นระลอกไดนาประมาจน
 ครู่หนึ่งก็หายเป็นปกติ ครนรุ่งเช้าถามชาวบ้านว่าเมื่อคืนเสียงช้างร้อง
 ฟากข้างโน้นหรือ ชาวบ้านบอกจว่าข้างทนมไม่มี ก็เสียงร้องใหญ่เมื่อคืนน

เป็นเพียงจะเข้ใหญ่มารองถวายเพียงชนชมพระบารมี ครวงหงจงดงนา
 หายไปเมื่อนั้น ฟ้าในแม่น้ำจึงเป็นคลื่นระลอกใต้น้ำอย่างนี้ ณ วัน
 ๗ ๖ ๒ ค่ำ เดือน๑๑ ๒๒ เมืองพระพิษณุโลก ทรงปิดทองพระชินราชและ
 มีดอกไม้ไฟต้มโภชและถวายไทยทานแก่พระสังฆตามลุ่มควรว ประทับ
 อยู่ ๗ วันจึงเสด็จออกจากเมืองพระพิษณุโลก ณ วัน ๔ ๖ ๒ ค่ำ เดือน ๑๑
 นมัสการพระแท่นศิลาอาสน์ เสด็จกลับมาเพลาเย็น ณ วัน ๕ ๖ ๒ ค่ำ
 ประทับอยู่ ณ วัดพระฝาง แรมอยู่ที่นั่นคนหนึ่ง ครวงหง ณ วัน ๗ ๖ ๒ ค่ำ
 จะเสด็จไปเมืองสวรรค์โลก จึงแวะนมัสการพระแท่นศิลาอาสน์นอก
 ครวงหง เพลาค่ำประทับแรมศาลาด้านแม่ระมัน รุ่งขึ้น ณ วัน ๓ ๖ ๒ ค่ำ
 เพลาเช้าเสด็จโดยลัดตมารคไปจนเพลาทมิฬเศษ ตำรวจถือคบนำเสด็จ ๕ คู
 จึงถึงพระอ และมหาตเล็กตามไปข้างหลังมาก ขณะนั้นเสด็จใหญ่
 เท้าโคมาแอบอยู่ข้างทางเสด็จ ห่างประมาณสัก ๘ คืบก็หันมูโศเห็น
 เสือร้ายขนไม่ พอพระอมาถึงตรงเสด็จหมอบกระดิกหางอยู่นั้น เสือ
 ร้องก้องกวางวงครวงหงแดง ก็โจนกระโดดเข้าป่าไป กรมการกราบทูล
 ว่าเสือดอนรายหนัก หากเห็นคนแล้วยอมเบียดเบียนบทาเอนอง ๆ แต่
 ครวงหงเสือดอนมาหมอบกระดิกหางชนชมพระบารมีแล้วรองถวายเสียงเป็น
 สำคัญ เพลา ๔ ทุ่มถึงเมืองสวรรค์โลกประทับอยู่ที่วัดเชิงเขา รุ่งขึ้น ณ
 วัน ๒ ๖ ๒ ค่ำ เพลาเช้าจะเสด็จไปในเมืองสวรรค์โลก จึงเสด็จมาตามทาง
 ดงลำแม่น้ำเป็นแก่งมีศาลาผูกขวางแม่น้ำ ซื่อแก่งหวดงกับแก่งยางลึก
 ตอกัน นาทแก่งนั้นตน ตำรวจและมหาตเล็กลุยข้ามลำบาย ทรมฝั่ง
 เป็นดินทราย ลำแม่น้ำนั้นตนมแก่งมาก ปลาไม่มีเลย ในฤดูแล้งชาวบ้าน
 ๖ ๖ ๒ ค่ำ เห็นคนชื่อน้อยอยากดวยปลาไม่มีกิน คนที่ตามเสด็จไปนั้นมากจึงไป

แต่ตั้งทดทานนต่อเดือนเศษบ้าง เดือนกว่าบ้าง จึงไปได้ ขณะเมื่อได้ตั้ง
 ประทับอยู่ที่แก่งหลวงนั้น ๔ วัน นาทนมปลดามารู้พระบรมโพธิ์สัมภาร
 ครองหนง ๓ วัน จนท ๔ จะเสด็จกลับปลดากหายสูญไปสิ้น นาทแก่งชนมาก
 ถึงถึง ๔ คอกเศษทวมแก่ง แพ้ไม่ทมาตคตนนไปได้โดยสะดวก เพราะ
 พระบารมี ครนเสด็จมาจากแก่งนั้นแล้ว นาทแห่งลงตนตงเกา ปลดาก
 สูญหายไปสิ้น การตงนทเป็นนมหามหัดศจรวัยด้วยเดชพระบารมีเป็นอน
 มากนัก

ณ วัน ๖ ๓ ค่ำ ได้เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งลงลงมา ณ วัน
 ๖ ๓ ค่ำ ถึงท่าขานเสด็จโดยทางสถลมารคขึ้นไปเมืองสุโขทัย ถึง
 ประทับศาลาใหญ่คอกกลางในเมืองสุโขทัย เวลาเย็นเสด็จประพาสภูมิ
 ดำเนาเมือง ๒ วัน ไปประพาสที่โคกปราสาททราง พบแท่นศิลาแห่งหนง
 ออริมเนินพระมหาปราสาทเก่าแต่โบราณ แท่นศิลาหินเซาก่อไว้ ในภาย
 หลงแท่นหินหักพังลงมาตะแคงออริมเนินปราสาท ชาวเมืองนั้นเขา
 เคารพยำเียงเกรงกลัวจนบถ ถ้าคณูวาเป็นศาลเจ้าจว คนบนบานค้ชดง
 ค้กค้ดลทช ชาวเมืองนั้นเขามีมวยส้มโรชทุกปี จนชนแต่คนเดินกลากราย
 ใกล้เคียงก็ไม่ได้ บังเกิดเจ็บไปไม่สบาย ด้วยอาการต่าง ๆ เขา
 ห้ามปรามแข็งแรงกอดขันไม่ให้หมิ่นตูก ครนทรงทอดพระเนตรและ
 ทรงฟังกรมการกราบทูลตงนนแล้ว ก็เสด็จทรงพระดำเนินด้วยพระบาท
 ตรงเข้าไปทแท่นศิลานหิน พวกรกรมการผู้ใหญ่กลดเต็มท กราบทูลจน
 ปากกลันเสียงตงนทลวาทแท่นศิลานค้กค้ดลทชชดงนท ออย่าเสด็จเข้าไปใกล้
 จะม้เหตุ ครนได้ทรงฟังกรมการกราบทูลตงนน ก็ไม่ทรงเชื่อจึงเสด็จ
 ตรงเข้าไปใกล้แท่นศิลาตรวดว่าอย่าทำ ๆ แล้วเสด็จชนประทับทรงหนง
 บนแท่นแผ่นศิลารับตงนมาอยู่ท่าไมกกลางป่า ไปอยู่บางกอกด้วยกัน

จะได้อำนาจและสมบัติเมืองหลวงดีกว่าเมืองเหนือครั้นก็
 เจ็บตบตีเป็นอันตรายแก่ใครไม่ ก็บายอยู่ด้วยกันทั้งกันไป ครั้น
 เมื่อจะเด็ดจกตบมรตบตั้งให้ระดองแด่ดองลงมากรุงเทพฯ ได้ก็อเป็นแทน
 แลเอาแผ่นศิลาหินไว้ที่แทนไตตบมะขามหน้าโบสถ์วัดส้มทราย เอาไว้
 ด้วยกันกับเจ้าศิลาทจารึกเป็นอักษรเขมรนั้น เอามาแต่เมืองสุโขทัย
 คราวเดียวกัน ครั้นภายหลังพระองค์ท่านได้ราชสมบัติจึงได้ขอเอาแทน
 แผ่นศิลาแต่เจ้าศิลาไปไว้ที่ศาลาในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรม
 มหาราชวัง อนึ่งอักษรเขมรทจารึกไว้ในเจ้าศิลาหิน แผลเป็นภาษาไทย
 ได้ความว่า เป็นเรื่องราวก่อกำเนิดพระปฐมมณีพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดินเมืองสุโขทัย ครั้นยังเป็นเมืองหลวงเอกราชธานี เป็นท้องที่
 พระราชพงศาวดารตั้งเขปของชาวเหนือเวลานั้น คิดคิดเมื่อภายหลังเป็น
 การอัครย้อยอย่างหนึ่งด้วยเจ้าศิลาและแผ่นศิลาหิน เหมือนเทพเจ้าใน
 เมืองสุโขทัยจะบันดาลดลพระทัยว่า ท่านจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่
 จะมีพระเกียรติยศปรากฏ จึงตั้งพระเจ้ากษัตริย์วงศ์ศรีสุริยพงษ์ราม
 มหารัชมราชาธิราช^(๑) ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินเอกราชในเมืองศรีสุ
 ษนาดิย ตั้งทมิในใจตหมายจารึกไว้ในเจ้าศิลาทพระองค์ท่านนาดงมานน
 เมื่อเด็ดจประทับอยู่ในเมืองสุโขทัยนั้น มรตบตั้งว่าเด็ดจมาลงเมืองน
 ดบายพระทัยมากนัก ดูเหมือนเด็ดจประทับอยู่ทางกอกทเดียว ครั้น
 เวลากลางคืนทรงพระสุบินว่า ชาวเมืองสุโขทัยทั้งไพร่และผู้คนมาเฝ้า
 เป็นอันมาก กราบทูลเชิญให้เด็ดจประทับอยู่ในเมืองนาน ๆ ดักนอย
 ครั้นตื่นจากพระบรมมถ จึงตรัสเล่าความที่ทรงพระสุบิน ให้ผู้ตามเด็ดจ
 ไปนั้นฟังด้วยกันมากทงพระตั้งขและชราอาตม์ ขณะทวงเจ้าพระสุบินนั้น
 มีฝนตกลงมามากจนนานองท่วมแผ่นดิน อยู่ได้ ๒ วันจึงแห้ง ผิดกับ

(๑) ก็ือพระบาทกมรเตงอัญศรีสุริยพงษ์ศรีรามมหารัชมราชาธิราช หรือซึ่ง
 เรียกกัันว่าพระมหาราชาลไทย

ถูกแต่งเคื่อนดำมทุกปีนั้น ก็เป็นมหัศจรรย์คิดดูเหมือนเทพยเจ้าจะบันดาล
 ช้องตำราการด้วยพระบรมมี เพราะไม่อาจดำมารถจะเปล่งวาจาออกช้อง
 ตำราการสัตว์เรณิญพระบรมโพธิ์สมภาร ซึ่งจะได้บรมราชาภิเษกเป็นพระ-
 เจ้าแผ่นดินใหญ่ในรัชกาลที่ ๔ ความนเป็นการคาดคะเนต่อภายหลัง

ณ วัน ๓ ๑ ๓ ค่ำ เดือน ๕ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 พระที่นั่งเสด็จมาถึงเมืองพิจิตร

ณ วัน ๕ ๑ ๓ ค่ำ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 วัดเขาตุงช้างเป็นการช่วยพระธรรมวิโรจ ครั้นเสด็จการฉลองวัดแล้ว

ณ วัน ๒ ๑ ๓ ค่ำ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 หยุตประทับแรมปากน้ำเชิงไทร

ณ วัน ๗ ๑ ๓ ค่ำ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 พระมหาชาติदानเนอ เป็นของบรมปราชญ์ผู้สร้างมิได้

ณ วัน ๓ ๑ ๓ ค่ำ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 พระเนตรภูมิदानาบ้านเมืองทนน

ณ วัน ๓ ๑ ๓ ค่ำ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 ตำบลบางพุทรา

ณ วัน ๒ ๑ ๓ ค่ำ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 วันหนึ่งไปทรงนมัสการพระพุทธรูปบนยอดเขาแล้ว เสด็จลงเรือพระที่นั่ง

มา ณ วัน ๓ ๑ ๔ ค่ำ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓ ๒๒๓๓
 คุ้งลำภาครูหนิงจึงเสด็จลงเรือพระที่นั่งลงตรงมาตงกรุงเทพ ๑

ณ วัน ๗ ๑ ๔ ค่ำ เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ อังคาร ๒๓๑๖
 พระราชกุศลเป็นอันยิ่ง ควรจะสรรเสริญวิจิตรมยุตินิกาย
 สุกักราช ๓๓๑๖ ปีวอก อัฐศก

ณ วัน ๔ ๑ ๒ ค่ำ เวลา ๓ โมงเช้า ๘ บาท เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ อังคาร ๒๓๑๖
 ณ วัดบวรนิเวศภายในกำแพงพระนคร ในวันแห่เสด็จลงมาแต่วัด
 ส้มอรายัน อากาศมืดไม่มีแสงพระอาทิตย์ ปรากฏอยู่จนเวลาบ่าย
 สามโมงเป็นอัศจรรย์ใหญ่ยิ่ง ครั้นเสด็จประทับจำพรรษา ณ วัด
 บวรนิเวศนั้น ท่านทรงพระปรารภทรงเกยจดด้วยพุทธศัมาคาบเกย รับผิดชอบ
 ว่า พระอุโบสถเป็น ๓ มุข ผู้กล้ามาแต่มุขเดียวไม่ชอบกต จึงเสด็จไปถวาย
 พระพรแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทูลขอผู้กล้ามาทง ๓ มุข
 พระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชอนุญาตแล้ว พระองค์ท่านได้ผู้กล้าใหม่
 บั๊กเขตขยายออกไปเท่าแนวพินดั่งโดยรอบแล้ว ชำระถอนส้มมุคผู้กล้าอยู่
 หลายนับ ได้นำขึ้นทูลเกล้าในพวกพระสงฆ์ ในจุดเป็นการเงียบ ๆ
 ครั้นล่องไปได้สักปีเศษ ในเดือนยี่พระกานนถวายพระพรพระเจ้าแผ่นดิน
 ขอให้เชิญพระพุทธรูปขึ้นศรัทธาออกมาจากด้านตะวันตกประดิษฐานไว้
 พระอุโบสถด้านตะวันออก ในด้านตะวันตกนั้น เชิญพระพุทธรูปไสยาสน์ไว้
 ในมุขนั้นแทน แต่ทรงทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนา และตั้งถือนบวิสัย
 และคุณผู้ดีบรรพชิตให้สถิตอยู่ในทางธรรมยุติกา เจริญยิ่งขึ้นไป
 ด้วยข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ควรแก่ธรรมวินัย ครั้นนั้นกตบุตรเกิดความเบียด
 เลื่อมได้ศรัทธา พาถิ่นมาบวช ณ สำนักธรรมยุติกานิเวศ
 วิหารภายในพระราชกาดมีพระสงฆ์อย่างมา ๑๕๐ รูป อย่างน้อยเมื่อ
 ออกพรรษาแล้ว ๓๓๐ รูปตลอดมาในปีระกา ครั้นศักราช ๒๓๑๖ ปีมะแม

นพศกมรบัลลังก์ให้นายพาศนชดำเกาศังไปเมืองจีน ให้ทำบัตรถ่านิมิตได้
 เขามา จึงทรงพระปวโรภเวรมการจะตั้งนิมิตสัมมตีสมาวตบรมนิวาต
 จึงให้นำฉันทพระสงฆ์ทศกรแกฉันทให้หมดทุกอาราม และบรรดาสังฆ
 ทบวงในทตีสมาทุกอาราม ให้มาประชุมกันเป็นสังฆกรรมใหญ่แล้ว
 มรบัลลังก์ว่าสัมมตีสมาวตบรมนิวาตแล้ว จะกลับเข้ามาสัมมตีสมา
 วตบรณิเวศ์อีกครึ่งหนึ่ง ขยายออกไปให้โตให้สมควรแกสังฆกรรมได้
 ทงในโบสถ์และนอกโบสถ์ ทตานหน้าหมายเอาต้นจันทน์เป็นเขตนิมิต
 ด้านหลังหมายเอาเตาศีตาบั๊กเป็นนิมิต ให้รูปพรณตั้งณฐานตั้งรูป
 ตะโพน ครน ฉน ฉน ๖ ๆ ๓๓ คา จึงได้นำฉันทประชุมพระสงฆ์
 สัมมตีสมาวตบรมนิวาต ครนได้เสร็จแล้วจึงกลับมาประชุมพระสงฆ์
 สัมมตีสมาวตบรณิเวศ์อีกครึ่งหนึ่ง พอพระสงฆ์ประชุมพร้อมกัน
 ทำสังฆกรรมอยทหน เวลานั้นฝนตกลงมากรองนาฝนโตถึง ๓๕๐ เซ็น
 ทตามัญชนสัมมตีสมาวตบรณิเวศ์ใหญ่หาหนง การนักษกเป็นอศักรวย
 ดอยเห็นเหตุ ซึ่งเทพยดาของดำชุกรกับท่านดวยครึ่งฝนตกน
 ปราศจากตมพายฝนตกโดยปรกต เมื่อสัมมตีสมาวตบรมนิวาตสำเร็จกิจ
 แล้วฉน เห็นนาฝนไหลนองขงทวมถึงเชิงกาแพงแก้ว แต่ทการ
 สัมมตีสมาวตบรมนิวาตในฉนนั้นหาสำเร็จไม่ เพราะพระสงฆ์พวกหนง
 นำฉนทมาโดยชดมารคทางเรือ ครนทราบได้ผ้าสะของพระบาทแล้ว
 จึงตรัสว่าพระสงฆ์นำฉนทมาทางนาคดวยเด่นาฉนเรือนฉนทตงถึงทตีสมา
 แล้วยอมระงับไป จึงโปรดให้พระสงฆ์พวกฉนนำฉนทเสียใหม่ให้เดิน
 ไปทางบกเรียกวฉนทาทภิบาลตตมารคทเวศ์บัลลังก์ให้กลับออกไป
 สัมมตีสมาวตบรมนิวาตอีกครึ่งหนึ่ง ในเวลาฉนย่ำรุ่งจึงดำเวจ
 จึงตรัสว่าวตบรมนิวาตเป็นฉนกับฉนเรา เทพยดาจึงบนตาดให้

ตั้งมติดอกภายหลัง ฉันทนกรชอบกตดวยฉดบวรนิเวศเป็นวัดเดิม ตั้งมคว
 จะตั้งมตีก่อน เป็นฤกษ์ที่จะเป็นสิริสวัสดิ์ดีมีหาเสถียรชยมงคล ซึ่ง
 พระองค์ท่านจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ความนเทพยดาหากจำแดง
 ให้เป็นคู่กันมีตมหมางคด

ครั้นพระองค์เสด็จประทับแรมตำราวมพระอิริยาบถอยู่ ณ ฉดบวร
 นิเวศนั้นครั้นหนึ่ง พระองค์มีพระราชครุฑจะเสด็จออกไปนมัสการ
 บูชาพระมหากษัตริย์ที่เมืองแกลงทเกาะลังกาทวป จึงเข้าไปถวายพระพร
 ถาถ่มเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ๗ มรบริงชดชวางห้ามปรามไว้ให้เสด็จดวย
 เป็นทางไกล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าแผ่นดินมีพระบรมราชานู
 ญาตให้แต่พระสงฆ์ซึ่งเป็นอันเตวดาลักและลัทธิงวิหาวริกในด้านที่ท่านนำ
 เครื่องสักการบูชาออกไปโดยนัยพระประสงค์ครั้นนั้น พระเจ้าแผ่นดินมี
 รมสั่งให้เสนาบดีจืดเรอกำบัน พร้อมดวยเสบียงอาหารและเจ้าพนักงาน
 ดำหรับเรือทะเลพร้อมแฉด พระราชทานให้พระองค์ท่าน ๗ จึงโปรดให้
 พระปลัดตั้งชเป็นเถระ พระสงฆ์ใหญ่คุมเครื่องบรรณาการออกไป
 ทำสักการบูชาพระบรมมหันตชาติ ณ เมืองแกลงทเกาะลังกา พร้อม
 ดวยพระเถรานุเถระซึ่งเป็นศิษย์หลวงเดิม หลหลายรูปออกไปดวยพระปลัด
 ตั้งช ครั้นนั้นพระเจ้าแผ่นดินก็ฝากเครื่องมงคลราชบรรณาการออกไป
 ถวายบูชา พระบรมมหันตชาติดวยภายหลังช้านาน พระปลัดตั้งชกลับ
 มาจากเกาะลังกาทวปได้พาพระสงฆ์สามเณร และคฤหัสถ์ชาวเกาะลังกา
 เข้ามากรุงเทพฯ เป็นอันมากและได้ตั้งของต่าง ๆ มีพระชาติเป็นต้นนำไป
 ถวายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ โปรดพระปลัดตั้งชว่ามี
 ความชอบในราชการ ดยได้สืบพระพุทธศาสนามาดวยจึงโปรดตั้งพระ
 ปลัดตั้งชให้เป็นเทพะสมุทมนิ พระราชาคณะในฉดบวรนิเวศ ครั้น

ภายหลังเป็นครั้งที่ ๒ ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนวงศ์ที่
 เกาะลังกานัน จึงมีรับสั่งให้ (พระอมรวิภวรักษ์) แดงยังเป็นพระปลัด
 ในพระองค์นั้น ออกไปยังเกาะลังกาในครั้งที่ ๒ กับพระสัมพุทธมุนีด้วย
 คุมเครื่องบรรณาการและเครื่องราชบรรณาการเหมือนครั้งก่อนนั้น ครน
 กลับเข้ามาได้ทูลหนังสือของพระสังฆราชเถระที่เกาะลังกามาด้วย ความ
 ดังเขียนว่าพระสังฆสามเณรและคฤหัสถ์ชาวเกาะลังกา รักใคร่สรร
 เจริญพระอมรวิภวรักษ์ยังเป็นพระปลัดนั้น ชาวลังกาชื่นชมชอบว่าเป็น
 พหุสัจจ ผู้ฉลาดในธรรมวินัยโดยแท้ จะหาผู้ใดที่มาสู่ประเทศลังกาเต็มอ
 ทานมิได้ คราวนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ จึง
 ตรัสว่าพระปลัดมีความชอบแก่ชนชาวลังกา ก็เป็นดังแก่พระนครดัยาม
 ด้วย จึงพระราชทานรางวัลเป็นนิตยภัตตราค่า $\frac{๕}{1}$ เลื่อมพระราชาคณะ
 แลวดตรัสประกาศว่าที่พระราชาคณะดวงเมือใดจะทรงตั้งเมือนั้น การ
 นกเหมือนเทียบที่พระราชาคณะ ครนภายหลังเป็นครั้งที่ ๓ โปรดให้
 พระอโนมุนีพระราชาคณะ คุมเครื่องบรรณาการออกไปเกาะลังกา
 เหมือนครั้งก่อน ครนกลับเข้ามาชาวลังกามหนังสือพองกล่าวโทษพระ
 อโนมุนีเข้ามาว่า พระอโนมุนีมีความผิดด้วยราชการ จะกลับมาก็ไม่
 บอกกำหนดวันให้เขารู้ก่อนเป็นคนใจเร็วใจหงุดหงิดใจร้อนดองกลับ
 ไม่เห็นแก่ราชการ ชาวลังกาเขาจะฝากของบรรณาการมาดวยก็จัดหา
 ไม่ทัน เพราะจะกลับก็ไม่บอกกำหนดให้เขารู้ รีบร้อนกลับมาโดยเร็ว
 เขาขอให้รอช้าสัก { ๕ } วันก็ไม่ยอมอยู่ ครนมาแล้วก็ทรงอนุญาตยกโทษ
 ให้ ด้วยมีความชอบมาแต่ก่อนมาก เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกาะลังกาที่อุป
 โดยพิสดารนั้น มิได้จดหมายไว้ในนี้ เพราะมีแจ้งอยู่ทบบพระคำสอน

โสดกนซึ่งเป็นเจ้าพนักงานจดหมาย เวียงเมืองดงกาโดยพิสดารนั้นแล้ว
ครั้นกาลล่วงไปได้ ๓๕ ปีนั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๓ กรุงเทพร ๑ สวรรคต ณ วันที่ ๔ ๑ ๕ ค่ำ ปี
กุน ยังเป็นโทษก คักราชยังคง ๑๒๑๒ ปี

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันที่ ๕ ๑ ๕ ค่ำ เวลาสองโมงเช้า ท่านเสนาบดี
ผู้ใหญ่มายังวัดบวรนิเวศ เสด็จเสด็จไปทูลด้วยราชสมบัติ โดยขัตติย
ราชจตุรงค์ต้นององค์สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชสืบประเพณี พระองค์
ทรงรับอาราธนาด้วยคุณภาพ จึงเสด็จออกจากวัดบวรนิเวศไปประ
ทับอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวังในเวลา
วันนั้น พระราชวงศ์ต่างองค์และเสนามนตรีมุขอำมาตย์ข้าราชการผู้น้อย
ผู้ใหญ่ มาดีไม่วางนินยาศประชุมพร้อมกันแล้วทำด้วยกิจริยาตาม
ถวายน เฉพาะพระแก้วมรกตและพระธรรมพระดั่งมีราชาคณะผู้ใหญ่
๑๒ รูป ประชุมในสถานพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามเสด็จต้น
ราชการแผ่นดินเป็นปรกติแล้ว ครั้นรุ่ง ณ วันที่ ๖ ๑ ๕ ค่ำ เพลา ๕ ทุ่ม
ทรงตามนอช ต่อหน้าพระราชอาสน์ฐานานุกรมเปรียญซึ่งประชุมพร้อม
กัน ๓๐ รูป แต่ถนัดพระดั่งมีธรรมยุติกนิทายศิษย์หลวงเดิมทั้งต้น แล้ว
เสด็จไปประทับอยู่ ณ พลับพลาหน้าคลังศุภรัตนข้างวัดพระแก้ว ดิริ
รวมเวลาที่ประทับอยู่ในวัดบวรนิเวศ ๑๔ ปี ๘๒ วัน ครั้น ณ วันที่ ๒ ๑ ๖
ค่ำ ปีกุน นั้นเวลาอรุณรุ่งแล้วกับ ๓ บาท เสด็จตั้งรำนามุราชาภิเศกในการ
พระราชพิธีบรมราชาภิเศกเสด็จ เสด็จไปดำรงพระราชาธิริยาบถใน
พระราชมนเทียรสถาน ตามโบราณขัตติยราชประเพณี สืบศรี

จุดดวงคำวางเคื่อดัตตตามชติยาภิรมย์ ได้ ๑๘ ปี ราชการในระหว่ง
๑๘ ปีนั้น มีแจ่งอยู่ในจดหมายเหตุ พระราชพงศาวดารดำหรับราชการ
แผ่นดินสยามนั้นแล้ว เด็ดจคำวางดิวิราชสมบัติได้ ๑๘ ปี ทรงพระ

ประชวรพระโรคไซ้ต้นเดือนหนึ่งกับ ๕ วันก็สวรรคต ณ วัน ๕ ๑๕
ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๓๐ ปี เด็ดจคำวางอยู่ในราชสมบัติ
คิดโดยจะนับคติกาลได้ ๑๗ ปี กับ ๖ เดือน ๑๔ วัน ดิวิพระชนม์ได้

๖๔ พรรษาไม่ยิ่งหย่อน พระองค์ประสูติ ณ วัน ๕ ๑๕ ค่ำ ปีมะ
ศก จุลศักราช ๑๑๖๖ ปี พระองค์มีพระราชโอรส ๓๘ องค์ พระ
ราชธิดา ๔๒ องค์ ตกพระโลหิตเสียองค์หนึ่ง รวมเป็น ๘๒ พระองค์
อนึ่งเมื่อพระองค์ท่านยังทรงพระผนวชอยู่นั้น ได้ทรงพระปฏิญาณอธิษ-
ฐานไว้ว่า ถ้าจะสิ้นพระชนม์ขอให้สิ้นพระชนม์ในวันพระสงฆ์ทำการ

ปวารณาออกพรรษา ณ วัน ๕ ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันทประบุตุนนเทอญ
ตรัสตั้งนเเอง ๆ ผู้ที่ได้สดับรับตั้งดงนมากดวยกัน ครั้นสวรรคตก็ตรง
กับวันประสูติของท่าน และวันปวารณาตั้งดังทรงอธิษฐานนั้นทุกประ-
การ เหตุนี้ก็เป็นมหามหัจจรัยประจักษ์ใหญ่ยิ่ง ไม่ควรนึ่งควรจะ
สรรเสริญพระบารมี จดหมายไว้ให้เป็นพระเกียรติยศปรากฏไปตั้งกาล
นานชวักดปาวดำน

อนึ่งเมื่อเสด็จสวรรคตแล้วกยงมการประจักษ์อศจรัยที่สดุททำยอก
อย่างหนึ่ง ดังซึ่งไม่ควรเชอกตองเชอในวัน ๕ ๑๕ ค่ำ เวลายามเคษ
เป็นเวลาดสวรรคตแล้วนั้น ทพระปฐมเจดีย์ เทพารักษ์ตั้งหมิงรามัญ

คนทรงเทพารักษ์บอกเหตุการณ์นั้น กับพระสุธรรมไมตรีผู้รักษาการที่
 พระปฐมเจดีย์นั้น ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต
 แล้ว เมื่อตะกบคนทวนได้เข้ามามัสการพระปฐมเจดีย์ เมื่อขณะ
 หิงรามาญคนทรงเทพารักษ์บอกเหตุการณ์นั้น พระตั้งขี้ด้ามเงินและ
 กล้วยไม้ที่พระปฐมเจดีย์โดยนิตยกันเป็นอันมาก พระสุธรรมไมตรีได้
 จดหมายเหตุนี้ไว้ แต่ไม่เชื่อ ครนรุ่งชนทองตราออกไปว่าให้ราชทูรโกน
 ฌมดวยการสวรรคต คนทงหลายจึงมีความเชื่อเทพารักษ์ การนก็เป็น
 บัจฉิมอัครยได้ริมดังพระเกียรติยศ เมื่อได้จสวรรคตแล้วเห็นประจักษ์
 ดวยพระบารมี ในอดีตกาลและปัจจุบันกาล ควรจะเป็นแก่นดาร์กับ
 พระบารมีไปในอนาคตกาลในภายหน้า น ๖.

๑ ส้มเด็จพระจอมเกล้า	บุญอนันต์
มากยิ่งขึ้นความอัศจรรย์	ก่อให้เกิด
ผิดแปลกชนด้ามัญญ	ในโลก
เกียรติยศท่านไท่	เหตุให้ประจักษ์แท้ ๆ

๑ โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๑ บารมีพระยิ่งด้น	มหัศจรรย์
พระยศดั่งด้ามัญญ	ทอผู้
แสดงบุญธิการอนันต์	อเนกเนื่อง เพรงฤา
ประจักษ์แต่ชุมชนรัฐ	ทอดาวแดนตะมา ๆ

๑ ญาณพระยงยงรัฐ	แตกดาน
คิดโลกฤาธรรมบาน	เบิกแผ้ว
ตจอนาวรญาณ	ยอดยง ญาณแท้
บาราคัมภินิหาร	สว่างด้นดบดมัย ๆ

๑ ธรรมใดทตบแดจ	นมนาน
แจกประทีปชัชวาลัย	หมั่นเคี้ยว
พระส่นพระส่นบดาร์	เล่าด้น ชนแท้
เปิดไม้ให้ชนหมดเค้า	กดับให้ โทศด ๆ

๑ พระประทาน โอภาสเพียง	พันระพี
แต่ดงโมกข์คัคคะวดี	ดองถ้วน
พ่างวิภัสชวาทิ	ตรัสแผ่ เผยชัย
ให้ประชุมชนด้น	ดูแจ้งด้นยธรรม ๆ

พระมกุฏกุศลกฤตย์.

คัดจากหนังสือ วชิรญาณ

ปฐมวงศ์

จะขอกล่าวถึงความประวัติเป็นไปต่างๆ ในโลกนี้ จนถึงกาลเมื่อ
ละโลกนี้ล่วงไปยังปรโลก ของพระองค์ท่านซึ่งเป็นบุรพบุรุษในพระบรม
ราชวงศ์อันซึ่งเป็นชนต้น คือสมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดี และ
สมเด็จพระบัยยิกาใหญ่ และสมเด็จพระบัยยิกาน้อย ๓ พระองค์ และ
ขึ้นต่อคือ พระโอรส พระธิดา ของสมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดี
ทั้ง ๗ พระองค์ ดังออกพระนามมาแต่ก่อน ตามกำหนดประวัติเวลา
ของพระองค์นั้น ๆ เรียงไปในลำดับโดยสังเขป เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟัง
ได้สดับฟังพระไตรลักษณบัญญัติ ปดงเห็นอนิจจังลักษณะ ทุกขลักษณะ
อนัตตลักษณะ เพราะได้สดับเรื่องนี้จะได้ไม่ปราศจากประโยชน์ในทาง
ภาวนามัยกู่ศด ซึ่งเป็นกู่ศโดยายอันใหญ่อันงามกว่ากู่ศอื่น

สมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดีนั้น ทราบแต่ว่าได้ดำรงพระชน-
มายุและตั้งสมเด็จพระบรมราชกุมารใหญ่ และมีอำนาจในราชกิจดังกล่าว
แล้วอยู่ต้นกาลนาน จนตลอดเวลาพม่าเข้ายึดเมืองมณฑลพม่า
ศรีอยุธยา ในคราวที่กรุงจะแตกทำลายนั้น ๆ

สมเด็จพระบัยยิกาองค์ใหญ่ในได้มีพระโอรส พระธิดา ๕ พระองค์
แล้ว กัดนพระชนม์ตวงไปโดยนัยที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อสิ้นพระชนม์นั้น
พระชนมายุเท่าไรไม่ทราบแน่ชัด พระบัยยิกาพระองค์น้อย ได้รับปรน
นิบัติสมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดีในทันทีต่อมา ได้ประสูติพระธิดา
พระองค์หนึ่งแล้ว จะสิ้นพระชนม์เมื่อใดก็หาได้ความเป็นแน่ไม่ ได้ความ
เป็นแน่แต่ว่า เมื่อเวลาพม่าเข้ายึดเมืองมณฑลพม่าศรีอยุธยาเวลา
ที่สดนั้น สมเด็จพระบรมมหาปัยกาธิบดีมีพระดำริจะออกจากกรุง

ทวารวดีศรีอยุธยา หลีกหนีข้าศึกไปอยู่ให้ห่างไกล จะชักชวนพระโอรส
พระธิดาทองตามเสด็จไปด้วยพร้อมกัน พระโอรสพระธิดาทอง ๖ พระ-
องค์ทรงพระเจริญแฉดงนโตแยกย้ายไปตั้งถ้ำถ่อน มีพระบุตร พระบุตร
เกยวชองเป็นท่วงใยพัวพันมากมาย จะรวบรวมมาพร้อมเพรียงกันแล้ว
กุมเป็นพวกใหญ่ออกไปโดยง่ายหาได้ไม่ เมื่อได้ช่องจึงได้พาแต่พระกุมาร
พระองค์น้อยกับหญิงบาทบริจาริก ซึ่งเป็นหม่อมมารดาของพระกุมาร
นั้นไปอาศัยอยู่ ณ เมืองพระพิษณุโลก ได้ทรงปรนนิบัติแต่เจ้าเมือง
พระพิษณุโลก ซึ่งทราบดีว่ากรุงทวารวดีศรีอยุธยาอยู่ในเงอมนมือ
พม่าข้าศึกแล้ว ก็ถ้ออำนาจตั้งตนเป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ชนในเวदानัน ได้
ทูลมุนายกอัครมหาเสนาธิบดี ฯ

เจ้าเมืองพระพิษณุโลกนั้นหมัดกำเริบ บังคับให้ทอดโฉนตบาด
หมายอ่าบบังคับของตนเรียกว่า พระราชโองการ โดยไม่มีการพิธีราชา
ภิเศก อยู่ได้ ๗ วันก็ถึงแก่พิราลัย ก็เมื่อเจ้าเมืองพระพิษณุโลกถึงแก่
พิราลัยแล้ว องค์สมเด็จพระบัยการิบัตจะทรงปรนนิบัติอยู่ประการใด
ความไม่ทราบถนัด ทราบแต่ว่าภายหลังทรงพระประชวรแฉดเสด็จ
สวรรคตอยู่ในเมืองพระพิษณุโลก เมื่อเวลากรุงทวารวดีศรี
อยุธยาแตกทำตายแล้วมิได้นาน ก่าตั้งการบ้านเมืองยังเป็นจลาจลอยู่
นั้น จึงพระโอรส คือ กรมหลวงจักรเจษฎากับหม่อมมารดาซึ่งตามเสด็จ
ไปด้วยนั้น ได้มีความกตัญญูกตเวที ได้จัดการถวายพระเพลิงตามก่าตั้ง
ที่จะทำได้แล้ว ได้เชิญพระบรมอัฐิกับพระมหาสังข์อตุราวุธ ซึ่งเป็นของ
ล้ำหรับถ้ำถ่อนมาแตกอนเป็นสำคัญคนนำถ้ำถ่อนมาแล้ว ได้ทูลเกล้า ฯ
ถวายแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อครั้งเสด็จอยู่ยัง
บ้านหลวงในกรุงธนบุรี เมื่อแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรีนั้น เป็นความชอบ

อันยิ่งใหญ่ของกรมหลวงจักรเจษฎา และคุณมาซึ่งเป็นหม่อมมารดานั้น
 อยู่ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จเถลิง
 ถอดยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว จึงได้เชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถนั้น ได้พระ โศกของคำประทับด้วยพลอยทับทิมตั้ง
 ประดิษฐานในหอพระที่มัสการในพระบรมมหาราชวัง สำหรับทรง
 ตั้งการบูชาทุกค่ำเช้ามิได้ขาด และสำหรับให้พระราชวงศ์และข้า
 ทูลละอองธุลีพระบาท ได้กราบถวายบังคมในวันก่อนหน้าพระพิพัฒน์สดียา
 แทนธรรมเนียมเดิม ซึ่งเป็นโบราณเจารัตนิยม ให้คำนับพระเชษฐูปิตร
 ซึ่งเป็นพระราชปฎิมากรูปของสมเด็จพระเจารามาธิบดีเป็นปฐม คือ
 พระองค์ซึ่งสร้างกรุงเทพมหานครครอชยามหานครแต่ก่อนนั้น ได้เป็น
 ทนมัสการของพระเจ้าแผ่นดิน และเป็นทถถวายบังคมของพระราชวงศ์
 ญาติ และข้าราชการในวันก่อนหน้าพระพิพัฒน์สดียาในพระนครนั้นสืบ ๆ
 มาจนดินแผ่นดินกรุงเทพมหานครครอชยามหานครนี้ ๑

กล่าวด้วยประวัติของท่านซึ่งเป็นบรรพบุรุษชนตต้นแต่ท่าน ๑

กรมสมเด็จพระเทพสุดาคุณ กับทงพระภักดา พระโอรส พระ-
 บุตรี เมื่อกรุงเทพทวารวดีครอชยามยังไม่แตกทำลาย จะตั้งอยู่ตำบล
 ไตไม่ทราบถนัด ทราบแต่ว่าพระภักดาของท่านพระองค์นั้นนามว่า
 หม่อมเต็ม ได้รับปรณินิบัติในราชการแผ่นดิน เป็นที่พระอินทรรักษา
 เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ซ้ายฝ่ายพระบรมราชวัง ได้ประสูติพระโอรส ๓
 พระธิดา ๓ ซึ่งออกพระนามมาแล้วก่อนแต่กรุงเทพทวารวดีคร
 อชยามยังไม่แตกทำลาย ก็ฝ่ายพระภักดานั้นจะถึงแก่พิราลัยเมื่อใด
 ไม่ทราบเป็นแน่ เป็นแต่เมื่อครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรีไม่มีแล้ว มีแต่กรม
 สมเด็จพระเทพสุดาคุณกับพระโอรสพระธิดาทง ๔ เล็ดจมาประทับตั้งอยู่

ที่ตำบลสวนมิ่งกุศ ซึ่งบัดนี้เป็นท้องเกาะของเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราช
ซึ่งกรมหมื่นเทวธรรมาธิบดี และหม่อมเจ้าในกรมขุนอิศราธิราชยังครอบ
ครองอยู่นั้น แต่เวลานั้นเรียกว่าบ้านปูนตามนามสถานที่แต่โบราณมา ฯ

กรมสมเด็จพระเทพสุดาฯ ได้ถวายพระโอรสพระธิดา ให้ทำราชการ
การฝ่ายหน้าฝ่ายใน ในแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรี และได้ฟังพระบรมมโหรีใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระเจ้าอยู่หัวกรมพระ
ราชวงศ์ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นทั้งต้อง
พระองค์ ซึ่งได้ทำราชการในตำแหน่งมอญใหญ่ในเวลานั้นด้วย จึง
ได้คุ้นเคยเฝ้าเห็นได้ในเจ้ากรุงธนบุรีเนื่อง ๆ ฯ

กรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกุมารี เมื่อครั้งกรุงเทพทวารวดีศรี
อยุธยา ได้พระภักดีเป็นบุตรที่ ๕ ของมหาเศรษฐี ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อวงศ์
ลงมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักษ์ แต่ครั้งแผ่นดินเจ้าปึงเม้งไท่โจ ซึ่งเป็น
พระเจ้าปึงเม้งไท่โจแห่งหนิง ครั้นพระเจ้าปึงเม้งไท่โจเสวยเมืองแก่
พวกดกตาดแล้ว ท่านเสนาบดีนั้นกับเสนาบดีอื่นหลายนาย ไม่ยอมตัด
ฝนมวยไว้หางเบี่ยงตามพวกดกตาด จึงได้หนีออกจากแผ่นดินจีน มาอยู่ใน
แผ่นดินญวนบ้าง แผ่นดินไทยบ้าง สืบต่อกันต่อมาเป็นจีนอย่างเก่า ไม่ได้
ไว้หางเบี่ยง ฯ

พระภักดีในกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกุมารี มีนามว่าเจ้าชวดเงิน
มีพหูเชิงช้อท่านนวด ๓ ท่านเอียง ๓ มีพชายช้อเจ้าชวดทอง ๓ ได้ตั้ง
นิเวศสถานอยู่ตำบลถนนตาด เป็นพาณิชย์ใหญ่ ชาวกรุงเก่าเรียกว่า
เศรษฐีถนนตาดในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยามหานคร พระมารดา
ของพระภักดีในกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกุมารี เป็นน้องร่วมมารดา
กับภรรยาเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ว่าที่โกษาธิบดีในแผ่นดินพระบาท

สมเด็จพระบรมชนกมหาจักราช ทรพยาเจ้าพระยาชำนาญวิวิักษ
ซึ่งเป็นข้าของพระภักดาในกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชมนตรี มีบุตรกับ
เจ้าพระยาชำนาญวิวิักษผู้หนึ่งชื่อนายฤทธิ นายฤทธิเมื่อเป็นหนุ่ม
เจริญแล้ว เจ้าพระยาชำนาญวิวิักษผู้บิดาได้ซื้อหม่อมมุนนาค
เป็นบุตรพระยาวิชิตณรงค์เจ้ากรมเขนทองซำมาให้เป็นภรรยา ได้
แต่งงานอาวาทิอาหมงคลกัน พระยาวิชิตณรงค์เป็นพี่ชายร่วม
บิดามารดากับเจ้าพระยาณรงค์ศรีธรรมราช ซึ่งได้สำเร็จราชการ
เมืองนครศรีธรรมราช อยู่ตลอดเวลากรุงเทพรารอดศรีอยุธยา
ครั้นกรุงเทพรารอดศรีอยุธยาแตกทำลายเสียแล้วได้ตั้งตนเป็นเจ้า
หน้

กรมสมเด็จพระศรีสุริยราชมนตรี เมื่อกรุงเทพรารอดศรีอยุธยา
ยังไม่แตกทำลาย ได้มีพระโอรส ๒ พระธิดา ๑ ซึ่งออกพระนาม
ในข้างต้นแล้ว ครั้นเมื่อปีกุนนพศก จุลศักราช ๓๓๒๘ พระพุทธ-
ศักราช ๒๓๓๐ พรรษา พวกพม่าซำคักเขารุกรานทำลายล้าง
กรุงเทพรารอดศรีอยุธยาเสียได้ ชาวพระนครทงปวงซึ่งมีครอบครัว
สักุล ๆ ต่าง ๆ พวกนี้แตกแยกย้ายกระจ่ายกระจัดหนีไป ครั้น
กรมสมเด็จพระศรีสุริยราช ทรงพระครรภ์อยู่ได้ ๔ เดือนเศษแล้ว
พร้อมกันกับพระภักดา กับพระธิดาตามแต่เจ้ากรมสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา-
โลกออกไปอาศัยอยู่ด้วย ในนิเวศฐานที่เดิมของสมเด็จพระอมริน-
ทรามาตย์ ณ ตำบลอัมพวาพาทิรอุทยานประเทศ ครั้นถึงวัน
กาบกับขัตติยตบสองนับเบองหน้าแต่ไปรูปทบูรณมี มีอาทิตยวารเป็น
กำหนด จึงได้ประสูติพระธิดาพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้นับโดยลำดับ
ว่าเป็นที่ ๔ คือ สมเด็จพระศรีสุริยเยนทรามาตย์ ฯ

ครวงหนเจ้าคุณชีโพ ผู้เป็นพระน้องนางของสมเด็จพระ
 อมรินทรามาศย์ ได้รับอุปถัมภ์บำรุงเลี้ยง เป็นเหตุให้สมเด็จพระ
 พระศรีสุริเยนทรามาศย์ได้ทรงนับถือว่า เป็นพระมารดาเลี้ยงมา ครน
 เมื่อแผ่นดินกรุงธนบุรีตั้งชนแดง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกเดชะเจ้ามาปรนนิบัติในราชการ กรมสมเด็จพระศรีสุริยาศรี
 กับพระภักดีดาและพระ (ฉบับตก) ก็ได้ตามเสด็จเข้ามาตั้งนิเวศฐาน
 บ้านเรือน โรงแพอยู่ท่าบดกระฎีจีน ที่หน้าบันเป็นพระวิหารและ
 หอไตรวัดกัลยาณมิตร แผลดอยลงในคลองแม่น้ำใหญ่ตรงวัด โมฬีโลก
 ซ้ำเข้าไปข้างใต้ ๆ

แต่กรมหลวงเทพหริรักษ์ ซึ่งเป็นพระโอรสใหญ่ของกรมสมเด็จพระ
 พระศรีสุริยาศรีนั้น เมื่อเจดลกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาแตกทำลาย
 ทรงผนวชเป็นสามเณรตามพระอาจารย์ไปทางอื่น ได้ตามผนวชกลับมา
 ยังกรุง เมื่อมาตั้งอยู่ในตำบลนั้นแล้ว

ฝ่ายนายฤทธิมิตรเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ เมื่ออยู่กับหม่อม
 บุนนาคภรรยาหม่อมราชวงศ์ช่อหม่อมอาพน ครนเมื่อกรุงเทพทวารวดี
 ศรีอยุธยาแตกทำลายแล้ว พาบุตรพาภรรยาหนีไปเมือง
 นครศรีธรรมราช เจ้าฟ้าองค์เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ตั้ง
 บ้านเรือนอยู่ตำบลบ้านสามคู เห็นเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมา
 ประมาณทาง ๓๐๐ เด็น ครวงหนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เมื่อจะ
 ตั้งตัวเป็นเจ้า ได้ปรึกษาชนบชธรรมนิยมต่างๆ กับนายฤทธิมิตรหลานเขย
 เพราะนายฤทธิมิตรเป็นบุตรท่านเสนาบดีผู้ใหญ่เข้าใจมากในชนบชธรรม
 นิยมราชการแผ่นดิน เจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีความยินดีต่อ
 สติปัญญาความคิดอ่านของนายฤทธิมิตรมากนัก เมื่อตั้งตนเป็นเจ้าแผ่นดิน

ชนแลดู จึงตงนายฤทธิให้เป็นกรมพระราชวัง เรียกว่าวังหน้าเมือง นครศรีธรรมราช ท่านขุนนาครเรียกว่าเจ้าครอกช้างใน หม่อมเจ้า อำพนนั้นเป็นพระองค์เจ้าอำพน กิตติศัพท์นั้นทราบมาดังพระภักดีของ กรมสมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ จึงมีความดำริไม่เห็นชอบด้วยนายฤทธิ เป็นญาติ ซึ่งเป็นหลานเขยเจ้านครศรีธรรมราช มิใช่ญาติอันสนิท เข้าไปรับทาดำแหน่งใหญ่ นานไปภายหน้าเห็นว่อาจจะบังเกิดมี อนึ่ง ครองหนักได้ทราบความประสงค์ของเจ้ากรุงธนบุรีว่า จะยกกองทัพ ออกไปตีปราบปรามเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแคว้นหนึ่ง เมื่อว่า ราชการที่พบกับพม่า กัดฉ้อฉลเป็นอย่างนั้นจริง นายฤทธิจะพลอย ตายด้วยเจ้านครศรีธรรมราช มีความปรารถนาจะออกไปตองใจ นายฤทธิซึ่งเป็นหัวหน้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ยิงจะนับถวิลว่าเป็น ญาติอยู่หรือหาไม่ ถ้านับถวิลรับรองก็ควรจะกล่าวให้ดีเสียให้รักษาด ้วยเหตุพระภักดีในกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ได้มอบถิ่นฐาน บ้านเรือนทาดังกรมกวางทอง ให้กรมหลวงเทพหริรักษ์ซึ่งเป็นบุตร ผู้ใหญ่อยู่รักษา แลดูพากรมสมเด็จพระศรีสวรินทิราฯกับพระบิดาใหญ่น้อย ตองพระองค์ กับชายหญิงตองสามคนลงเรือทะเลเด่นตองไปเมือง นครศรีธรรมราช ในฤดูลมว่าวปลายปีชวดตองฤทธิศก จตุศักราช ๑๓๓๐ ครั้นไปถึงแล้วก็ขึ้นไปเมืองนครศรีธรรมราช นั่งอยู่ทรมทางเมืองหน้า เมืองนครจะมีที่ไป ครั้นเมื่อเสด็จวงหน้าเมืองนครมาใกล้ ก็กระแอมไอ ให้เสด็จเป็นสำคัญ วังหน้าเมืองนครได้เห็นแลดูก็มีความยินดี ลงจาก เสด็จออกมารับแล้วปราศรัยโดยฉันทาติ แลดูพาไปทอยู่พร้อมกับ สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ และพระบิดาตองพระองค์ ครองหน้าเมือง นคร ธนจะให้อยู่ด้วย แลดูว่าจะพาไปให้เฝ้าเจ้านครศรีธรรมราช

พระภักดาในกรมส้มเต็จพระศรีสุदारักษ์ไม่เห็นด้วย ไม่ยอมเข้าไปหา
เจ้านครศรีธรรมราช และไม่ยอมอยู่ด้วย ขอให้ปิดความเสีย แด้วได้ให้
ตัดคิดกันไปนทุกประการ วงหน้าเมืองนครก็เห็นชอบด้วย ได้รับคำ
ภายหลังจะคอยคิดอ่านเอาตัวออกหากให้พ้นภัยตามความคิดนี้ ครัง
นั้นชาวเมืองนครศรีธรรมราช บางพวกกระซิบกระซาบเดาเดียดกันว่า
ผู้ซึ่งออกไปจากกรุงธนบุรีนั้น เป็นผู้เอาเจ้ากรุงธนบุรีไปเกลี้ยกล่อม
วงหน้าเมืองนครศรีธรรมราช ให้เป็นได้ศึก ๆ

ด้วยเหตุทกรมส้มเต็จพระศรีสุदारักษ์กับ พระภักดาความความดั่ง
รับดาวงหน้าเมืองนครศรีธรรมราช กลับเข้ามากรุงธนบุรี ในฤดูลม
ถ้าเกापลายบี่ชวดดั่งมฤทษีกักกับบี่คิดเออศกตอกัน ครังนั้นเจ้ากรุงธนบุรี
ทราบข่าว พระภักดาของกรมส้มเต็จพระศรีสุदारักษ์ออกไปเมืองนครศรี-
ธรรมราชกลับเข้ามาถึงใหม่ ก็ใหม่ผู้รับสั่งไปหา มาซักไซ้ไต่ถามขอ
ราชการ ก็ได้มาให้การว่า เป็นแต่ยากจนหาสิ่งของเป็นดินค้าขาย และ
ได้ให้การข่าวบ้านเมืองแต่ตามเห็นเตกนอยโดยดั่งควร ความซึ่งว่าไป
ไปพบวงหน้าเมืองนครศรีธรรมราชนั้นไม่ให้การ เจ้ากรุงธนบุรีจึงดำริ
ใจว่าเมื่อใดว่างราชการทพกบพมว จะไต่ยกทัพไปเมืองนครศรีธรรม-
ราช จะให้พระภักดากรมส้มเต็จพระศรีสุदारักษ์เป็นผู้นำทัพนำทาง
ฝ่ายพระภักดากรมส้มเต็จพระศรีสุदारักษ์ไม่ปรารถนาจะอาสาเจ้า
กรุงธนบุรีดั่งนั้น จึงบอกปัดว่า เป็นง่อยเสียก่อนแต่เริ่มการทัพเมือง
นครศรีธรรมราช ด้วยเหตุนี้จึงไม่ได้ทำราชการเป็นตำแหน่งใดใน
แผ่นดินนั้นเลย ๆ

กรมส้มเต็จพระศรีสุदारักษ์ ในแผ่นดินกรุงธนบุรีได้ประสูติ
พระโอรสองค์ดองพระองค์ซึ่งออกพระนามมาข้างหลังแด้วนัน ในปีชาด

โทศก จุลศักราช ๑๑๓๒ พระองค์หนึ่ง บีมะเด็งเบญจศก จุลศักราช ๑๑๓๕
 พระองค์หนึ่ง พระภักดีกรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกษัตริย์พระชนม
 เดียวแต่ในเวลาเป็นกลางแผ่นดินกรุงธนบุรี ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษก
 แล้ว กรมสมเด็จพระเทพสุทนต์ กรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกษัตริย์ ทั้งสอง
 พระองค์ก็ได้ตามเสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง กรมสมเด็จพระ
 พระเทพสุทนต์มีพระตำหนักอยู่ข้างหลังพระมหามณเฑียร เรียกว่า
 พระตำหนักใหญ่ ได้ว่าราชการเป็นใหญ่ทุกอย่าง และว่าการ
 วิชาใน พระคลังเงิน พระคลังทอง และสิ่งของต่าง ๆ ในพระราชวัง
 ขึ้นในท้องถิ่น ๆ

กรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกษัตริย์ มีพระตำหนักอยู่เบื้องหลังมู
 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและพระวิมานนฤตยา เรียกว่าพระตำหนักแดง
 ได้ทรงราชการทรงกำกับเครื่องใหญ่ในวังวิชาต้นและการตั้ง และ
 อื่น ๆ เป็นหลายอย่าง กรมสมเด็จพระเทพสุทนต์และกรมสมเด็จพระศรี-
 สุริยราชกษัตริย์ทั้งสองพระองค์นั้น ได้เสด็จดำรงทรงพระชนมอยู่มานาน ใน
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึง ๑๕ ปี ครั้นถึงปีมะแม
 เอกศก จุลศักราช ๑๑๖๑ ทั้งสองพระองค์ทรงพระประชวรพระโรค
 ชรา กรมสมเด็จพระศรีสุริยราชกษัตริย์พระชนมายุ ๖๐ ปีเศษยังไม่ถึง ๗๐ ได้เสด็จ
 ทิวงคตลงก่อน ดิ่งไปได้ ๓ เดือนเศษ กรมสมเด็จพระเทพสุทนต์
 มีพระชนมายุได้ ๗๐ ปีเศษ ไม่ถึง ๗๐ ได้เสด็จทิวงคต พระศพได้ไว้บน
 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้วยกัน ได้ถวายพระเพลิงพร้อมกัน ๆ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น เมื่อครั้งกรุงเทพ
 ทวารวดีศรีอยุธยาได้ทำราชการในหลวงไม่ เพราะเสด็จไปอยู่กับ

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ณ ตำบลอมพวา โดยนัยที่กล่าวมาแต่บัดนี้
 หลัง เป็นแต่เจ้าแอบอิงอาศัยมีสังกัดอยู่ในพระองค์เจ้าอาทิตย์ซึ่งเป็น
 พระเจ้าหลานเธอ ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกรมจักราชธิราช เป็น
 โอรสของกรมพระราชวังในแผ่นดินนั้น ครั้นเมื่อแผ่นดินสุริยามรินทร์
 ได้เป็นพระองค์เจ้าโปรดปรานในพระเจ้าแผ่นดิน มีผู้นิยมนับถือมาก
 ครั้นมาถึงแผ่นดินกรุงธนบุรี ได้ทรงทำราชการในตำแหน่งเป็นพระราช
 วรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกชวา แดงเดือนที่เป็นพระยาอนุชิตชาญ
 ชาญ (๑) แดงเดือนทศอุทไป เป็นเจ้าพระยาอมราชเดโชในกรมพระ
 นครบาล แดงเดือนที่เป็นเจ้าพระยาจักรีศรีอโศกมีคุณประโยชน์
 ได้เป็นแม่ทัพทำการสงครามกับพม่าและเขมรและลาว มีความชอบได้
 ราชการมากหลายครั้ง ภายหลังจึงได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระยาพระ
 มหาศรัยศึก พิภพมหิมา ทูตนครระอากะเดช สรรพเทพเดศวรานุรักษ์
 เอกอัครบาทมุติกา กรุงเพ็ชรบุรีศรีอยุธยา มหาธิลภพ นพรัตน
 ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชมหาสถาน อวดดารัดดิษฐ์ บพิตรพิไชย อภัย
 พิริยปรากฏมพหุ ได้ทรงพระเสด็จยังจากันพระกตต และมีเครื่องทอง
 ต่างๆ เป็นเครื่องยศเสมอเจ้าต่างกรม เมื่อปีกุนเอกศก จุลศักราช ๑๑๔๑
 กรุงธนบุรีมีความต้องการจะต้องไปรบเมืองเวียงจันทน์ แก่แดนทเจ้า
 เวียงจันทน์บุญด้ายยกมาทำแกเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งมาชนแดงแก่กรุง

๑. ในพระราชพงศาวดารทุกฉบับว่า เป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ สงสัยว่าตรงนี้
 อาลัยกษัตริย์จะเขียนผิด และสร้อยชาญไชยนั้นก็น่าจะเขียนเพี้ยนไป เพราะใน
 เวลานั้นใช้ว่า อนุชิตราชา ฟังมาเปลี่ยนเป็นอนุชิตชาญไชย เมื่อรัชกาลที่ ๔
๒. ในพระราชพงศาวดารว่า เป็นพระยาอมราช สมด้วยแบบแผนในครั้งนั้น
 สงสัยว่าที่นี่จะเขียนเพี้ยนไป

ชนบุรี และเจ้าเวียงจันทน์บุญดาร์ไปขอกำลังพมามาชวยดวยกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นสมเด็จพระยาพระมหา กษัตริย์ศึกในเวลานั้น กับพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวัง ในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิชฌ นาธิราชในเวลานั้น ต้องยกพยุหิโยธาขึ้นไปรบเมืองเวียงจันทน์มชยชานะ ตเอาเมืองเวียงจันทน์ได้ ได้ชนเซตยและสิ่งของมาเป็นอันมาก ครงนั้นได้ พระพุทธปฏิมากรแก้วมณดีเซยวทเรยกวาทระแก้วมรกต ซึ่งประดิษฐาน อยในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในกาลบัดนั้นนี้ ดังมายงกรุงธนบุรีดวย นั้น เป็นเหตุมหัศจรรย์ดังนี้ เพราะพระแก้วพระองค์นี้ยังไม่ผู้ใดใน เมืองไทยไปไคมาตลอดเวลาแผ่นดินกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา และ แผ่นดินเมืองเหนือซึ่งดงแดงมาหลายร้อยปี ๆ

ครนเมื่อปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๑๔๓ แผ่นดินเมืองเขมรซึ่งมา ชนกรุงธนบุรีอยู่แตกอนนทกำเรบ พระยาพระเชมวตถกชนจบพระองค์ราม ซึ่งเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้ากรุงกัมพูชามาตั้งแควเมืองกระตอง กระตังไป เพราะฉนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นสมเด็จพระยาพระมหา กษัตริย์ศึกในเวลานั้น กับพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวัง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิชฌนาธิราชในเวลานั้น ต้องยกพยุหิโยธาออก ไปยังการทัพ ทำสงครามปราบปรามพวกเขมรอยู่ ๆ

ฝ่ายเจ้ากรุงธนบุรี ตั้งแต่ได้พระพุทธปฏิมากรแก้วมณดีของคนมาถึง กรุงธนบุรีแล้ว ก็มีจิตกำเรบเติบโตในอันไซ้ที คือมีสติปัญญาวิปลาด ว่าตนเป็นผู้บุญศักดิ์ใหญ่ เป็นพระโพธิสัตว์จะดำเร็จพระพุทธรภมิได้ ตวัดเป็นพระชนะแก้วมาร เป็นองค์พระศรีอาริยมตไตรยในกัถปณ กัถด

อย่างนั้นบ้าง ตรัสอย่างนั้นบ้าง ทำไปต่างๆบ้าง จนตั้งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 เสียจริง ทำการผิดๆ ไปให้แผ่นดินเป็นจลาจล ร้อนรนท้อไปทั้งไพร่
 และผู้สดมภ์พราหมณ์ชั้ เป็นการผิดใหญ่ยิ่งหลายอย่างหลายประการ
 ยิ่งกว่าการร้อนของแผ่นดินซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน พันทจะว่าจะพรรณนา จึง
 เกิดข้าศึกเข้ามาล้อมวัง เจ้ากรุงธนบุรีต้องยอมแพ้แก่ข้าศึก ขอแต่ชีวิต
 ออกบวรพราหมณ์ ฝ่ายพวกข้าศึกเขารักษาแผ่นดินอยู่รักษาไปไม่ได้ การ
 บ้านเมืองในกรุงธนบุรีก็ปั่นป่วนวุ่นวายไปต่าง ๆ ครั้นนั้นกรมพระราช
 วงหลังซึ่งเป็นพระโอรสใหญ่ของกรมสมเด็จพระเทพสุดาองค์ เด็ดงาน
 เป็นที่เจ้าพระยาหนครราชสีมา ได้ยกพวกพลเข้ามาปราบปรามเสี้ยนหนาม
 แผ่นดินรักษากรุงธนบุรีไว้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เมื่อได้ทราบเหตุนั้นไปแล้ว ก็ยกกองทัพตั้งจากตมเข้ามากองกรุงธนบุรี
 ครองหน้สมเด็จพระราชาธิบดีข้างหน้าข้างในทางปวง พร้อมทั้งสดมภ์พราหมณ์
 อาณาประชาราษฎร์ก็มีความดีใจมิได้มีผิด พร้อมกันเชิญเสด็จจนถึง
 ถวายนครวัดบวรนิเวศวิหารแผ่นดินเป็นที่สงบต่อไป จึงได้เสด็จเสด็จถวายน
 ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ในมีชาติจตุรคกก จตุศักราช ๑๑๔๔
 พระชนมายุ ๔๖ ปีถ้วน จึงได้ตั้งการสร้างกรุงเทพมหานครนครอมรรัตน-
 โกสินทรมหานครราชธานี อันเป็นพระมหานครบรมราชธานี และได้
 ทรงสร้างสิ่งต่าง ๆ คือพระบรมมหาราชวัง และพระอารามอื่น ๆ ได้
 ดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติโดยผาสุกภาพ และทรงประพาศกิจอันอื่น ๆ
 บรรดาท้าวและจะกล่าวว่ามีว่าเป็นในแผ่นดินนั้นทุกประการ โดย
 ยุติธรรมและชอบด้วยเหตุผลและกาลเทศะซึ่งเป็นไปตลอดเวลาพระชน-
 มายุของพระองค์แล้ว ก็ทรงพระประชวรพระโรคชราเสด็จสวรรคต
 ณ ๕๓๘ ปีมีเสด็จออกศึก จตุศักราช ๑๑๗๓ ฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังมีพระราชโอรสพระราชธิดาพระองค์อื่น ๆ แต่หม่อมบาทบริจาริกข้าหลวงเดิม แต่ยังไม่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบ้าง แต่พระต้นนามรัชกาลต่าง ๆ เมื่อเสด็จสถิตในราชสมบัติบ้าง มากมายหลายพระองค์ ต้นพระชนม์เดียวแต่ยังทรงพระเยาว์บ้าง ได้ทรงพระเจริญอยู่มานานได้เป็นใหญ่ในราชการแผ่นดิน ในแผ่นดินต่อ ๆ มาบ้าง คงอยู่แต่ตามบรรดาศักดิ์พระองค์เจ้า ไม่ได้ทรงทำราชการเป็นแผนกบ้าง ครั้นจะออกพระนามนับไปเป็นลำดับทางกษัตริย์ก็พิศดารมากไป แล้วจะสืบจะไขว่ขวางในข้างหน้า และพระองค์ที่ปรากฏควรจะปรากฏ และพระองค์ที่ไม่ปรากฏไม่ควรจะปรากฏ ก็สืบสืบพันกันกันก็จะยุ่งเกียดยาก เพราะฉะนั้นจะขอกำหนดออกพระนามแต่พระองค์ที่ได้เป็นใหญ่ในตำแหน่งราชการปรากฏ และไม่มีกมลผิดในราชการ ควรนับถือว่าพระนามนั้นเป็นมงคล

พระราชโอรสซึ่งได้เป็นเจ้าต่างกรมมีราชการ ได้บังคับอยู่ในแผ่นดินนี้ และแผ่นดินลำดับมานี้ ทศวรรษแต่ ๑๑ พระองค์ คือพระองค์เจ้าทัตถิ เป็นกรมหมื่นอนทรวพิธ ได้วาทกรมพระศขบาต แล้วภายหลังได้วาทกรมแดงใหญ่ ๑ พระองค์เจ้าอภัยทัต เป็นกรมหมื่นแล้ว เป็นกรมหลวงเทพพลภักดิ์ เจ้าจอมมารดาเป็นพระต้นมเอกอุบุตรพระยาจักรีเมืองนครศรีธรรมราช ครองเจ้าเมืองนันทงแห่งตงตอเป็นเจ้านัน ได้วาทกรมพระศขบาต และการอื่น ๆ บ้างพระองค์หนึ่ง พระองค์เจ้าอรุโณทัย เป็นกรมหมื่นศักดิ์พิลเดภัย เจ้าจอมมารดาเป็นพระต้นมเอก ได้เป็นเจ้าในเวลาหนึ่ง เพราะเป็นบุตรเจ้าพระยาสุธรรม

มนตรี พัด และมารदानันเป็นบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งตั้งตอ
เป็นเจ้านคร ครองกรุงเทพพวกราชดีศรีอยุธยาแตกทำลายแล้วใหม่นั้น
และพระองค์เจ้าพระองค์ใหญ่ เป็นอธิบดีว่าราชการกรมพระ
กระลาโหมและหัวเมืองปากใต้ทั้งปวง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

พระองค์เจ้าทับ เป็นกรมหมื่นนครภักดี ว่าราชการข้างตีบหมู่ ๑

พระองค์เจ้าสุวยา เป็นกรมหมื่นแล้วเป็นกรมขุนแล้ว ภายหลัง
เลื่อนเป็นกรมพระรามอิศเรศ ๑ ได้ว่าราชการต่าง ๆ ไม่เป็นตำแหน่ง
ว่าความรับสั่งบ้าง เป็นแม่กองทำการงานบ้าง

อีกพระองค์หนึ่ง คือพระองค์เจ้าวราจักร เจ้าจอมมารดาเป็น

พระذنมหโท บุตรพระราชเสวยบุรี ทรงพระผนวชมาแต่ยังทรงพระเยาว์
พระชนม์ได้ ๑๔ พรรษา เมื่อพระชนมครบ ๒๐ ได้อุปถัมภ์ทาเป็น
พระภิกษุได้ ๔ พรรษา เป็นอธิบดีตั้งแล้ว ได้เลื่อนเป็นเจ้าต่างกรม
มีพระนามว่า กรมหมื่นนุชิตชิโนวงศ์ ศรีสุคตชัตติยวงศ์ พระองค์เป็น
อัครวิมลบุษย์บุรุษรัตนอนพิเศษ ทรงพระปรีชาฉลาดรู้ในพระพุทธร-
ศาสตร์และราชศาสตร์แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ และได้เป็น
อุปัชฌายจารย์ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ในพระบรมราชวงศ์
มากหลายพระองค์ ภายหลังเมื่อในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ได้เลื่อน
เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนวงศ์ ศรีสุคตชัตติยวงศ์ ฯ มหา
ปาโมกข์ประชาชน ไภวบรมนาถบพิตร เสด็จสถิต ณ วัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาราม

พระองค์เจ้าฉัตร ๑ เป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ได้ว่าราชการ
กรมพระนครบาล ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ว่าราชการกรม
มหาดไทย กรมพระกระดาใหม่ เป็นที่ทรงปรึกษาราชการแผ่นดิน

พระองค์เจ้าสุริยวงศ์ ๑ เป็นพระองค์เจ้าโศภนพิทยาลงกรณ์ ดบายน้าง
ไม่ดบายน้างแต่เดิมมา ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ส้มครไปทำราชการในพระบรมราช ได้เป็นกรมหมื่นสุริย
ดิษฐ์ ว่าราชการแทบทุกตำแหน่ง ครั้นมาในแผ่นดินพระจุปลนนกดบ
ลงมาทำราชการในพระบรมมหาราชวง ได้เป็นกรมหลวงพิเศษศรีสุริย
สุริยดิษฐ์

พระองค์เจ้าดาวากร เป็นกรมหมื่นศรีสุเทพ ว่าราชการกรมช่าง
๓๐ หมู

พระองค์เจ้าดวงจักร ๑ ก็เป็นพระองค์เจ้าโศภนพิทยาลงกรณ์ ดบายน้าง
บ้าง ไม่ดบายน้าง แต่แข็งแรงไ้ราชการ ได้เป็นกรมหมื่นณรงค์หรรษ
ว่าราชการกรมช่างหล่อ

พระองค์เจ้าสุทัศน์ ๑ เป็นกรมหมื่นไกรสรวิจิตร ได้ว่าราชการ
คลังเดื่อหมวก คลังศักรัตและกรมตั้งฆกาวิ กรมขรรวมการ

พระราชบิดาซึ่งควรจะกำหนดออกพระนามน้นครั้น ๘ พระองค์
๑ พระองค์เจ้านม เป็นผู้ใหญ่กว่าทุกพระองค์บรรดาซึ่งมีพระ
ชนมพรรษา อ่อนกว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพดัดลงมา เจ้าจอมมารดา
เป็นเจ้าจอมข้าหลวงเดิม เป็นญาติเจ้าพระยานครราชสีมาทองอิน
พระองค์เจ้าพระองค์นี้ไ้ทำราชการข้างใน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย

๒ พระองค์เจ้าพลบพระองค์หนึ่ง เป็นกำพร้าไม่มีเจ้าจอมมารดา พระราชทานมอบให้กรมสมเด็จพระศรีสุริเยศราชกุมารี ทำนุบำรุง มีพระชนม์ยืนนานได้เป็นพระบรมวงศ์เธอผู้ใหญ่ข้างใน ในแผ่นดินพระจุพนรินทร์

๓ พระองค์เจ้าเกสร ได้ทำราชการข้างใน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๔ พระองค์เจ้าจางด เป็นพระเชษฐภคินีของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ร่วมเจ้าจอมมารดา ได้ทำราชการในการตั้ง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๕ พระองค์เจ้ามณฑา ๖ พระองค์เจ้ามณฑิต ๗ พระองค์เจ้าดวงดี ตามพระองค์นมพระชนม์มายุนาน ได้เป็นพระบรมวงศ์เธอผู้ใหญ่ในแผ่นดินพระจุพนรินทร์

๘ พระองค์เจ้าคศิธร ได้ทำราชการเป็นครูชกและสอนพระองค์เจ้าถนัด ในหอพระพุทธรูปข้างใน

๙ พระองค์เจ้าจันทบุรี ภายหลังได้เลื่อนทเป็นเจ้าฟ้ากณทัต ทพดิด เพราะเจ้าจอมมารดาซึ่งเป็นพระสนมเอกลิ้น เป็นเชื้อเจ้าเมืองลาว คือเป็นธิดาเจ้าเวียงจันทน์ เจ้าฟ้าพระองค์นี้ได้เป็นพระอรรราชชายา นารี ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีเจ้าฟ้า

๔ พระองค์ซึ่งจะนับในพวกข้างหน้าต่อไป

พระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนรินทร์ เมื่อกองกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาไม่แตกทำลายนรินทร์ ก็ยังมีพระโอรสพระธิดา ครั้นมาเมื่อแผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรี ได้มีนารีหนึ่งมาเป็นพระชายา ประสูติพระโอรสและพระธิดาพระองค์หนึ่งหรือสองพระองค์ ต้นพระชนม์มเด็จพระเจ้าอยู่หัว

นารนกรเวศร้างราวฉานไปไม่ได้โดยดุษย ครนภายหลังจึงได้นาริลา
 ชาติเชียงใหม่ ชื่อเจ้าจรจจา เป็นบิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่มาเป็นพระ-
 อัครชายา ประสูติพระธิดาพระองค์หนึ่ง ชื่อเจ้าฟักทอง ซึ่งภายหลัง
 เป็นกรมขุนศรีสุนทร ควรนับว่าเป็นบิดาผู้ใหญ่มากทางปวง และได้
 มีพระราชบุตร พระราชบุตร แต่นาริลาทบริจาริก และพระธนม
 นางในอีกหลายพระองค์ แต่ครั้งยังไม่ได้เฉลิมอุปราชภิเศกบ้าง เมื่อ
 เฉลิมอุปราชภิเศกแล้วบ้าง จะขอออกพระนามแต่พระองค์เป็นสำคัญ
 ปุราณ ควรเป็นทนต์ต่อและเป็น (ฉบับดบ) หรือควรเป็นตวงค์ของ
 เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าตองมาในชั้นหลัง ๆ นั้น

พระราชบุตรนั้น คือกรมหมื่นเด่นเทพ ๑ กรมขุนนราธิบดี ๑
 ต้องพระองค์ใดเป็นเจ้าต่างกรม มีพระบุตรพระบุตรเป็นหม่อมเจ้ายาย
 หม่อมเจ้าหญิง ต่บลงมามาก พระราชบุตรนั้น คือพระองค์เจ้าดวงจันทร์
 พระองค์ ๑ เป็นผู้ใหญ่ กับพระองค์เจ้าตติอาบศรี ๑ ต้องพระองค์
 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทำราชการอยู่
 ในพระบวรราชวัง ครนพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังเดด็จัดวรยศ
 แล้ว ได้ลงมาทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังอยู่จนสิ้นแผ่นดินนั้น

พระองค์เจ้าดารารักษ์พระองค์หนึ่ง เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทำราชการอยู่ในพระบวรราชวังเหมือนกัน
 กับพระองค์เจ้าดวงจันทร์ ครนกรมพระราชวังเดด็จัดวรยศแล้ว จึง
 กรมพระราชวังในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งใน
 เวลานั้นยังเป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเดชย์ ได้ให้กราบทูลขอแต่พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไปเป็นพระชายา ประสูติพระบุตร
 พระองค์หนึ่ง คือเจ้าฟ้าอัศราวงศ์ ครนเมื่อกรมพระราชวังพระองค์นั้น

ใต้เฉลิมปราชักษิณเกล้า พระองค์เจ้าตาราภักดีมีอำนาจเป็นใหญ่
ในการข้างในทั้งปวงในพระบรมราชวัง จึงได้ปรากฏพระนามภายหลัง
ว่าเรียกกันว่าเจ้าข้างในบ้าง เล็ดจข้างในบ้าง แต่พวกในพระบรมราชวัง
เวลานั้น เรียกกันว่าทลกระหม่อมข้างใน

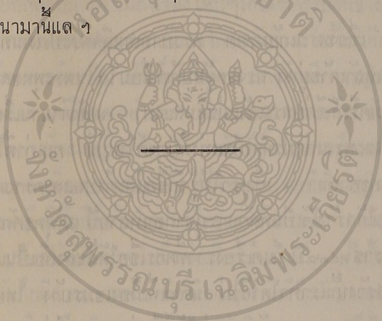
ครั้นภายหลังจึงได้มาเป็นพระอัครชายาในพระเจ้าอยู่หัว กรม
พระราชวัง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านทั้งปวง
ว่าเรียกกันว่าเจ้าข้างใน

พระองค์เจ้าปทุมราชพระองค์หนึ่ง เจ้ามอมมาวตาเป็นพระน้านาง
ของพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวัง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว

กรมหลวงนรินทรเทวณน เมื่อดำเนินกรงชนบว ไต่กรมหมื่น
นรินทรพิทักษ์ ซึ่งคนเป็นอันมากเรียกว่ากรมหมื่นมุก เป็นพระภักดา
ได้ประสูติพระบุตรพระองค์หนึ่ง คือ กรมหมื่นนรินทรเทพแล้ว มาใน
แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติพระบุตรอีก
พระองค์หนึ่ง คือ กรมหมื่นนเรนทรบริรักษ์ กรมหมื่นซึ่งเป็นพระบุตร
ทั้งสองนั้น ก็ได้เป็นต้นวงศ์ของหม่อมเจ้าชายหม่อมเจ้าหญิงเป็นอันมาก
สืบลงมา

กรมหลวงจักรเจษฎานัน ไม่ได้มีพระชายาเป็นสำคัญ มีแต่หญิง
บาทบริจาริกเป็นอันมาก ประสูติหม่อมเจ้าชายหม่อมเจ้าหญิงก็เป็นอัน
มาก แต่ควรจะออกช้อยู่ของคหิง คือหม่อมเจ้าดอนซึ่งทรงผนวชมา
แต่อายุ ๒๐ ปี ได้เสด็จเรียนพระคัมภีร์พุทธวจนอยู่บ้าง ภายหลังได้
เลื่อนทเป็นหม่อมเจ้าราชาคณะ ปรากฏนามว่า หม่อมเจ้าศีลวราลังการ
ได้เป็นอธิบดีตั้งขึ้นในวัดชนะสงคราม

ด้วยทางกถามประมาณเท่านี้ เป็นอันพรรณนาถึงพระบรมราช
 วงศ์านุกต์ ซึ่งออกจากพระโอรสพระธิดาของสมเด็จพระบรมมหา
 บัณฑิตทั้ง ๗ พระองค์ ซึ่งเป็นคนเข็ดตถุสถ์ดั่งดงมานับว่าเป็นชนด้าม
 เพราะสมเด็จพระบรมมหาบัณฑิต ถานบวความเป็นชนตนแดง พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระญาติเต็มยุค ๖ พระองค์นี้
 ก็ควรนับว่าเป็นชนดั่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ
 พระบรมวงศ์านุกต์ ซึ่งเป็นดั่งมานุยกพวกนี้ จึงควรนับว่าเป็นชนด้าม
 ดั่งพรรณนามานี้แล้ว ๆ

ตำนานพระแก้วมรกต

พระบรมราชาธิบาย

และกาลตำนานพระแก้วมรกต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์

๑ เรื่องพระแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขอผู้นับถือเดิมมิได้ ในพระพุทธรูปค้ำถ่านา และ
ท่านผู้ไมตรีภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม จึงฟังตำนานเรื่องพระแก้ว
มรกต และพระแก้วมรกตเป็นแท่งทบองค์ใหญ่ คนเกาทัตได้เดิมมิได้
ในพระพุทธรูปค้ำถ่านา ซึ่งเราไม่รู้จักชื่อและตำบลและคราวครั้งเป็นแน่
ดังได้ ท่านได้สร้างไว้เป็นหลักฐานรับชาก่อนหลายปี แต่พุทธศักราช ๑๘๗๘
คริสต์ศักราช ๑๘๓๖ ปี ก็แต่เรื่องราวทศวรรษเชอได้ต้นตั้งตั้งเป็นแน่ แต่เดิม
เมื่อแรกสร้างนั้นเราหาได้ไว้ไม่ นันทาทเมืองเขมรบ้าง ไทยบ้าง ลาว
พุงด้าบ้าง ลาวพุงชาวบ้าง แต่งใจกมอยู่มาก แต่ต่างคนต่างว่าตาม
ได้ยินและคาดคะเนผิด ๆ กันมากนัก จะเอาเป็นประมาณลงไม่ได้ เรา
จะขอกล่าวเรื่องราวพระแก้วมรกตนั้น ตั้งต้นแต่ครั้งทได้ความเป็นแน่
ซึ่งผู้ฟังคัดค้านมิได้ ให้ท่านฟัง

เมื่อพุทธศักราช ๑๘๗๘ ปี คริสต์ศักราช ๑๘๓๖ ปี พระแก้วมรกต
องค์อยู่ในพระสถูปใหญ่เกาองค์หนึ่ง ณ เมืองเชียงราย ครั้นพระสถูป
เจดีย์นั้นต้องอดสนบาดพังลงแล้ว ชาวเมืองเชียงรายได้เห็นเป็นองค์พระ-

พุทธรูปบิดของคำทบทขององค์ ก็ดำคณูว่าพระพุทธรูปศิลาสามัญ จึง
 เชิญไปไว้ในวิหารที่ใดพระพุทธรูปในวัดแห่งหนึ่ง แต่นั้นไป ๒ เดือน
 ๓ เดือน ปุณฺทลวงกรบิตของหุมทพระองค์นั้น กระเทาะออกที่ปลาย
 พระนาสิก เจ้าอธิการในอารามนั้นได้เห็นเป็นแก้วสีเขียวงาม จึงแกะ
 ต้อออกไปทงพระองค์ คนทงปองจึงได้เห็นและทราบความว่า เป็นพระ-
 พุทธรูปแก้วแท่งทบททงแท่งบริดฺทชิตไม่บุบสลาย คนชาวเชียงรายและ
 เมืองลาวอื่น ๆ ก็ตุนกัน ไปบูชานมัสการมากมอย ทาดเพยผู้รักษาเมือง
 จึงได้มีใบบอกตงไปตงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ๆ เถนทกรบจนชางไปแหรับ
 เสด็จพระมหามณฺรรัตนปฏิมากรแก้วมาโดยหลังชาง ครนมาถึงทางแยก
 ชางจะไปเมืองนครด่าปาง ชางทรบเสด็จพระมหามณฺรรัตนปฏิมากรแก้ว
 มา ก็ตงตนไปทางเมืองนครด่าปาง เมื่อหมอกความและโตมชางให้ตงบ
 แลวดพามาตงทางทจะไปเมืองเชียงใหม่ ชางก็ตงไปทางเมืองนครด่าปาง
 ออก จนภายหลังเมื่อเอาชางเชองรบเสด็จพระมหามณฺรรัตนปฏิมากรแก้ว
 ชางนนมเมอมาตงทนนทคนคนไปทางเมืองนครด่าปางออก ดยเหตุนี้
 ทาดเพยผู้ไปรบก็โตมใบบอกไปตงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ครงนนเจ้าเมือง
 เชียงใหม่นบตอผลตงมากนท จึงวิตถวาชะรอยผู้ชงรักษาพระองค์พระ
 จะไม่ยอมมาเมืองเชียงใหม่ จึงยอมให้เชิญพระมหามณฺรรัตนปฏิมา-
 กรแก้วนั้นไปประดิษฐานไว้ในเมืองนครด่าปาง คนทงปองจึงได้เชิญไป
 ไว้ในวัดทคนเป็นอันมากมีศรัทธาสร้างถวายนในเมืองนครด่าปางนานตง
 ๓๒ ปี

ครนจุลศักราช ๘๓๐ พระพุทธศักราช ๒๐๓๓ ปีชวดดัดมฤทษิศก
 เจ้าเชียงใหม่องค่อนได้แผ่นดินเชียงใหม่นี้แล้ว ดำริว่าเจ้าเชียงใหม่องคท
 ่ตงแล้ว ยอมให้พระมหามณฺรรัตนปฏิมากรแก้วไปประดิษฐานอยู่เมือง

นครลำปางนั้นไม่ควรเลย ควรจะไปอาราธนามาได้ในเมืองเชียงใหม่
คิดแล้วจึงไปอาราธนาแห่พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้วมา สร้างพระ
อารามวิหารถวายแล้วประดิษฐานไว้ในเมืองเชียงใหม่ และเจ้าเมือง
เชียงใหม่ได้พยายามจะทำวิหารที่ไว้พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้ว ให้
เป็นปราสาทมียอดให้ส้มคอกว แต่หาส้มประสงค์ไม่ อดนี้บาดลงต้อง
ทำตายยอดที่ตั้งสร้างจนหลายครั้ง จึงได้เชิญพระมหามณีรัตน์ปฏิมา
กรแก้วไว้ในพระวิหาร มีซุ้มจะนำอยู่ในผนังด้านหลังสำหรับเป็นที่ตั้ง
พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้ว กับทงเครื่องประดับอาภรณ์บูชาต่าง ๆ
มีบานปิดคังตู้เก็บรักษาไว้ เปิดออกให้คนทงปวงนมัสการเป็นคราว ๆ
แต่พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรแก้วได้ประดิษฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่
นานได้ ๘๕ ปี

ครั้นจุลศักราช ๘๓๓ ปี พระพุทธเจ้าดับกาล ๒๐๘๕ ปี ณ ดุตรีศก
เจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่งซึ่งครองเมืองในครั้งนั้น ชื่อเจ้าไชยเสร์ฐาธิราช
เป็นบุตรพระเจ้าโพธิ์ดาร์ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเช้า คือเมืองหลวงพระบาง
เพราะเหตุที่แตกอนันไป เจ้าเชียงใหม่องค์ก่อนได้ยกราชธิดาสาวชื่อ
นางยอดคำ ไปเป็นมเหสีพระเจ้าโพธิ์ดาร์ จึงมีราชบุตรคือเจ้าไชยเสร์ฐา
ธิราชคน เมื่อเจ้าไชยเสร์ฐามีอายุได้ ๑๕ ปี เจ้าเชียงใหม่ผู้เป็นอัยการิบตี
ถึงแก่ชกตักษัยไป ไม่มีผู้อื่นจะรับทเจ้าเชียงใหม่ ท้าวเพยกกับ
พระดั่งขผู้ใหญ่ปวง จึงพร้อมกันไปขอเจ้าไชยเสร์ฐาผู้บุตรใหญ่ของ
พระเจ้าโพธิ์ดาร์ และเป็นนัดดาของเจ้าเชียงใหม่ นั้น แลเมื่อนามเข้าว่า
เจ้าไชยเสร์ฐาธิราช ครั้นได้เป็นเจ้าเชียงใหม่แล้วไม่นาน ได้ฟังข่าวว่า
พระเจ้าโพธิ์ดาร์ผู้บิดาสิ้นชีพวายชนม์แล้ว เจ้าน้องชายต่างมารดาได้เป็น
เจ้าเมืองเช้าคือเมืองหลวงพระบาง เจ้าเชียงใหม่ไชยเสร์ฐาธิราช จะ

ใครไปทำบุญในการศุภบิคา และจะใครได้ล่องนมรดกด้วย แต่ยังไม่
 แน่ใจลงว่าจะต้องเป็นเจ้าของเขาเสียไม่ได้กลับมาเมืองเชียงใหม่ หรือ
 จะต้องกลับมาเมืองเชียงใหม่ เพราะเมืองเขามีสมาเจ้าแล้ว หรือเมื่อไม่อยู่
 ฝ่ายข้างเมืองเชียงใหม่จะเป็นประการใด ถ้าจะกลับมาจะมาได้ ก็ไม่
 แน่ใจลงพระองค์หน้าพระองค์หลังอยู่ จึงได้เชิญพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรแก้ว
 นั้นไปด้วย อ้างว่าจะรับไปทำบุญ และให้เจ้านายญาติวงศ์ในเมืองเข่า
 หลวงพระบาง ได้บูชาทำบุญด้วยกัน แล้วยกครอบครัวไปหมด เมื่อ
 พระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรแก้วออกไปจากเมืองเชียงใหม่ในครั้งนั้น เป็น
 ปีชวดจตุรศก จตุศักราช ๙๑๕ ปี พระพุทธเจ้าดับกาล ๒๐๕๕ เจ้าไชย-
 เสร์ฐาธิราชไปถึงเมืองเข่าแล้ว ก็ประณิประนอมพร้อมมกับเจ้านอง และ
 ญาติวงศ์ฝ่ายบิดา เชิญพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรแก้วชนประดิษฐานไว้
 ในปราสาท แล้วถวญองค์พระและทำการกุศลตั้งบิคาเป็นอันมาก แลออก
 ปรีกษาหาหรือกันตามญาติวงศ์พี่น้องด้วยมรดก คิดแบ่งทรัพย์ตั้งของผู้น
 ข้างมาพาหนะ ซ้ำอยู่ไม่จุจบลง กาดล่องไปถึงด้ามปี

ฝ่ายท้าวเพี้ยผู้รักษาเมืองเชียงใหม่เห็นว่า เจ้าไชยเสร์ฐาธิราช
 ไปเมืองเข่าเสียนานแล้วไม่กลับ การงานบ้านเมืองค้างชดอยู่มาก ถ้า
 ชาติศักดิ์ศรีจะไม่เป็นผู้ซกาให้สิทธิ์ขาดได้ จึงได้พร้อมกันปรีกษาเลือกหา
 ได้ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อเมกุฏิเป็นเชอวงศ์เจ้าเชียงใหม่ที่ลวงแควมาแต่ก่อน
 นั้น เวदानนมีสติปัญญาสามารถสมควร จึงพร้อมกันเชิญเจ้าเมกุฏิให้
 คืนผนวชออกมาแล้วยกยอมยกให้เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่แล้ว ครั้นภาย
 หลังพวกลาวพงษชาติเชียงใหม่ได้ เชิญเอาพระแก้วมรกตไปได้
 เมืองเข่า ๑๒ ปี แล้วเชิญไปไว้เมืองเวียงจันทน์นานถึง ๒๑๕ ปี พุทธ
 ศักราชล่วงไป ๒๓๒๑ ปี คริสต์ศักราช ๑๗๗๘ ปี จึงพระบาทสมเด็จพระ-

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ชำระแค้นแคว้นลาว และเชิญเอาพระแก้วมรกต
เอามาไว้ในเมืองธนบุรี ๓ ปี ได้สร้างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
มหินทรายุทธยาบรมราชธานีเดี๋ยวจน ๓ ปี

ครั้นเมื่อลุพระพุทธศักราช ๒๓๒๔ ปี คริสต์ศักราช ๑๗๘๑ ปี ถึงปีท
๒๕ เพ็ญเดือน ๖ ได้เชิญพระแก้วมรกต มาประดิษฐานไว้ ณ พระบุษบก
ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงตั้งการะเครืองบูชาอย่างดี
ทำด้วยทองคำประดับด้วยเพชรพลอย และพุทธบริวารเปลี่ยนตามฤดู
อย่างได้ศิลปพิถีพิถัน ถวายมาล้อมรอบพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๒๗ ปี แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ๑๖ ปี แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒๖ ปี เป็น ๖๘ ปี ครั้น ณ ปีท ๗๐ โดยรัชกาลพุทธศักราช ๒๓๘๔ คริสต์
ศักราช ๑๘๔๑ ปี เพ็ญเดือน ๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จขึ้นเสด็จถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมวงศ์ ทรง
พระนามพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปฏิบัติพระแก้วมรกตนั้น โดยเคารพ ดำรัสสั่ง
ให้ช่างเขียน ๆ รูปพระแก้วมรกตทรงเครื่องตามอุทู่ทั้งสามนกลงในแผ่น
ผ้าใหญ่ พระราชทานไปแก่ชาวต่างประเทศซึ่งมีไมตรีแต่มิได้เคยมายัง
กรุงเทพฯนี้ อาจจะใครเห็นพระแก้วมรกตนั้น อนึ่งโปรดให้เขียนเรื่อง
พระแก้วมรกตแต่เมืองเชียงรายเป็นต้นมานี้ โดยภาษามคหจุณฉนิยบท
และคาถาและภาษาไทยภาษาอังกฤษในมี }
พุทธศักราช ๒๓๘๗ } เป็นปีท ๔
คริสต์ศักราช ๑๘๔๔ }

แต่บรมราชาภิเษก โดยพระราชประสงค์จะให้คนในคนนอกพระราช
อาณาเขต รู้เรื่องพระแก้วมรกตนั้นจกทุกกัน

๐
คาถากำนานพระแก้วมรกต

สุนนตุ สาธโว พุทธ-
ปสนนา สยามราชสุ
อัย โข มรกตชาติ-
สุวิสุทธา ฆนรตน-
โปราณหิ มนุเสหิ
อิตถุนาเม หิตถุนาเม
อิจฺเจวิทานิ อเมหิ
ตมฺพทิสฺส ภควนฺตํ
พุทฺธสฺส ปรีนิพฺพาน-
ทวินันํ วสฺสสหฺสฺสานํ
อนเณหิปี วสุเสหิ
กทาจิ กตฺถจิ เทเส
กถณฺจิ มหคฺฆสาร์
สงฺขตา สมฺพุทฺธพิมพ-
นเหว ปน โน ลทฺธา
กธา ตสฺสา ปฏิมาย
กมฺโพชาปี สยามาปี
ตสฺสา พหฺนุ นิ วตฺถุณิ
ปฺพุเพ อมฺมุหิ กาลมฺหิ
อสุเกเนวณฺเจวณฺจ

๒
สาสเน พุทฺธมามกา
ภตฺติกา จ สุเมตฺติโน ๑
มณิกุณฺฑมยา สุภา
ปฏิมาย มหตี วรา ๑
ปสนเนเหว สาสเน
กาเล เทเส กทา อัย
อวิทิตฺเทหิ ตตฺถโต
สมฺมาสมฺพุทฺธมฺมุตฺมํ
กาลโต สมภากโต
สมปฺปณฺณกาลโต ปฺพร
ปวตฺเตหิ ปฺปราตนา
กุโตจิ มณิมาทิย
มหนฺตํ อมฺหํ วั
ภาเวน อสุส ปฺชิตา ๑
ตตฺถโต วตฺถุที่ปนา
สทฺเทยฺยา กงฺขณฺเททิกา ๑
ลาวาปี โยนกาปี จ
กถยิตฺวา อนเณธา
รณฺฑิขฺเทเส อมฺมุหิ จ
ปฏิมายํ สุมาปิตา

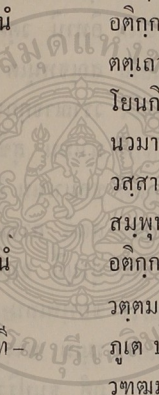
อสุกตฺเถตฺตํ กาลิ
 ตโต หริตฺวานามุตร
 อิจฺเจว นานาวาเทหิ
 อจฺจจากุลาณี ตฺ เตลลํ
 อณฺณมณฺณวिरุทฺธานิ
 มิสฺสกาณฺยานุมาเนน
 อนิษฺฏานกฺขมาเนว
 ติฏฺฐินฺตฺ ตานิ วตฺถุณี
 เกนจาปฺภิวาเหยฺยา
 ตสฺสา พุทฺธปฺภิมาย
 อยฺยหิ ปฺภีมา เสฏฺฐิชา
 โยนฺรณฺฑจฺมฺหิ จิตฺตาย
 อธิ ปากฺกฺขนาเมน
 โปราณกมฺหาถูเป
 สมฺพุทฺธสฺส มุณินฺทสฺส
 ทฺวินนํ วสฺสสทฺสฺसानํ
 เอกวสฺวสฺสมตฺเต
 ภินฺนอสฺนิผาเลน
 ตนฺนุกาถฺจนปฺภฺเฐหิ
 ตโต จ สามณฺณเสล-
 เอกสฺมํว วิหารสฺมํ
 ทฺวิตฺมาสาทิกฺกเมน
 สุวณฺณฺเนสฺวาปคเตสฺ

จาปีตา ปุชฺชิตา อหุ
 สณฺจาปีตานิมาณีตา
 วทิสฺ จ วทฺนฺติ จ ๑
 วจนานิ ปทิสฺสเร
 อปฺปติฏฺฐจฺฉานิ ปายโต
 วทฺมิตานฺนุยฺยตฺตรตฺตร
 อวทฺนฺติ ทฺเวพุทฺทํ ๑
 อฺชฺฉณิยา เนธ วิลฺลฺลฺญา
 ปฺภฺจฺฉายิตฺ ปวตฺตติโต
 อธิ วตฺถุ สมฺมจฺเจเต ๑
 มณฺณิกฺขณฺนเมน มาปิตา
 โปราณราชชานิยํ
 ชิงฺจฺครายนามิยา
 เอกสฺมํ จิรฺสณฺจิจเต
 ปรีนินฺพุพานกาลโต
 มิตานํ อนฺนุพุพุโส
 กाले ปวตฺตฺตมานเก
 เจตฺยคพฺเพ สฺฐาเมเย
 ฉนฺนาว ปากฺกฺขา อหุ ๑
 สณฺณาย อภิหาริย
 จปีตา ปฺภีมามเร ๑
 ปฺภีมานวิยํ ปน
 ปณฺณวตา วิทิตา อหุ

นพ.
๑๒๖.๑๕๑๓
๑๑๙๖ ฝพ.

ขนิภุมณิกขณ๗-
ตสุมิณเเว สัจฉเร
ตทา มหาราชธานี-
มหานครมานิตา
ตตถ ทวตตีสวสุธานี
ตโต ลมป่างคปรุมหา
ทวินัน วสุสสหสุธานี
เอกาทสเม วสุสมหิ
นวิสี มหานคร
ราชธานีภุติ อภิ-
ตตถ โข จตุรัสตี
ตโต จาปี นวิสีมหา
ทวินัน วสุสสหสุธานี
วสุเส ปณจนวตุมหิ
โยนกานัน พลเ มนที-
ลาวรรฎเจ ตุ พลสมิ
ลาวเกหิ อีสสรีย
สเก ลาวรรฎเจ โขงค-
มหานครสมภุติ
ตตถ ทวาทสวสุธานี
ตโต โข ปนาภินว-
มหาปรี นยิตวาน
ตสมิ โข จนทนปุเร

มยภาเวน सा तता १
โยนรรฎจุมหิ สณจิติ
ภุติ ลมป่างคนามก
มหิตา สกุกตา อหุ ๑
จิริ กาลมปัติฎจिता ๑
สมพุทฐาจจยกาลโต
อติกกนทานโมปรี
ตตถเอว โยนรรฎจเก
โยนกินทาธิวาสน
นวมาปีตมาหตา
วสุธานี จาปีตา อหุ ๑
สมพุทฐาจจยกาลโต
อติกกนทานโมปรี
วตตมานเ อนุกุกมา
ภุเต ปราภิมททเน
วฑฒมานเ มหพพล
โยนรรฎเจ ปวตติย
มหานทีสูตี ปรี
นิตา ชาวาภิธานก ๑
จาปีตา ปุชิตา อหุ
มาปีตี จนทนวนัย
จาปีตา สกุกตา อหุ ๑
จิริ ปณณรสุตติ

ทวีตม์ ปน วสุธานี
 อัจฉริ โข โยนเกสุ
 ตสุสา พุทธปฎิมา
 พุทธนิพพานโต เอก-
 ทูเว วสุสสหัสธานี
 เตสโมปริเม วสุเส
 อิมสมิ สยามรฎุจิมหิ
 สยามราชวสุสมิ
 อิศ สพพปจเมน
 จกุกกุกัปรมนาถ-
 มหตา ปุณฺณเตเชน
 สมมาอภิวิชินนุเตน
 กิริตวา สยามวสุสมิ
 ตโตวิมิ สยามรฎุจि
 อิศ อูยฺยานเตสมหิ
 ตทา โปราณนคร-
 ปุริ ปเวสยิตฺวาน
 สมมาสกุกริยมานา
 เยสุ ตีสูปิ วสุเสสุ
 ตสุสา ธนปริยว
 นทีติเร มาปยิตฺถ
 รรมมา รตนโกสินุท-
 เตสํ ตินฺณนุตุ วสุธานี

เอกตุเถว ปติฎุจิตา
 ลาวเกสุ ยถากุมิ
 นิตาย ชาติตาย จ
 วิสาริติสตุตฺตริ
 กเมเนว อติกกุมิ ฯ
 ทูวาวิสติมจานิเย
 อิทานิ วตุตมานเก
 สณฺจหนฺเต วรุตฺตเม
 วราณาจกฺกธาวินา
 นามเน สุขิตาริณา
 ชลมาเนน ราชนา
 สกถิ ลาวรฎุจกั
 ปุรมฺปิ จนฺทนวุหฺย
 ชยพพเลน อานिय
 รรมเม พางโกกนามเก
 ภูตํ ธนปริวิหฺย
 สิวจฺจรานิ ตินฺปิ
 ตตุเถว ชาติตา อหุ ฯ
 เตเนวตฺตมราชินา
 ภาเค ปุรตฺถิเม จิตะ
 ราชธานี สุภา อัย
 เทวมหานครวุหฺยา ฯ
 อจฺจเยน ปรีนิฎุจิตะ

รมเม นหานคร จ
 ปตัญญูจิเต สวีรัตน-
 พุทธสส ปรีนิพพาน-
 ทวินัน วสสสหุสสานิ
 วิชาขปฺณณมัย สา
 วิสมุญฺจรัตนุพเพช
 กุญฺจาการสมิ ธิปิตา
 ปฏิมิมเพ ทสสิเตน
 นานาวิชาครุรัตน-
 อุตตตยานรูเปหิ
 ปรีวตฺติเตหิ ติกฺขตฺติ
 อคณเยเยหิ สกฺการ-
 อีเชว ยาวชชตนา
 รมโย สพฺพปชฺมสฺส
 จกฺกกรูปฺรมาณาด-
 รชชสฺส กาลกฺุทานิ
 มหิสฺสรสนุทรสฺส
 รชชสฺส กาลกฺุทานิ
 เชญฺจราชิปดินทฺวหฺสฺส
 รชชสฺส กาลกฺุทานิ
 อิจฺเจว อตฺติกฺกนฺทานิ
 ตินฺณมฺปิ รชชกาเลสฺ
 สมนฺมาสกฺกรियมานา

ตตถ ราชนิเวสเน
 เจตฺยารามे จ โสภणे ฯ
 กาลโต ติสตฺตฺตฺริ
 ปณฺจวิสมฺหิ หายเน
 ปฏิมมา อาหตา ตโต ฯ
 ฆนโสณฺณมเย สุภ
 สมฺปตฺติจฺาปีตา อห
 นเยเนวาลิงกฺตา ฯ
 รจิตฺเหหิ ตถา ตถา
 อลงการเหหิ มณฺจिता
 ตนฺตโมตฺนวมจฺเย ฯ
 ภณฺเทเหวูปโสภิตา
 สกฺกตา สมฺปตฺติจิตฺา
 วราณาจกฺกธาริโน
 นามสฺส สุชิตาริโน
 วสฺसानิ สตฺตวิสฺติ ฯ
 ตสฺเสวตฺรชราชิโน
 สํวจฺจรานิ โสพส
 ปรมฺชมฺมิกราชิโน
 ฉพฺพิสฺสหายนานิเส ฯ
 ราชนิ รชชการินิ
 วสฺसानิ อนุสตฺตติ
 सा अग्नासि निरनुत्तिं ฯ

เยสั วสุสานเมกุน-
 รมโย สพพปจรมส
 ทุติยสส มหารณโย
 วยสาว ตติยสส
 หุตุวานเนเกสุ เทเสสุ
 เสฏฐชาตยาतिकุณเห
 อยเมว ปรมนท-
 ราชธาธา มนุขินโท
 พุทฺธสส ปรีนิพพาน-
 ทวินัน วสุสสหสุสาน
 จตุตฺตรนวุติยา
 ปรีปนฺนเสสุ วิสาข-
 อภิสิตโต ปรมรชช
 หุตุวา ตเทว มรกฏ-
 สมพุทฺธปฏิมิ เสฏฐิ
 ชิวมานกพุทฺธวั
 เมตฺติยา ปฏีพุทฺธาน
 อีชานาคตปฺพุพาน
 พหุณฺน ทสฺสนตฺถาย
 วนฺณเลปสงฺขาเตน
 คาหาเปตฺวาน อาการ
 อุตฺตฺเตเย อลงฺกต-
 รูปานี เอกเมกสุมิ

สตฺตติยาอ อจฺเจ
 เสฏฐนตฺตา สฺฐาติมา
 อคฺโค วรุตฺตมตฺโร
 รมโย กนิฏฺฐภาติโก
 อติจฺฉณเวว ปากโต
 มหาชนานิมานิโต
 มหามกฺกสวฺหโย
 สฺยามรณฺเจ นริสฺสโร ฯ
 กาลโต ติสตฺตฺตริ
 อติกกนฺตฺนโมปรี
 สิวจฺฉนเรสุ สพพโส
 ปฺนฺณเมายมฺโปสเถ
 อภิสเเคน ชมฺมโต
 มณิกฺขณฺชมฺยํ สฺกํ
 สมฺมเทว อฺปฺนฺนหิ
 กตฺวา ตีพฺพาภิมานโน ฯ
 ทูเร วิเทสวาสินิ
 ชนานิ ทฺนฺนชฺคามินิ
 จิตฺตกาเรหิ กมฺมฺนา
 ตมฺพิมฺพสฺเสว สาทิส
 มณฺณนียํ สริกฺขกํ ฯ
 ภาวากาเรน ตีณปี
 เลปารเห มหาปญฺเญ

ทศสาปยิตฺวา ปฏฺิมา-

พหุณีปี การาเปลี

มาครายปี ภาสาย

เองคุลิสห่านิ ปุยกฺขเรหิ

เกนจยาปฏฺิพาเหยยิ

พุทฺธสฺส ปรีนิพฺพาน -

สตุตฺตฺตรนวุติยา

คิสเตเนวุตฺตเรน

พุทฺธสฺส สาสนายุมฺหิ

จตุตฺถสํวจฺจรมฺหิ

พิมฺพรูปปรานิเส

วิทฺลึเกปี โทสยิ ฯ

สุยามานมกฺขเรหิปี

อตฺถวิญญาปนารหิ

ตสฺสา วตฺถุํ ลีขาปยิ ฯ

กาลโต ปรีมานิเต

วสฺเสหิ อธิเกน ตุ

ทฺวิสหสฺเสน มานิเต

ตสฺส รชฺชสฺส ราชนิโน

อิทํ ลีขาปิตํ อหฺตํ ฯ

คำแปลตำนานพระแก้วมรกต
พันพุทธอนุราช (สิน) เปรียญเอก วัดราชประดิษฐ์แปล

ขออำนาจทั้งหลาย ผู้บดอบพระพุทธเจ้า เลื่อมใสแล้วในพระ
พุทธคำสอน และมีความภักดีไม่ตรีในพระราชาของชาวสยาม จงฟัง
พระปฏิมาอันแต่ ดำรงด้วยก้อนแก้วโดยข้อมรกตงามหมดจดดี เป็นพระ
ปฏิมาใหญ่ประเสริฐ อันเราในกาลนี้ขอทูลถึงพระผู้มพระภาคัมมา
สัมพุทธเจ้า ผู้สูงสุดนั้น โดยล้นเต็มมือ แต่กาลเป็นที่ปริณิพานแห่ง
พระพุทธเจ้า ไม่รู้แล้วตามความเป็นอย่างนั้นว่า พระปฏิมาอันมนุษย์
ทั้งหลายครั้งก่อน เลื่อมใสแล้วในพระคำสอน กระทำแล้วในกาลนี้ขอ
อย่างนั้น ในประเทศนั้นขออย่างนั้น ดั่งนั้นนเทย (อันบุคคล) ถือเอา
แก้วเป็นตำรมีค่ามากแต่ที่ไหน ในประเทศไหนในกาลใดกระทำได้
(เจียรไน) ด้วยประการไร บูชาแล้วโดยความเป็นพระรูป แห่งพระ
สัมพุทธเจ้าแต่กาลนี้ในก่อน แต่มีทั้งหลายแม้เป็นอันก่อนเป็นไปแล้ว
ในก่อนแต่กาลอันเต็มพร้อมแห่งพันทั้งหลายดั่ง.

ก็และกถาดำหรับแสดงเรื่องแห่งพระปฏิมานั้น โดยความเป็น
อย่างนั้น อันควรเชื่อตดความดั่งดั่ง อันเราไม่ได้แล้วนั้นเทย ชาว
กัมพูชาก็ ชาวสยามก็ ผูกดาวก็ ชาวโยนกก็ กล่าวเรื่องแห่ง
พระปฏิมานั้นมาก กล่าวแล้วและกล่าวอยู่บัดนี้ด้วยวาจาต่างๆ โดย
ประการเป็นอันมาก อย่างนั้นว่า พระปฏิมาอันผู้โน้นสร้างด้วยดีแล้วอย่างนั้น
และอย่างนั้นในกาลก่อนโน้นและในแคว้นแคว้นประเทศโน้น ให้ตั้งไว้แล้ว
ในที่โน้นได้บูชาแล้ว ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ นำมาแล้วจากที่โน้น
ให้ประดิษฐาน ณ ที่นั้น นับบดอบแล้วดั่งนั้น.

กตอยคำแห่งชนทั้งหลาย มีชาวกัมพูชาเป็นต้นนั้นดับดับเหตอเกิน
 คัดค้านกันเอง เป็นที่อาศัยไม่ได้ เจือไปด้วยการคาดคะเน โดยมาก
 ทวชนแล้ว ย่อมปรากฏยิ่ง ๆ หาเป็นความควรแก่ความใคร่ครวญของ
 บัณฑิตไม่ ย่อมนำมาซึ่งความสงสัยล้วนเดียว วัตถุประสงค์หลายเหล่านี้
 (กถาแสดงวัตถุประสงค์หลายนั้น) ยังตั้งอยู่ อันวิญญูชนในสมัยนั้น พังติเคยน
 หามิได้ อนึ่งอันใครไม่ฟังคัดค้าน เรืองแห่งพระปฏิมาอัน อันเราจะ
 รวบรวมในทันที จำเดิมแต่ประวัติ.

แท้จริงพระปฏิมา ประเสริฐที่สุดอันบุคคลสร้างแล้วด้วยกัน
 แก้ว (อันบุคคลบรรจุไว้) ในพระมหาสถูปโบราณอันหนึ่งอันตั้งอยู่
 แด้วนาน ในโบราณราชธานี อันตั้งอยู่แล้วในแดนแคว้น โยนก มีนามว่า
 เชียงราย โดยนามอันปรากฏ ในสมัยนั้น อันบุคคลปิดแล้วด้วยทองคำ
 เปด ได้ปรากฏมีในท้องพระเจดีย์อันล้ำเรจด้วยทองคำเปดได้ปรากฏมี
 ในท้องพระเจดีย์อันล้ำเรจด้วยปูนอันแตกแล้วด้วยอันทำลายแห่งสายฟ้า
 ในกาลประมาณยี่สิบเอ็ดปีอันเป็นไปอยู่ โดยลำดับ แห่งพันทั้งหลาย
 ต้อง อันบัณฑิตนับแต่กกาลเป็นทวีปพันแห่งพระสัมพุทธเจ้า ผู้
 เป็นจอมแห่งนักปราชญ์.

ก็ (พระปฏิมา) อันบุคคลเชิญไปแล้วจากห้องแห่งพระเจดีย์
 นั้น ด้วยสำคัญว่าศิลาสำญ ตั้งไว้ในเรือนพระปฏิมา ในวิหาร
 หล่งหนึ่ง.

ก็ครั้นเมื่อท้องฟ้าแห่งพระปฏิมาตอกแล้ว โดยกาลเป็นที่กล่าวถึง
 แห่งต้องสามเดือน พระปฏิมานั้นได้ปรากฏแล้ว อันบุคคลรู้แล้วโดย
 ความเป็นพระปฏิมาล้ำเรจด้วยก้อนแก้วแห่งใหญ่ในกาลนั้น (พระปฏิมา
 นั้น) อันบุคคลนำมาแล้ว สุ่มหาครมช้อว่า ลำปาง ซึ่งเป็นมหาราชธานี

ในกาลนั้น อันตั้งอยู่แล้วในแคว้นแคว้นโยนกได้ดองแล้ว ตักการแล้ว
ในปีนั้น นนเทียว ตั้งอยู่แล้วในเมืองนครลำปางนั้นตั้งกาลนาน (คือ)
ตั้งมีทั้งหลายตามสืบต้อง

(พระปฏิมาน อันบุคคลนำมาแล้วจากเมือง) นครลำปางนั้น
ผู้มหานครนพดี อันเป็นที่อยู่แห่งผู้เป็นใหญ่กว่าชาวโยนก เป็นราชธานี
อันบุคคลสร้างใหม่ยัง (เชิงใหม่) ในโยนกกราวุ์นั้นนั้นเทียว ในปี
ที่สืบเฮ็ดในเบองบนแห่งพมปีทั้งหลายต้องอันก้าวล่วงแต่กาลเป็นที่เป็นที่
ไปล่วงแห่งพระสัมพุทธเจ้า (อันบุคคล) ได้ให้ประดิษฐานไว้แล้วใน
มหานครนพดีนั้นตลอดปีทั้งหลายแปดสิบสี่แล้ว.

ก็ ครั้นเมื่อกำลังแห่งชาวโยนก เป็นของอันอันชากักย้ายแล้ว
อันนครนเมื่อกำลังในแคว้นแคว้นลาวมีกำลังใหญ่ ยิ่งความเป็นอิสระ
อันลาวทั้งหลายเป็นไปแล้วในโยนกกราวุ์ ให้เจริญอยู่ (พระปฏิมาน)
อันบุคคลนำไปแล้ว จากนครนพดีนั้นผู้บุรี อันอาศัยแม่น้ำใหญ่ชื่อโขง
เป็นมหานครมีชื่อว่าชาว (เมืองหลวงพระบาง) ในแคว้นแคว้นลาวของตน
ในปีเกิดสืบหาในเบองบนแห่งพมปีทั้งหลายต้องอันก้าวล่วงแล้ว เป็นไป
อยู่โดยลำดับแต่กาลเป็นที่ล่วงแล้วแห่งพระสัมพุทธเจ้า อันบุคคลประ-
ดิษฐานไว้แล้วทนครชาวนน บussaแล้วตลอดปีทั้งหลายสืบต้อง ก็ (พระ
ปฏิมาน) แลอันบุคคลนำไปแล้วจากเมืองชาวนน ผู้มหาบุรีอันสร้างแล้ว
ใหม่มีชื่อว่าจันทน์ (เวียงจันทน์) ให้ประดิษฐานไว้แล้วได้ตักการแล้ว.

ก็ (พระปฏิมาน) ประดิษฐาน ณ ที่เดียวอนนเทียว ในเมือง
เวียงจันทน์นั้นแล ตลอดกาลนานคือ ต้องร้อยแห่งปีทั้งหลายยังคง
สืบหา เมื่อพระพุทธรูปปฏิมานัน (อันบุคคล) นำไปแล้ว และให้ตั้งอยู่แล้ว
ในโยนกทั้งหลายในลาวทั้งหลายตามลำดับ อย่างนี้ ด้วยประการนี้แล

พันทรงหลายห้องยังคงยงด้วยร่ม รอย ยิ่งด้วยยงดีบเช็ด (๒๓๒๓ ปี)
 ก้าวล่วงแล้ว โดยลำดับนั้น เทยอแต่กาลเป็นทนิพพานแห่งพระพุทธรเจ้า
 ครนเมื่อดวงศแห่งพระเจ้ายามราช ประเสริฐสูงที่สุดตงชนอยู่ในสยาม
 อันเป็นไปอยู่ในปีเป็นทตงแห่งปีทีลือลือตง มีในเบองบนแห่งตงพัน
 ล้ามร้อยปีเหล่านัน (พระพุทธรปฏิมาน) อันพระราชพาพระองค์ก่อนกว่า
 พระราชาทงปวงในพระราชวงศัน ผู้ทรงไควซึ่งอาณาจักรอันประเสริฐ
 มีชาติก่อนปราบดีแล้วทรงพระนามว่า จักรบรมนาค รุ่งเรืองอยู่ด้วย
 บุญและเดชใหญ่ ทรงปราบปราบแคว้นแคว้นดาวทงตงถึงบวรชอวจนทน
 กระทำ (ให้อยู่) ในอำนาจของสยามโดยราบคาบ นำมาแล้วจาก
 เวียงจันทนหนนนเทยอด้วยสยามราชัน โดยกำลังแห่งความชนะ เชิญเข้าไป
 ลักกรงมีชอวาชนบุรี อันเป็นนครก่อนในกาลนั้น ในประเทศเป็นตงน
 อันบุคคลพึงวรมย มีนามว่า บางกอกนี้ ลักการะอยู่โดยชอบ
 ได้ประดิษฐานไว้แล้ว ในกรงชนบรณนนเทยอตลอดปีทงหลายล้าม
 พระราชขานอนงามนอบบุคคลพึงวรมย มีนามว่าเทพมหานคร
 รัตนโกสินทร อันพระราชผู้ตงตงนนนเทยอ ให้สร้างแล้วทตงแห่ง
 แม่น้ำอันตงอยู่ในปรัตติภาคแห่งกรงชนบรณนเทยอ ในปีทงหลาย
 ล้ามโตกครนเมอมมหานครนอบบุคคลพึงวรมย และพระศรีรัตนเจดียาราม
 อันงามซึ่งตงอยู่ในพระราชนิเวศันนล้าเรจแล้ว โดยกาลเป็นที่ตงไป
 แห่งปีทงหลายล้ามเหล่านัน พระปฏิมานัน (อันพระราชานัน) นำมาแล้ว
 จากกรงชนบุรี ในวันวิสาขบุรณมี ในปียงดีบหาแห่งพันปีทงหลายตง
 ยิ่งด้วยล้ามร้อย แต่กาลเป็นทปนิพพานแห่งพระพุทธรเจ้า ประดิษฐาน
 ไว้แล้วในกฎฎาการอันงามล้าเรจด้วยทองทิบ สูงยงดีบศอกก้า
 (๒๐ ก้ามา) ได้ประดิษฐานดีแล้วตงตงแล้วโดยนัยอันเราแสดงแล้ว

ในปฏิพิมพ์นั้นเทียบ อันประดับแล้วด้วยเครื่องประดับทั้งหลาย
อันแต่งแล้วด้วยแก้วเจี๋ยอย่างต่าง ๆ อันสมควรแก่ฤดูตามอันเปลี่ยน
แล้วด้วยประการนั้น ดั้นดั้นมาครั้ง ในกาลเป็นท้าวไปแห่งฤดูทั้งหลาย
นั้น ๆ งดงามแล้วด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย อันจะนับมิได้ทีเดียว
ประดิษฐานอยู่ด้วยดีแล้ว ในพระศรัยวันเจตยารามนั้น นนทโยจนบุคค
สักการะมาตรวจเท่างกาดทกอนน

บึงทั้งหลายยลึบเจ็ด เป็นรัชกาลแห่งพระราชอาพระองค์ก่อนกว่า
พระราชาทรงผู้ทรงไว้ซึ่งอาณาจักรอันประเสริฐมีชาติกษณะดีแล้ว
ทรงพระนามว่า จักรบรมนาถ บึงทั้งหลายยลึบก เป็นรัชกาลแห่ง
พระราชผู้เป็นโอรสแห่งพระราชอาพระนามว่าจักรบรมนาถนนทโย
(ทรงพระนามว่า) มหิศรันทร บึงทั้งหลายยลึบก เป็นรัชกาลแห่ง
พระราช ผู้ประกอบในธรรมอย่างยัง ทรงพระนามว่าเจษฎาธิบดินทร์
พระพุทธรูปมานน (อันมหาชน) สักการะอยู่โดยชอบตลอดบึงทั้งหลาย
หกสิบเก้าในรัชกาลแม่แห่งพระราชาทงหลายตามผู้กระทำซึ่งความเป็น
พระราชอันลงไปแล้วอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ ได้ตั้งอยู่แล้วตลอด
นิรันดรกาล

พระราชผู้เป็นพระนัดดาประเสริฐที่สุดแห่งพระราชอาพระองค์ก่อน
กว่าพระราชาทรง มีพระชาติดี เป็นพระโอรสอันประเสริฐสูงสุดเลิศ
แห่งพระมหाराชที่ล่องเป็นพระกนิษฐภคินาโดยฉะแห่งพระราชาทงหลาย
เทียบ เป็นผู้เป็นไปดวงปรากฏแล้วนั้นเทียบ ในประเทศทั้งหลายเป็น
อเนก อันมหาชนนับถือแล้วด้วยคุณทงหลาย มีพระชาติเป็นต้น
อันประเสริฐที่สุด เป็นไปด้วยพระนามว่า ปรมเมทวมหากุญ
พระองค์นนทโย เป็นพระราชาราช เป็นจอมแห่งมนุษย์เป็นใหญ่
กว่าคนในแคว้นแคว้นสยาม ในกาลเป็นท้าวไปแห่งบึงทั้งหลายหกสิบเก้า

เทียบเหล่าใดเหล่า อภิเชกแล้วด้วยบรมราชาภิเชกโดยธรรมในวัน
 วิสาขบูชาอันเป็นวันอุโบสถ ในปีทั้งหลายเกิดด้วยดี อันเต็ม
 พร้อมแล้ว ด้วยประการที่ปวง ในเบื้องตนแห่งพินัยทั้งหลายต้อง
 ยังกด้วยดำรอยอันตวงแล้ว แต่กาลเป็นที่ปรินิพพานแห่งพระพุทธเจ้า
 ทรงบำรุงอยู่ซึ่งพระสัมพุทธปฏิมาอันดำเร้วด้วยกอนแก้ว ช่อมรกต
 อัญงามประเสริฐที่สุดนนิชและโดยชอบนินเทย มีความนับถือกล้า
 กระทำให้เป็นดังพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมอยู่ยังบุคคลให้ถือเอา
 ซึ่งอาการเช่นกบคตด้วยดีด้วยจิตรการกรรม ทนบวาระบายดีแห่ง
 พระพุทธพิมพ์นนิชเทย เพื่ออนตแห่งชนทั้งหลายมากผู้อยู่ต่างประเทศ
 โกล ภูเฉพาะแล้วด้วยดีบุญมีไมตรี ไม่เคยมาแต่ในสยามประเทศ
 มีความใคร่เพื่ออันเห็น ให้แต่คงรูปทั้งหลาย มีด้ามอย่างด้วยอาการ
 คือความเป็นพระปฏิมา อันประดับแล้วในฤตุล้ามในแผ่นผ้าใหญ่ควรแก่
 อันระบายอันหนึ่งแล้ว อันหนึ่งให้กระทำรูปทั้งหลายแม่มากสำหรับ
 รองแบบพระปฏิมา แมียงชาวต่างประเทศทั้งหลายให้เขียนด้อย ให้เขียน
 เรื่องแห่งพระพุทธปฏิมานน ควรให้รู้เนื้อความอันใคร ๆ พังคตคาน
 ไม่ได้ ด้วยอักษรทั้งหลายแห่งชาวสยามบ้าง ด้วยอักษรอังกฤษบ้าง
 แม่ด้วยภาษาแห่งชาวมคร^(๑) ก็เรื่องนอนเราให้เขียนแล้ว ในปีที ๔
 แห่งรัชกาลของเราผู้เป็นพระราชานัน ติมิ ในอายุแห่งพระพุทธศาสดา
 อันนับแล้วด้วยต้องพินัยด้วยดำรอย ยังด้วยบงทั้งหลายเกิดด้วยดีด้วย
 เจด อันนับจนขีดกำหนดแล้ว แต่กาลเป็นที่ปรินิพพานแห่งพระพุทธเจ้า
 ด้วยประการดังนแล

(๑) ครงนี้ผู้แปลเดิมแปลไว้ว่า เขียนตำนานพระแก้วเป็นภาษามครด้วยอักษร
 ไทย และอักษรอังกฤษ ที่จริงไม่ใช่เขียนเป็นภาษามครล้วน เขียนเป็นภาษาอังกฤษด้วย
 ดังกล่าวไว้ในคำนำ

ตำนานพระแก้วมรกต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์

สำหรับอาลักษณ์อ่านในพระอุโบสถ

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันสวดมนต์เย็น

พระราชพิธีศรีสังฆปาณกาล

ข้าพระพุทธเจ้า ผู้ได้รับพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุร
ตั้งหน้าท ขอบประกาศแก่เทพยนิกรทั้งหลาย เป็นอาทิ คือโลกบาล
มหาเทวราช แลเทพยเจ้าผู้สถิตอำนาจมีทิพยโสดกทิพยจักขุอันประเสริฐ
ซึ่งบังเกิดประดิษฐานอยู่ในทิพยพิมานมาศ อันมีนิตย์ในภูมิพุทธขบรพ
ตาทาคักกานจนรัตนราชมนเทียรเป็นอาทิทั้งปวงทุกสถาน แลท้าวเทวราช
ซึ่งเป็นประธานในพระราชวราณาเขต เป็นท้าวเทพเคศรัยิ่งใหญ่ แลท้าว
เทวราชทได้มีทิพยเทวานุภาพเป็นชั้นต้องรองลงมา แลเทพยดาซึ่งมีทิพย
ศักดิ์พิเศษในประเทศนานา คือพระกมุเทพยดา อันสถิตในจังหวัดพระ
นคร แลเคหะวัดถัดถาน คือพระเลื่อมเมืองทรงเมืองพระหฤคเฌียง แลพระ
กาฬไชยศรีอันเรืองฤทธิศักดิ์ศักดิ์ แลเทพยเจ้าซึ่งรักษานพดลมหาเศวต
ฉัตราคินทร ศิวรัตน์ราไชยส์วริยาธิบดีแลเทพยเจ้า ซึ่งรักษาในจังหวัดพระ
ราชนิเวศน์บรมมหาสถานเทพเจ้าอันอภิบาลเกษตรารามตามทิศานุทิศ
ทอเทพยนิกรทั้งปวงของจงเจียทิพยโสดกตั้งดับคำประกาศนี้

อนึ่งขอประกาศให้ทราบด้วยดี แก่พระบรมราชวงศ์ค่านวงศ์ แล
ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยบรรดาซึ่งมาสมเฝ้าสดันนินมาตประ-

ชุมพร้อมกันในกาลเริ่มมงคลราชพิธีศรีวิชัยปานกาลอันนี้ จะขอเริ่มคำ
 ประกาศพระมหามณเฑียรนปฎิมากร^๕ มีเรื่องในหนังสือตำนานโบราณ
 แต่งเป็นภาษามคธไว้เรียกชื่อว่ารัตนพิมพวงศ์ เล่าเรื่องเดิมของพระพุทธ
 รูปแก้วพระองค์คนถัดมา มีใจความในตำนานพระมหามณเฑียรนปฎิมากร
 นั้นข้างต้นว่า พระมหามณเฑียรนปฎิมากรองค์คนเทวดาสร้างถวายพระ
 อรหันต์องค์หนึ่ง มีนามว่าพระนาคเสนเถระในเมืองปาตลีบุตร จึงพระ
 นาคเสนเถระเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์อันมีฤทธิ์อำนาจด้วยอภิญา ได้อธิษ-
 ฐานอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระพุทธเจ้า ให้ประดิษ-
 ฐานอยู่ในองค์พระมหาพระมณเฑียรนปฎิมากรถึงเจ็ดพระองค์ คือในพระ
 โมฬีพระองค์หนึ่ง ในพระนลาฏพระองค์หนึ่ง ในพระอุระพระองค์หนึ่ง
 ในพระอังสาทั้งสองข้างสองพระองค์ ในพระชานทั้งสองข้างสองพระ
 องค์ เป็นเจ็ด^๕ เนื้อแก้วปถมคชคัตถ์นทตเป็นเนื้อเดียวกันแต่ไม่แผด
 มของแต่เห็นตลอดเข้าไปเลย พระมหามณเฑียรนปฎิมากรอยู่เมืองนน
 แดงตกไปเมืองดังกล่าวฉบับ แดงตกมาเมืองกัมพูชา เมืองศรีอยุธยา เมือง
 ตะไคว้ เมืองกำแพงเพชร แดงภายหลังตกไปอยู่เมืองเชียงราย เจ้า
 เมืองเชียงรายหวังจะซ่อนแก้วนี้ จึงเอาปูนทาตกรักปิดทองบรรจุไว้ใน
 พระเจดีย์ที่เมืองนน เรืองดังตนมาจนถึงทนต์ มีเรื่องราวเล่าโดยยาวไป
 ต่อกุณคนใคร่เห็นเป็นแน่ แดงความนั้นใคร่ทบทเชองายกยอมเห็นว่าเป็น
 จริง ตามตำนานกล่าวมานั้น ที่ไม่เชอจะคิดวิตกสงสัยไปต่าง ๆ ว่า
 พระพุทธรูปองค์ใด มีมือเทวดาสร้างพระพุทธเจ้ารูปร่างเหมือนอย่างนั้น
 เป็นฝีมือเทวดาแน่แท้และจะเป็นที่สงสัยไม่ตกลงกัน ก็ปรกคคนโบราณ
 แรกมีหนังสือชนไช้ ยังไม่มีหนังสือเก่า ๆ มาก เมื่อแต่งหนังสือเรื่อง

อะไร ๆ ก็จะเขียนอย่างไรก็เขียนไปไม่คิดว่าจะมีคนภายหน้าจะมีปัญหาแลแต่ศตวรรษของเทียบเคียงมาก จะเชื่อคำของตัวแต่ไม่เชื่อนั้นไม่ว่าใครจะคิด

การเรืองช้างต้นนั้นไม่พยานมากยกไว้ก่อน จะชอกถ้าข้อความเรื่องพระมหามณเฑียรตบฏฎการพระองค์คนแต่ควรจะเชื่อได้ แดแต่โดยอนุমানตามลัทธิสำคัญ ทมิ ในองค์พระพุทธรูปฎการนั้น ฉานอนาแกวศ์ฉาซึ่งเป็นพระพุทธรูปฎการพระองค์คนอย่างนี้ เห็นจะมีบทเกิดช้างเมืองฝ้ายเหนือทตอกันกับแดนจีน เพราะดออย่างเคยเห็นมมาแต่ช้างเมืองจีนบ้าง ดุคล้ายแกวอย่างนี้ แต่จะตเถาแกวทเป็นองค์พระนี้ ก็ไม่เคยได้เห็นแต่โดยนเป็นแนวท ไดอกเลย

อนึ่งจะวาดด้วยฝีมือช่างททำพระพุทธรูปพระองค์คนนั้นเดา เมื่อพิจารณาเทียบเคียงดู ก็เห็นเป็นฝีมือช่างทเอกทเดียว ในครวงหนงควราวหนง จะเป็นฝีมือช่างช่างอนเดย คือเมืองเบงคอดละราฐัฐรัฐ แต่เมืองแขกพราหมณฉางมณฑลประเทศไทยเรียกเมืองทคั่นนทมิ ไซ้เดย

อนึ่งจะเป็นฝีมือสั่งทพ มอญ พม่า เขมร และไทยเหนือและจีนกมิ ไซ้ดูฝีมือไม่ไกลเคียงคล้ายคลึงกันกับพระพุทธรูปซึ่งเป็นฝีมือช่างในเมืองทงปวงทออกชอมาเดย ถ้าจะว่าเป็นฝีมือทวดาคังดำนานฉา ก็เห็นฉาฝีมือทวดาคังจะผิดกฉาฝีมือช่างมนุษย์ทงปวงไปทเดียว เมื่อเปรียบเทียบไปโดยละเอียด ดูเหมือนฉาจะเป็นฝีมือช่างฉาเหนือโบราณฉางเมืองเซียงฉ้วน เห็นคล้ายคลึงมากกฉาฝีมือช่างเมืองอน และถึงจะเป็นช่างทเมืองฉาฉากก็จะเป็นช่างดช่างเอกทเดียวมิ ไซ้เลวทราม ด้วยเป็นชองงามดีเกลยงเกลดามากอยู่ไม่หยาบคาย เพราะฉฉนทควรจะคาคทการเน้ตามเหตุทเห็นอยู่รอบคอบฉา พระมหามณเฑียรตบฏฎการองค์คนคงจะเป็นชองทฉาน

ผู้มีบุญ เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองของชนทนต์พระพุทธรูปศาสดามากกว่าต่อ
 ผัสต่างเทศาและตทริอื่น ๆ และมีบุญญาภาพแข็งแรงมากกว่าเมือง
 โกลดเคียงโดยรอบคอบ และแผ่อาณาจักรได้โตใหญ่เต็มควรวแก่เวลา
 เมื่อมนุษย์ยังไม่บิ่นใหญ่บิ่นน้อยใช้ มีแต่รหน้าไม้หอกดาบแหลน
 หลาด รบพุ่งชนกันด้วยกำลังกายและพอกพองมากเท่านั้น ท่านที่เป็น
 เจ้าของเดิมทีให้สร้างพระพุทธรูปป้องกัน คงจะมีอานภาพมาก จึงได้แกว
 กอนใหญ่ถึงเพียงนี้มา ไม่นานก็จะคิดริษยาชิงชิงไปได้ และมีศรัทธา
 เต็มใส่ในพระพุทธรูปศาสดามากกว่าอยากได้เงินทองและเกียรติยศตาม
 วิสัยโลก จึงไม่ได้ขายแกวถนนแต่แกวเมืองอนเอาเงินทองกต และจะเก็บ
 แกวกอนถนนไวทางใหญ่ ไวอดตมือนให้เป็นเกียรติเห็นกต ท่านผู้นั้น
 จะมีศรัทธาปลงเห็นวาลังอนยิ่งกว่าพระพุทธรูปอื่น ถ้าแกวกอนถนน
 ทำเป็นพระพุทธรูปเห็นจะประเสริฐยิ่งกว่าเก็บไวและจะใช้อย่างอื่น จะ
 เป็นเกียรติยศในชาติในแคว้นเมืองนั้น และจะเป็นกศลให้ผลเป็นประ
 โยชน์ในชาติหน้าแกวทได้สร้างเป็นพระพุทธรูปนั้น จึงดีเสียตั้งแต่แกว
 กอนใหญ่ให้มาเลยตัดผ่าเจียรไนให้ได้ดีจนฐานและประมาณที่ควร
 เป็นองค์พระพุทธรูป และเพราะเสียค้ายเนื้อแกวกอนใหญ่ จึงให้เหลือ
 เศษไว้ภายใต้พระพุทธรูปปฏิมากรนั้น หาได้ตัดเสียให้ราบเสมอไม้ และ
 ก็เพราะมีพระราชาภาพมาก ของแข็งนก็จะตัดแต่งแก้ไขได้โดยยากก็
 ยังอดด่าให้โทษจนสำเร็จได้ดด้วยฝีมือช่างคนเดียวและหลายคนที่เป็นฝีมือ
 ดี ฐูทงที่ฐานประมาณทำการ โดยพิณิจหมดจดล้นนหิตชมไม่มทต
 ได้นัก จนถึงชดผวชกเงาเกลดงเกลดล้นชนแมว แกวจะชดผวชกเงาให้
 ชนให้ตที่สุดเพียงโลกทำได้เพียงนั้น ความอนุমানเห็นดังวามาน แต่
 จะยืนยันความเป็นแน่ชัดว่าพระมณรัตน์ปฏิมากรพระองค์นั้น เป็นของท่าน

ผู้ใด สร้างในประเทศใดตำบลใด และสร้างในกาลครั้งใดคราวใดนั้น จะกำหนดแน่ชัดให้ใครเชื่อได้ พ้นจากคำที่ไม่น่าเชื่อนั้นไม่ได้ แต่พิเคราะห์เห็นว่าพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรพระองค์นั้นมเหศวรศักดิ์ทานุภาพ เป็นอันมาก พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดทรมอบัญญาภินิหารแก่กล้า จึงจะรักษาพระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรพระองค์นั้นไว้ได้ เมื่อจะสืบสาวความโบราณในสยามราชพงศาวดารเก่าขึ้นไป ถึงสมเด็จพระร่วงทรงพระนามว่า พระเจ้าอรรณมหาราช เจ้ากรุงสุโขทัยและศรีวิชัยนาลัย ทมพระเกียรติยศ กิตติคุณระบือลือชามากกว่าพระเจ้าแผ่นดินสยามทุกพระองค์ และมีเรื่องว่าใต้พระพุทธสิหิงคปฏิมาแต่มีहांมูทรวแลดก ก็ไม่ได้ความว่าได้ พระพุทธรัตนปฏิมาองค์นั้นมาได้ ถึงพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ครอบครองกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีลงมา นับพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้โดยราชสมบัติในพระมหานครศรีอยุธยาถึง ๓๓ พระองค์ ก็สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีทรงเป็นปฐม และพระบรมเอกทนต์อัครกษัตริราชเป็นที่สุด และในพระเจ้าแผ่นดินกรุงพระมหานครศรีอยุธยานั้น พระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ได้ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่เมืองเวียงจันทน์หลายครั้ง หาใต้พระพุทธรัตนปฏิมากรอันวิเศษพระองค์นั้นลงมาได้ในพระนครไม่ แต่ข่าวคราวว่าพระแก้วมียุก็ไม่ได้ความว่าทราบมาเลย พระนครศรีอยุธยาก็เป็นพระมหานครอันใหญ่ เห็นจะเป็นด้วยไม่ได้พระพุทธรัตนปฏิมากรพระองค์นั้นมาไว้ในพระนคร จึงมีชาติกต่างประเทศมาประชิดถึงชนพระนครเป็นหลายครั้ง และมีเหตุเปลี่ยนเจ้าแผ่นดินต่างพระองค์และซึ่งราชสมบัติต้องรบพุ่งกันในกลางพระนครก็มี จนถึงศักราช ๑๓๒๘ ปี เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เจ้าตากสินซึ่งเป็นพระยากำแพงเพชร ได้เป็นเจ้าแผ่นดิน

ครอบครองในสยามประเทศ อาศัยกำลังสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์
 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ช่วยกันปราบปรามยกเข็ญเสี้ยนศัตรู
 รามคาบเป็นปรกติแล้วมาตั้งพระนครธนบุรี ครั้นจุลศักราช ๓๑๔๓ ปี
 สมเด็จพระเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ และพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ได้ยก
 พยุหโยธาทัพขึ้นไปปราบเมืองศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ ด้วยอำนาจ
 พระบารมีสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งควรเป็นทศครอบครองปฏิบัติ
 บุษยาพระรัตนปฏิมากรพระองค์นี้ พระเจ้ารามชาตเมืองหลวงพระบาง ก็
 ถัดความภักดีช่วยในการสงคราม พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตราช-
 วงศ์านุวงศ์เสด็จทำพระยาตากครั้งนั้น ถึงได้พระพุทธรัตนปฏิมากร
 พระองค์นี้ไว้ ก็เพราะนับถืออภิปริตคิดเช่นกับบุษยาเป็นเจ้าผู้ดมโคกระบือ
 บุษยาเชิญให้เข้าคนทรง แม่ผดนางท้าวเจราจลัดดวงคนไปข้าง ๆ หา
 นับถือโดยศรัทธาต่อพระพุทธรูปคนตรง ๆ ไม่ จึงทนทานกำลังทหารและ
 พระบัญชาบารมีสมเด็จพระเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ก็พาบุตรนัดดา
 หั้นไป สมเด็จพระเจ้ามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ได้เมืองเวียงจันทน์แล้ว ก็เชิญ
 พระพุทธรัตนปฏิมากรพระองค์นี้และพระบางมาด้วย แลเด็กที่พกลับ
 ลงมาพระนครธนบุรี เจ้าตากดินซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ในครั้งนั้น ก็
 ให้สร้างโรงพระแก้วทหลังพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามในพระราชวัง
 เสรีแล้ว ให้เชิญพระมหามณเฑียรรัตนปฏิมากรนี้ และพระบางชนบระดิษ
 স্থานในโรงเสรีแล้วให้มีการส้มโภชต่าง ๆ ครั้นจุลศักราช ๓๑๔๓ ปีชวด
 โทศก ฝ่ายข้างกัมพูชาประเทศนั้นแผ่นดินเป็นเจ้าตากสมเด็จพระเจ้ามหา
 จักรีบรมราชูปถัมภ์กับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ต้องยกกองทัพรีบออกไปถึง
 กรุงกัมพูชาประเทศ เพื่อจะปราบปรามแผ่นดินเมืองเขมรให้เรียบราบ
 ฝ่ายการแผ่นดินกรุงธนบุรีนั้นก็ผันแปรไปต่าง ๆ เพราะพระเจ้าแผ่นดิน

เผอิญบันฑาลเสียดดีไปประพตติปริตต่าง ๆ ทำให้สมณพราหมณา-
 จารย์และขุนนางข้าราชการ ประชาราษฎรทั้งปวงได้ความเดือดร้อนด้วย
 ราชทัณฑ์โทษมีกวดต่าง ๆ เป็นเหตุให้ราษฎรจะทั้งเหย้าเรือนและภุมิ
 ดำเนาหนีเข้าป่าไปเป็นหลายตำบล แผ่นดินกรุงธนบุรีได้ความเดือดร้อน
 ทวทงเมือง พระเจ้าแผ่นดินเสียดดีอารมณไปนั้น ก็ชะรอยจะเป็นวิบัติ
 เหตุ เพราะทมิได้ครอบครองปฏิบัติบูชาพระรัตนปฏิมากรพระองค์
 บารมีเจ้าตากสินทรงกำลังสิทธิ์ของพระพุทธรตนปฏิมากรมิได้ จึงเผอิญ
 ให้คดงโคตเสียดพระสถิตัญญาผิตติปลาดไปตั้ง เมื่อแผ่นดินเป็นทรยุค
 จนถึงขุนนางหัวเมืองยกไพร่พลเข้าต่อมกรุงธนบุรีไว้ แล้วจบพระเจ้า
 แผ่นดินให้ออกเสียดนอกอำนาจ ในจุดศักราช ๑๑๔๓ ปีฉลู ตรีศกปลายปี
 จึงบอกหนังสือออกไปเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้ามหาจักรพรรดิเสด็จเข้ามา
 เมืองธนบุรี เชิญเสด็จให้ทรงชำระเสียดศักรแผ่นดินรบบคบบเป็นปรกติ
 มุขมนตรีปรึกษาพร้อมกันวงวอนอัญเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้ามหาจักรพรรดิ
 ศักชนเสียดสิ่วราชสมบัติ ขโพพราหมณตงพระราชพิธีปราบดาภิเษก
 เสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหากษัตริย์ศักรทรงพระราชดำริ
 ว่า พระพุทธรตนปฏิมากรพระองค์นี้เป็นแกจอย่างตวิเศษ ไม่สมควรจะ
 ประดิษฐานอยู่ที่เมืองธนบุรีซึ่งเป็นเมืองน้อย เพราะเมืองธนบุรีชนนแก่
 กรุงเทพรววารอดศรีอยุธยามหานคร จึงทรงพระราชดำริว่าฝั่งปากตะวัน
 ออกเมืองธนบุรี เป็นที่ชัยภูมิมงคลอันประเสริฐสมควรจะตั้งเป็นพระ
 นครอันใหญ่ได้ จึงให้สถาปนาเป็นพระบรมมหาราชวังตรงฝั่งปลาย
 แหลมตรงคองแม่น้ำ และก่อกำแพงล้อมประตูหอระอบพระนครเสร็จ
 แล้ว จึงทรงสถาปนาสร้างอุโบสถในพระบรมมหาราชวังนี้ระดับงาม
 วิจิตรยิ่งนัก แล้วทำระเบียงรอบบริเวณ จังหัดพระอารามดุศักราช

๑๑๕๖ ปีมะโรงฉศก ณ วันที่ ๒ ๑๒ ๕ ค่ำ จึงให้เชิญพระพุทธรัตนปฏิมากร จากโรงพระแก้วในวังเก่าพระนคร ชนบุรี ฟากตะวันตกลงเรือพระที่นั่งกิ่งพร้อมด้วยเรือขบวนแห่ข้ามฟากเข้าพระบรมมหาราชวัง อัญเชิญประดิษฐานในพระอุโบสถพระอารามใหม่ ครั้นการพระอารามเสร็จบริบูรณ์แล้ว จึงพระราชทานพระนามว่า วัดพระศรีรัตนศาสดารามไว้เป็นที่ประชุมข้าทูลละอองธุลีพระบาทต่อนานพระพิพัฒน์ดัดยาขวัญฐานทำมณฑการพระราชพิธีบวงสรวง คือ เดือน ๕ ขึ้นสามค่ำครึ่งหนึ่ง เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำครึ่งหนึ่ง ทุกปีมีเทศกาล แล้วจึงประชุมพระราชอาคันตุกะและนักปราชญ์ราชบัณฑิตชพอพรหมณ ตั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมนเทียรและตั้งโศภพระอารามกับทั้งพระนครถือนำครบถ้วนวันเป็นกำหนด จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ให้ตั้งกับพระนามพระพุทธรัตนปฏิมากรว่า กรุงเทพมหานครอมรัตนโกสินทร์มหินทรายุชยาบรมราชธานี เพราะเป็นที่เก็บรักษาพระมหามงกุฎรัตนปฏิมากรพระองค์นี้ไว้เป็นเครื่องตั้งสำหรับพระบรมมหาราชวงศ์พระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระองค์ผู้สร้างพระนครนี้ ก่ตั้งแต่กรุงรัตนโกสินทร์มาพระราชวงศ์ต่างองค์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน และสมณพราหมณ์ประชาราษฎร์ ก็อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไปในสยามประเทศทั้งปวง ดุคักราช ๑๑๕๗ ปีมะเส็ง สัปตศก ฝ่ายข้างประเทศพม่านั้น เจ้ากรุงอังวะทราบว่าพระนครศรีอยุธยาผลัดแผ่นดินใหม่เห็นว่าได้ของเพื่อจะทำสงคราม จึงเกณฑ์กองทัพจะมาตีพระนครศรีอยุธยา และกองทัพพม่ายกมาครั้งนั้นมากกว่าทุกครั้งก่อน ๆ กรมพระราชวังบวรเสด็จทางทะเลทัพพม่าก็แตกหนีไป ดุคักราช ๑๑๕๗ ปีมะเมีย อัฐศก พม่ายกมาอีก

ออกไปปราบครองหนงพลหาหมนตงคยหตวงต่าบดแม่กษัตริย์ พระบาท
 สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทงตองพระองค์เมื่อได้ทรงทราบ ก็ให้เกณฑ์กองทัพ
 เป็นพลดกรวจหกหมน เด็ดจยกพยทโยชาทัพออกปไปปราบอริราชสงคราม
 ครนกองทัพพม่าแตกพ่ายแพ้พระเดชานภาพฤทธาภินิหารแล้ก็เด็ดจ
 กลับเข้าพระนคร อนึ่งชาติกทงปวงยกมาเป็นหลายครั้งกมีอาจย้าย
 เข้ามายังชานพระนครได้ ลุคักราช ๓๓๗๘ ปี และเมื่อครั้งแผ่นดินพระบาท
 สัมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยน พม่าทเป็นชาติกจับได้จำไว้ ณ กุ
 คคกบฏต่อแผ่นดินกมีอาจต่อสู้ได้ เฝอญให้พ่ายแพ้พระบารมี ลุคักราช
 ๓๓๘๘ ปี เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสัมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวน อน
 เจ้าเมืองเวียงจันทนคิดเป็นกบฏ กมีอาจตามทานต่อสู้บญบารมี โคกพ่าย
 แพตงแก่พม่า ลุคักราช ๓๓๓๓ ปี พดกจันทอ้ายอยู่ในพระราชอาณา
 เขต คคกบฏทาทดเหยแขวงเมืองนครไชยศรีและเมืองฉะเชิงเทรา ก็
 เฝอญพ่ายแพ้แต่พระเดชานภาพมีอาจประทรายได้ มีผู้ประทรายต่อ
 แผ่นดินครั้งไร กมีทจนจะสำเร็จเฝอญจับตัวได้ททครั้งมี ได้ทาดูกตามไป
 ได้มากแต่ลักรงหนง และมีเหตุการณ์สำคัญซงจะเป็นของอนดรายแก่
 บานเมืองอย่างไร ก็เฝอญให้กลับเป็นดเรยบรอยไปได้ ก็และพระบาท
 สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในต้นพระบรมราชวงศ์ จนสืบมาททงพระเดชานภาพ
 ปราบบัจจามิตรในทคตวันตกตวันออกบักษได้ฝ่ายเหนือทงปวง แล
 ททงทำนบำรุงฝ่ายซ้างพุทธจักร ให้พระพุทศำสนารุ่งเรืองบริบูรณ์
 และฝ่ายซ้างพระราชอาณาจักนน ททงพระกรุณาซบเลี้ยงพระบรม
 วงศ์านวงศ์ และซ้างทูลละอองธุลีพระบาททงฝ่ายหน้าฝ่ายใน อาณา
 ประชาราษฎรทไป ในพระราชอาณาเขตทงปวงได้ร่วมเย็นเพราะพระ
 บารมี มีพระราชประเพณีคล้ายคลึงกัน ควรทคนทงปวงจะระลึกดารี

กิดถึงพระเดชพระคุณด้วยความกตัญญู โดยพิเศษต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีพระราชอุตสาหพิริยภาพ
 ทรมานพระองค์ ช่วยคิดราชการฝ่าทนอาดูรชาติก เพื่อจะทำนุบำรุง
 พระศาสนา และอาณาประชาราษฎร์แต่พระชนมายุ ๓๒ ยังเป็นมัชฌิมวัย
 มาจนพระชนม์พรรษา ๔๗ ถึงเข้าปัจฉิมวัย จึงได้ดำริจะปราบดาภิเษก
 ถัดจากราชสมบัติ ทรงสถาปนากรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์
 มหินทรายุธยาบรมราชธานี แลพระราชอาณาเขตฝ่ายเหนือตลอดถึง
 เมืองเชียงใหม่เมืองหลวงพระบาง ฝ่ายตะวันออกถึงเขตแดนเมืองเขมร
 จนกระทั่งเขตแดนเมืองญวน ฝ่ายตะวันตกคือเขตแดนกับเมืองมอญ
 ฝ่ายใต้ถึงเขตแดนเมืองไทรซึ่งเป็นมลายูประเทศ การตั้งโตและของตั้งโต
 ซึ่งเป็นประโยชน์แก่พระพุทศศาสนาและพระนคร ก็ได้ทรงตั้งกรมสร้างชน
 ดำหรับพระพุทศศาสนาและดำหรับพระนคร และทรงตั้งพระราชทรัพย์
 ซื่อสร้างบันโทน้อยนานาค็ดถาวรอุชโจะได้อังกษนรวิราชไพรี มี
 พระเดชพระคุณแก่พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาพฤตมาตยราชบริษัท
 อาณาเขตประชาราษฎร์เป็นอนมากตงเพียงน เมื่อจะเสด็จสู่สวรรคาลัยโดย
 จิงทรงมอบสิริราชมโหฬารยศสมบัติไว้ในพระบาทสมเด็จพระพุทศเลิศ
 หล้านภาดลย ดยเป็นพระราชโอรส่วมพระราชหลุทยช่วยทำนุบำรุง
 แผ่นดินมา พระบาทสมเด็จพระพุทศเลิศหล้านภาดลย ก็ได้ทรงทำนุบำรุง
 ชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์ และบุตรหลานท่านเสนาบดีทได้โดยเสด็จ
 ซอยงานพระราชสงครามในพระบาทสมเด็จพระพุทศยอดฟ้าจุฬาโลกโดย
 คุณานุรูป มีตระกูลเจ้าพระยามหาเสนา และเจ้าพระยารัตนาพิพิธเป็นต้น
 ครนเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทศเลิศหล้านภาดลยทรงพระประชวรเป็น
 บัจฉิมกาลจะเสด็จสู่สวรรคตนั้น ประชวรได้สามเวลาก็เสด็จสู่สวรรคตหา

ทั้นได้ทรงพระราชโองการ โปรดพระราชทานมอบมไห่ลววิยสัมบัติแก่
 พระราชวงศ์ค่านวงศ์พระองค์ใดไม่ ท่านเสนาบดีทั้งหลายปรึกษาพร้อมกัน
 เห็นว่า ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรส
 ทรงพระเจริญยิ่งกว่าพระราชโอรสทั้งปวง ทรงพระสติปัญญาเมตตา
 กรุณาแก่พระราชวงศ์ค่านวงศ์ และเสนาพฤฒามาตย์ราชปโรหิตาจารย์
 สัมณพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์เป็นอันมาก จึงอัญเชิญขึ้นเสวย
 สิริราชสมบัติราชาภิเศกสืบพระองค์ต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระบรมยกาธิราช
 และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นอันมาก ก็ทรงทำนุบำรุงพระ-
 ราชวงศ์ค่านวงศ์ และวงศ์ท่านเสนาบดีเป็นข้าหลวงเดิมมาให้ใหญ่ย้ง
 ขึ้นไป แล้วให้ช่างหล่อพระพุทธรูปด้วยทองคำสัมฤทธิ์ดั่งพระองค์ สูง
 หกศอกข้างไม่เท่ากันทั้งดั่งพระองค์ ทรงเครื่องต้นอย่างจักรพรรดิ
 ธิราช ถิ่นลงยาราชาดิ ประดับด้วยเนาวรัตนอันมีราคาเป็นอันมาก
 คิดแต่ทองคำเนื้อแปดเศษดั่งหมพระองค์และเครื่องประดับ เป็นน้ำหนัก
 ทองคำองค์ละหกสิบตำมั่งดีดาดงเศษ แล้วจารึกพระนามลงไว้ ในที่
 ฐานพระว่า พระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชอุทิศถวาย สัมเด็จพระ
 บรมยกาธิราชจักรพรรดินาถบพิตรองค์หนึ่งประดิษฐานไว้ทิศเหนือ
 อีกพระองค์หนึ่งจารึกพระนามไว้ที่ฐานพระว่า พระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย
 ทรงพระราชอุทิศถวาย สัมเด็จพระบรมชนกนาถบรมมหาราชบพิตรประดิษ-
 ฐานไว้ทิศใต้ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้พร้อมพระราชหฤทัยกัน ทรงอัญเชิญพระตำหนักธาตุซึ่งได้มาแต่ลังกา
 ทวีป มารวมไว้ในพระโกศทองคำประดับเพชรบรรจุไว้ในพระพุทธรูป

ทงต้องพระองค์ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ
 สวรรคตนั้น ทรงพระประชวรพระโรคเรื้องอยู่ถึงห้าเดือนก็ควรจะมี
 ดิวิราชสมบัติ โปรดพระราชทานแต่พระราชวงศ์พระองค์ใด
 พระองค์หนึ่ง แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่าดิวิราชสมบัติอันนี้ แต่เดิมท่าน
 เสด็จมาได้เชิญเสด็จชนครอกรอมให้ด้วยวิชาสมบัติ ถัดด้วยราชสมบัติ
 ราชภิเชก จึงโปรดเกล้าฯ ให้หาท่านเสนาบดีเข้าไปสั่งว่า ถ้าเสด็จ
 สวรรคตแล้วท่านเสนาบดีเห็นว่าพระราชวงศ์ และชาติตระกูลของชาติ
 พระบาททงปวงใด ก็มอบสิทธิราชสมบัติแต่ท่านพระองค์นั้นเถิด
 ครั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ท่านเสนา
 บัติทงปวงปรึกษารวมกันเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นพระบรมอัครราชโอรสอันประเสริฐในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย และเป็นทนต์อันยิ่งใหญ่ของชนทงปวงโดยมาก จึง
 พากันไปกราบบดาวยบงคมอัญเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวขึ้นเถิดถัดด้วยราชสมบัติบรมราชภิเชกเสด็จแล้ว ก็โปรด
 พระราชทานยศศักดิ์แก่พระราชวงศ์ และชาติตระกูลของชาติพระบาท
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมาก โดยลำดับฐานานศักดิ์ พระราชทานเครื่องยศ
 และเครื่องอุปโภคบริโภคตามสมควร

๑) แต่ก่อน ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน เคยเสด็จออก ณ
 พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้พระบรมราชวงศ์ข้าราชการใหญ่
 น้อยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับพระราชทานาพระพพัฒน์ดัตยา พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัยเป็นพระในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาชน
 ใจดีดองพระเดชพระคุณในพระบรมอัยกาธิราช แต่พระบาทสมเด็จพระ

บรมชนกนาถทั้งสองพระองค์ ประดิษฐานเป็นประธานในพระอุโบสถ
 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เหมือนพระเชษฐูปิตรี เป็นฉลองพระองค์
 ส้มแดงพระเจ้ารามธิบดีอันเป็นปฐมบรมราชาธิราช ในกรุงเทพมหานคร
 ศรีสอยุธยามหานคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็เป็น
 ปฐมบรมราชาธิราชในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา แต่ในพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เสด็จมาปราบดาภิเษกนั้น ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินตามเสด็จมาพร้อม
 กันแต่เดิมพระองค์เดียวไม่เจ้านายพระองค์อื่นเหมือนเลย ควรจะมีพระ
 เกียรติยศอยู่พร้อมกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วยกัน
 เพราะเหตุที่ทรงเคารพแต่พระพุทธปฏิมากรที่ทรงพระราชอุทิศแด่พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์นั้นจึงทรงพระราชอุทิศให้เสด็จ
 พระราชดำเนินออกมาให้พระบรมราชวงศ์ต่างวงศ์ แด่ข้าทูลละอองธุลี
 พระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในถวายบังคมรับพระราชทานนาพระ
 พิพัฒน์สดียาพร้อมกันการที่ทรงพระราชดำริตั้งนั้น พระบรมราชวงศ์
 แด่ท่านเสนาบดีซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดิน ก็อำนวยความสะดวก
 เห็นชอบ แลได้ประพฤติเป็นนมหามงคลกรรมขรรมนิยมยงนมา^(๑)
 ตลอดเวลารัชกาลที่ ๔ แด่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ประชวรเสด็จอยู่ในที่พระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ท่านหาเสนาบดี
 เข้าไปเฝ้าในที่ พระบรมราชโองการดำรัสมอบราชการแผ่นดินให้ท่าน
 ตามแต่จะคิดจัดสรรพระบรมราชวงศ์ต่างวงศ์ พระองค์ใดจะควรเป็นที่พ
 รมเย็นเป็นสุขแก่พระราชวงศ์ต่างวงศ์ แด่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่
 ผู้น้อยสมณพราหมณาจารย์อำนาประชาราษฎร์ทั้งปวงได้ ก็ให้มอบ

(ความในระหว่างเลข ๑ ถึงเลข ๒ นั้นเติมขึ้นในรัชกาลที่ ๕)

ถวายสัตริรัตนราชสวัสดิ์ราชธิปัตติแด่ท่านพระองค์นั้น เจริญแต่จจนเถลิง
 ถวายราชสมบัติครอบครองทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรสืบลำดับตระกูล
 โดยโบราณราชประเพณีสืบไป ครั้นล่วงมาได้ ๓ วัน พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งสัตริรัตน พระบรมวงศานุวงศ์ท่านเสนาบดี
 แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยจึงปรึกษาพร้อมยอมถวายสัตริรัตนราชสมบัติ
 สวัสดิ์ราชธิปัตติแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้แต่จจน
 เถลิงถวัลยราชสมบัติครอบครองทำนุบำรุงสถลราชอาณาจักรสืบต่อไป
 จึงทรงพระราชดำริว่า ซึ่งในสมเด็จพระบรมชนกนาถพระสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำรินั้นเป็นการชอบยิ่งนัก จึงได้แต่จจน
 พระราชดำเนินออก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวณถอนาพระพิพัฒน์
 สัตยาเหมือนแต่ก่อนสืบมามิได้ขาด ทรงทำนุบำรุงพระบรมราชวงศ์
 นุวงศ์ กับทรงท่านเสนาบดีแลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ทุ่มความ
 สักความภักดีซอสุดยู่จตุให้เลือนนัยศถาคัด โดยสมควรแก่ความชอบทุก
 ตำแหน่ง แลทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเครื่องประดับ สำหรับ
 ให้ปรากฏความชอบแลปรากฏลำดับวงศ์ตระกูล พระราชทานแต่พระ
 บรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ โดยมาก แลได้ทรงทำนุบำรุงพระนคร
 ทหารุดหึกฟงดังซอมแซมแลสร้างใหม่แลซุดคลองให้น้ำไหลเป็นประ
 โยชน์แก่ไร่นาชน แลทรงพระราชศรัทธาสถาปนาพระอารามชนใหม่
 แลพระอารามเก่าซารุดซอมแซมบ้างเพิ่มเติมบ้าง ทรงทำนุบำรุงพระ
 ราชอาณาเขตประยัตตั้งสมุฏฐิบทชอบ บริบูรณ์ด้วยคุณธรรม ให้เลือนนัย
 ศักดิ์โดยสมควร สักนวดพระศรีรัตนศาสดารามซึ่งสมเด็จพระบรมบิยภา

ธีราชทรงสร้างชนชาวดุทฺตฤคิโถมไป แด่สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงสถาปนาขึ้นไว้ ยังมีได้สำเร็จจนนั้นก็ได้อโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอแด่พระเจ้าองค์ยาเธอเป็นนายด้านทำการโดยแข็งแรง จำหน่ายพระราชทรัพย์เป็นค่าจ้างทำการเป็นอันมาก การที่ปฏิสังขรณ์ของเก่า แด่ทรงสถาปนาเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ก็แล้วสำเร็จบริบูรณ์ได้ในระหว่าง ๒ ปีกับ ๔ เดือน แด่ก็มีมหกรรมฉลองเป็นการใหญ่พร้อมกับการ ถมโภชพระนคร ในการบรรจบรอบร้อยปีตั้งแต่ได้สร้างกรุงแด่สถาปนา วัดพระศรีรัตนศาสดารามนี้ (๒) แด่ได้ทรงดัดแปลงเพิ่มเติมพระราชกำหนดกฎหมายแลธรรมเนียมบ้านเมือง ถัดสมเด็จพระที่นั่งบอญ์กันพระนคร แด่สร้างสิ่งของซึ่งจะเป็นประโยชน์ถาวรในราชการ แด่เกอภูดแก่การค้าขาย ทรงพระกรุณาทั่วไปในสมณพราหมณ์ประชาราชฎาระดับทุกขเศียรอนให้เป็นผู้ทุกทงหน้า ทรงพระราชดำริในราชการ ทงปวงรอบคอบ ทงพระราชอาณาเขตตามจารัตตยราชจริยานุวัติ ดำรงพิภพโดยยุติธรรมบำรุงรักษาทางพระราชไมตรีทุกประเทศ มิให้เสื่อมทรามทุกประการ ด้วยเคารพแต่ปฐมบรมราชตระกูลโดยลำดับมา เพื่อพระราชประสงค์ ให้มีความเจริญในบรมราชตระกูลและตระกูลข้าราชการสืบไป การตั้งได้อันจะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่พระนคร ก็ ทรงพระอนุสรุดุดาหะจัดการตามควรแก่การซึ่งจะเป็นไปได้ (๓) แด่ได้ ทรงตั้งพระราชประเพณีให้มีรัชทายาทสำหรับสืบพระบรมราชสันตติวงศ์ ทรงประดิษฐานพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นสมเด็จพระ

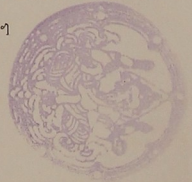
(ความในระหว่างตั้งแต่เลข ๒ ไปจนถึงเลข ๓ เข้าความพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ ต่อไป)

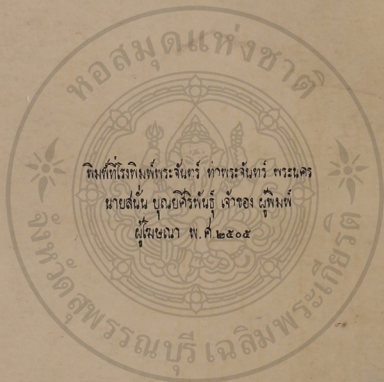
พระบรมโอรสาธิราชไถ่ในท่มีงกุฎราชกุมารครึ่งเสด็จสวรรคต พระบาท
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระราช
 สันตติวงศ์โดยความเรียบร้อยยิ่งกว่ากาลก่อนมา ทรงตั้งพระราชหฤทัย
 จะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแด่พระราชอาณาจักรตามที่สมเด็จพระ
 บรมชนกนาถได้ทรงประพฤติมา มิให้เกิดอันคลาด^(๑) สมควรที่พระ
 บรมราชวงศ์คานวงศ์แต่ท่านเสนาบดีมนตรีมุขมาตยาผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้า
 ฝ่ายในทั้งปวง มีความนับถือโดยเป็นราชชวรมดำรงยืนยงไปสืบกาลนาน
 แล้วตั้งใจส่มาสมัครโมถร์ชวยกันทำนุบำรุงราชกิจการพระนคร ให้
 ถาวรวัฒนาตามตำแหน่งของตน โดยความกตัญญูต่อพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้มีพระเดชพระคุณสืบ ๆ มา ชวยตรวจตราทำนุบำรุง
 ป้องกันรักษาพระนครขอบขัณฑสีมาอาณาประชาราษฎร์ให้ถาวร
 ไปด้วยความดีช จะได้เป็นสวัสดิมงคลแก่ตนจำริญผลประ โยชน์สืบ
 ตระกูลวงศ์ต่อไปภายหน้า

๑ ความที่ประกาศมา ขอเทพยดาผู้ใหญ่ผู้น้อยทมิทพยา
 นุภาพต่าง ๆ ดังได้ออกนามไว้ข้างต้น จึงตั้งฟังแล้วว่าฟังดวยความ
 เมตตากรุณาแก่มุขยชนชาวสยามนี้ แล้วจึงอดดำหะทำนุบำรุงแผ่นดิน
 กรุงสยามให้ดำรงอยู่ดวยดี ในพระบารมีบรมเดชานุภาพของพระบาท
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยสุขสวัสดิ์ แต่ให้พระบรมวงศ์คานวงศ์
 เสนาบดีมนตรีอำมาตย์ข้าราชการกรมทหารพลเรือเนฝ่ายหน้าฝ่ายใน
 บรรดาที่อยู่ไกลบรรดาที่อยู่ไกลทั้งปวงมีความสมัครสามัคคยนัดชอตรง

(ความในระหว่างตั้งแต่เลข ๓ ไปจนถึงเลข ๔ นั้นเติมขึ้นในรัชกาลปัจจุบันนี้)

เคารพ คงเคารพนับถือพระเดชพระคุณพระบารมีพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยสุจริตตั้งคำปฏิญาณ ในการรับหน้าพระพิพัฒน์
 สัตยานุทุกประการ แลตั้งมั่นพร้อมกันทำราชการด้วยเห็นแก่
 พระบรมพุทธศาสนาแลการยุติธรรมรักษาแผ่นดินโดยสุจริตมากกว่าเห็น
 ประโยชน์ตน แลขอให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับท่าน
 ทังปวงบรรดาที่มความซื่อสัตย์ดีงามรักดีทุกคน ดำรงอยู่ในปฏิญาณ
 ในหน้าพิพัฒน์สัตยานุ แต่พร่ำฟ้าแผ่นดินสมณพราหมณาจารย์ทังปวง
 ในแผ่นดินกรุงสยามอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากโรคพาหุชอุบ้ทวันตราย
 แลขอให้วัดสังฆาหคตกตองตามฤคฤกาลให้ขัญญาหารผลาหารในพระราช
 อาณาเขตนี้บริบูรณ์ดีทุกปีไป ข้าศึกศัตรูในประเทศนอประเทศซึ่ง
 จะคิดร้ายเป็นอุบายประการใด ๆ ขอจงอย่าได้ฉวยโอกาสทำให้วิบัติ
 อย่างใดอย่างหนึ่งได้ ให้ขอคืนนกลบเป็นคุณแก่กรุงพระมหานครไป
 ขอให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีชัยชนะแก่อริราชศัตรู
 แลขอให้เป็นเกียรติยศเชิดชูในพระราชประเพณีวงศ์ ที่สืบลงมาแต่
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทังต้องแผ่นดิน ในตนพระบรมราชวงศ์ดำรง
 คงอยู่เด่มอไป อย่าให้เสื่อมทวามจากการทงานทติไปได้ แลจงเกียดกัน
 การดรรพพิปลาดพิปวิตทุกประการ ในพระบรมราชประเพณีวงศ์นี้ จง
 เป็นอนัญญดำรงการดีการทดีทุกเมื่อ เทอญ ฯ

หอสมุดแห่งชาติ

ที่ตั้งที่วังทิพย์พระเจ้าจักรพรรดิ ทำพระจันทร์ วรรณคดี
นายสนั่น บุญยศิริพันธ์ เจ้าอง ผู้พิมพ์
ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๔

จังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ